KAZAK EDEBİYATINDA İMAJ VE KİMLİK

(1925-1991)

DR. CEMİLE KINACI

Kazak Edebiyatı

BENGÜ

TÜRKSOY

Monografi

Cemile Kınacı

Kazak Edebiyatında İmaj ve Kimlik

«Elips Kitap»

Kınacı C.

Kazak Edebiyatında İmaj ve Kimlik / C. Kınacı — «Elips Kitap»,

© Kınacı C.
© Elips Kitap

Содержание

Takdim 6
Takdim 7
Takdim 8
Ön Söz 9
Giriş 11
1. Bölüm 14
- “İmaj” Kavramına Genel Bir Bakış 14
- “Kimlik” Kavramına Genel Bir Bakış 18
- Grup 21
- Grup İçi ve Gruplar Arası İlişkiler 23
- Çatışma 25
- Değer 27
- Sınıf 29
- Sosyal Kimlik ve Sosyal Kimlik Kuramı 35
- Kalıpyargılar (Stereotipler) 37
- Önyargılar 39
- Kültürel Kimlik ve Etnik Sınırlar 41

2. Bölüm 45
- Kazak Edebiyatının Tarihî Arka Planı 45
- Çarlık’ın Doğu Siyaseti ve Uygulamaları 51
- Rus Çarlığı’nın Kazak Bozkırlarını Tedricî Sömürge Siyaseti 55
- Rus İdaresine Karşı Millî İstiklâl Hareketleri 58
- Kenesarı Sultan İsyanı (1837-1846) 60
- Rusya İdaresinde Kazaklar 61
- 1916 İsyanında Kazaklar 64
- Rus Çarlığı’nın Yıkılışını Hazırlayan Sebepler, Fikirler, Akımlar 66
- Rus-Japon Savaşı (1904-1905) ve Rusya’da 1905 İhtilali 69
- I. Dünya Savaşında Rusya 71
- Türkistan’da 1916 İsyanı 73
- Bolşevik İhtilali ve SSCB’nin Kuruluşu 74
- Rusya’da İç Savaş 76
- Alaş Orda Partisi ve Hükümeti 80
- Kazak SSC 82
- II. Dünya Savaşı (1941-1945) 83
- Kazakistan SSC’den Bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti’ne 85
- Kazak Türkleri’nin Sosyo-Kültürel Yapısı 86
- Rus İşgalinden Önce 87
- Çarlık Devrinde 91
- Sovyet Devrinde 92

3. Bölüm 95
- Milliyetler Prensibi 96

Конец ознакомительного фрагмента. 99

Dr. Cemile Kınacı
Kazak Edebiyatında İmaj ve Kimlik (1925-1991)

Alaş Orda yiğitlerine ve her şeyim olan aileme...

Kısaltmalar ve İşaretler

Bkz.	Bakınız
ÇEKA	Tüm Rusya Karşı-Devrim ve Sabotaj ile Mücadele Olağanüstü Komisyonu
Çev.	çeviren
Der.	derleyen
Ed.	editör
Hzr.	hazırlayan
KazAPP	Kazakistan Proleter Yazarlar Birliği (Ru. Kazahskaya Assotsiatsiya Proletarskih Pisateley)
KAZGU	El-Farabi atındagı Kazak ulttık universiteti
KAZPİ	Abay atındaki Kazak ulttık pedagogikalık universiteti
KPSS	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
NEP	Yeni Ekonomi Politikası
s.	sayfa
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
vb.	ve benzeri
vs.	ve saire
Yay.	yayınları
Yay. Hzr.	yayına hazırlayan

Takdim

Canseyit TÜYMEBAYEV

Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi

Günümüz Kazakistan Cumhuriyeti 25 yıllık genç bir devlet olmasına rağmen, aslında Kazak Türklerinin, kökleri çok derinde olan bir devlet geleneği vardır. Kazaklar ilk olarak 1465 yılında, Kerey ve Canıbek Sultanlar idaresinde Kazakistan'ın Yedisu nehri kıyılarında Kazak Hanlığını kurmuşlardır. Dolayısıyla bugünkü Kazakistan'ın ve Kazak halkının, kökleri derinde olan bir tarihi ve güçlü bir devlet gelenekleri mevcuttur. Kerey ve Canıbek Sultanlar tarafından Kazakistan'ın temellerinin atıldığı 1456'dan günümüze kadar, Kazaklar, atalarının kurdukları devleti devam ettirmişlerdir. Bu bakımdan Kazakistan, kurulduğu günden günümüze kadar, komşu ülkelerle olan ilişkisini barış ve huzurlu bir şekilde asırlardır sürdürmektedir.

Kazakistan, 1991 yılındaki bağımsızlığın ardından oldukça hızlı bir şekilde yol almıştır. Bu ise Kazakistan'ın güçlü bir tarihe sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Kökleri derinde olan bir devlet, şüphesiz ki geleceğe de emin adımlarla ilerleyebilir.

Son yıllarda Türkiye-Kazakistan arasında siyasî ve ekonomik ilişkilerdeki gelişmeye bağlı olarak her geçen gün iki ülke arasındaki kültürel ilişkiler de hızla gelişmektedir. Kültürel ilişkiler kapsamındaysa özellikle edebî ilişkilerin çok önemli bir yeri var. İki halkın önemli edebiyatçılarıyla ilgili karşılıklı olarak yapılan toplantılar ve karşılıklı eser basımı, edebî ilişkilerin gelişmesine büyük katkı sağlıyor. Özellikle son dönemde gerek Kazak edebiyatının önemli eserlerinin Türkiye Türkçesine kazandırılması gerekse Türk edebiyatının eserlerinin Kazak diline çevrilmesi ve iki halkın birbirinin edebiyatından haberdar olması bizler açısından oldukça sevindirici. Bunun yanı sıra, Türk bilim adamlarının Kazak halkıyla ilgili yaptıkları inceleme eserleri de yayınlanarak iki ülkenin edebî ilişkilerine katkı sağlıyor.

Son yıllarda Türkiye'de Kazak edebiyatı üzerine yaptığı çalışmalarla Dr. Cemile KINACI gönüllü bir Kazak kültür elçisi olmuştur. Elinizdeki kitapta Kazak halkının dilini, edebiyatını ve tarihini bütün yönleriyle görmek mümkündür. Önce doktora tezi olarak hazırlanan bu kapsamlı inceleme, ideoloji-edebiyat ilişkisi bağlamında Kazak millî kimliğine vurgu yapmakta ve kökleri oldukça derinde olan Kazak halkının tarihine ışık tutmaktadır. Bu çalışmada yer verilen 1925-1991 yılları arasında kaleme alınmış romanlar, şüphesiz 20. yüzyıl modern Kazak edebiyatının, Kazak romancılığının gelişme tarihinin önemli bir aşamasını temsil etmektedirler. Bu bakımdan elinizdeki bu çalışma, Kazak romancılığının gelişme sürecini, Kazak edebiyatının en önemli nesir ustalarının en ünlü romanlarıyla örneklendirmektedir. Yayımladığımız bu eser, Türkiye'de Kazaklar hakkında yapılan çalışmalara yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu çalışma ile Türk okuyucu, edebiyat üzerinden kardeş Kazak halkının bütün dünyasını keşfedecektir.

Bu çalışmanın Türk-Kazak edebî ilişkilerini daha da sağlamlaştırmasını ve geliştirmesini dilerim. Umuyorum ki eser, Türk bilim çevresinin ve genel Türk okuyucunun Kazak halkını daha yakından tanımasına imkân sağlayacaktır. Bu vesileyle kitabın yazarı Dr. Cemile KINACI'yı kutluyorum. Kitabın yayınlanmasına katkı sağlayan TÜRKSOY Genel Sekreteri Sayın Düsen KASEİNOV'a ve Bengü Yayınları Genel Yayın Yönetmeni Yakup ÖMEROĞLU'na teşekkürlerimi sunuyorum.

Takdim

Düsen KASEİNOV

TÜRKSOY Genel Sekreteri

1993 yılında Türk kültür ve sanatını tanıtmak, geliştirmek amacıyla kurulan TÜRKSOY, Türk dünyasının UNESCO'su olarak 20 yılı aşkın süredir Türk halklarının gönül birlikteliğini ve kardeşliğini güçlendirmek, ortak Türk kültürünü gelecek nesillere aktarmak ve dünyaya tanıtmak için aralıksız çalışmaktadır.

TÜRKSOY, ressamlar buluşmaları, opera günleri, edebiyat kongreleri, anma toplantıları gibi geleneksel faaliyetlerle Türk dünyası bilim adamı ve sanatçılarının birbirlerinin deneyimlerinden karşılıklı olarak istifade etmelerine imkân sağlamaktadır.

TÜRKSOY, bütün bu faaliyetlerin yanı sıra yayınlarıyla da Türk halklarının zengin kültürel mirasını geniş kitlelere ulaştırmaktadır. Bu yayınlar aracılığıyla Türk ülkeleri arasında sıkı kültürel bağlar kurmaktadır. Ayrıca, Türk halklarının ortak geçmişini, dil, edebiyat, kültür ve sanatını, bütüncül bir yaklaşımla ele alan bilimsel çalışmalar da gerçekleştirmektedir.

Kazakistan Cumhuriyeti, TÜRKSOY'un kuruluşundan itibaren TÜRKSOY'a üye ülke olarak aktif bir şekilde faaliyetlere iştirak etmektedir. Türkiye ve Kazakistan arasındaki siyasî ve ekonomik ilişkilere bağlı olarak iki ülke arasındaki kültürel ilişkiler her geçen gün gelişerek devam etmektedir. Kültürel ilişkilerin önemli bir sacayağını da edebî ilişkiler oluşturmaktadır. Hem Kazakça edebî eserlerin Türkiye Türkçesine kazandırılması hem de Türkiye Türkçesindeki edebî eserlerin Kazakçaya çevrilmesi iki ülke arasındaki edebî ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Zaman zaman TÜRKSOY da yayınlarıyla TÜRKSOY üyesi olan Türkiye ve Kazakistan ülkelerinin edebî ilişkilerinin gelişmesine destek vermektedir. Bu bağlamda, Çağdaş Kazak edebiyatı ile ilgili çalışmalarıyla tanıdığımız Dr. Cemile KINACI tarafından uzun ve titiz bir çalışma sürecinin sonucunda ortaya konulan "Kazak Edebiyatında İmaj ve Kimlik" adlı bilimsel çalışma, TÜRKSOY üyesi iki ülkenin kültürel ilişkilerine katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla bu eseri, iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin gelişmesini destekleyen çalışmaların bilimsel bir halkası olarak sunmaktan büyük bir mutluluk duymaktayım.

Umarım, Kazak edebiyatında imaj, kimlik, ideoloji ve kahraman olgularına odaklanan bu eser, kardeş Kazak halkının millî kimliğini, zengin kültürel geleneklerini, tarihini Türkiye'deki Türkoloji bilim çevresine ve kardeş Kazak halkını merak eden bütün ilgililere tanıtma noktasında katkıda bulunacak ve bundan sonra yapılacak olan Kazak çalışmalarına ana kaynak olacaktır.

Teşkilatımız adına bu eserle Türkiye'deki Kazak çalışmalarına katkıda bulunan Dr. Cemile KINACI'ya, eserin yayımlanmasında destek olan Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçisi Sayın Canseyit TÜYMEBAYEV'e ve Avrasya Yazarlar Birliği Başkanı ve Bengü Yayınları Genel Yayın Yönetmeni Yakup ÖMEROĞLU'na en derin şükranlarımı sunarım.

Takdim

Yrd. Doç. Dr. Yakup ÖMEROĞLU

Avrasya Yazarlar Birliği Genel Başkanı

Avrasya Yazarlar Birliği, kurulduğu ilk günden bu yana yürüttüğü faaliyetlerle kardeş Kazakistan ile sıkı edebî ilişkiler kurmuştur ve bu ilişkileri geliştirerek faaliyetlerine devam etmektedir. Avrasya Yazarlar Birliği, Türk ve Kazak edebiyatçılarıyla ilgili karşılıklı olarak yapılan toplantılara ve karşılıklı eser basımına memnuniyetle destek vermektedir. Böylece Türkiye-Kazakistan edebî ilişkilerinin her geçen gün giderek gelişmesine de katkı sağlamaktadır.

Avrasya Yazarlar Birliği Genel Başkanı olarak, özellikle son dönemde Kazak edebiyatının tanınmış yazarlarının önemli eserlerinin Türkiye Türkçesine kazandırılmasına katkıda bulunmaktan büyük mutluluk duyuyorum. Kazak edebiyatının abidevî eserlerinin Türkiye Türkçesine çevrilmesi, şüphesiz kardeş Kazak halkının Türkiye'de daha yakından tanınmasına ve Türk okuyucunun Kazak edebiyatından haberdar olmasına vesile olmaktadır. İki halkın birbirinin edebiyatından haberdar olması, bizim açımızdan oldukça sevindiricidir.

Türk ve Kazak edebiyatından yapılan çevirilerin yanı sıra, Kazak edebiyatı alanında yapılan bilimsel çalışmalar da Türk-Kazak edebî ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Dr. Cemile KINACI tarafından önce doktora tezi olarak hazırlanan ve daha sonra kitaplaştırılan "Kazak Edebiyatında İmaj ve Kimlik" adlı bu bilimsel çalışma, Türkiye'de Kazak edebiyatına dair yapılan en kapsamlı bilimsel çalışmalardan biridir. Eser, Kazak edebiyatında özellikle kimlik, millî kimlik ve "öteki" gibi edebiyat sosyolojisinin güncel meselelerine ışık tutan özgün bir çalışmadır.

Elinizdeki bu kapsamlı eserde, Kazak edebiyatının büyük nesir ustalarının başarılı romanları ele alınmıştır. Kazak edebiyatında 1925-1991 yılları arasında Kazak romancılığının gelişim çizgisini ele alan "Kazak Edebiyatında İmaj ve Kimlik" adlı çalışmanın Türk bilim çevresinde Kazak edebiyatı alanındaki çalışmalara yeni bir boyut kazandıracağını umuyorum. Kazak romancılığının gelişim çizgisini ortaya koyan bu kapsamlı çalışma, aynı zamanda kardeş Kazak halkının tarihine, yaşayışına, gelenek göreneklerine ve Kazak kültürüne ışık tutması bakımından da değerli bir bilimsel çalışma özelliğini taşıyor. Umuyorum ki Türk bilim çevresi ve kardeş Kazak halkını yakından tanımak isteyen ilgili Türk okuyucu, bu çalışma aracılığıyla Kazak halkını daha yakından tanıma fırsatı bulacaktır.

Bu bilimsel çalışmanın Türk-Kazak edebî ilişkilerine katkı sağlamasını ve iki ülkenin edebî ilişkilerini daha da geliştirmesini dilerim. Umuyorum ki eser, iki ülke halkının birbirlerini daha yakından tanımasına katkı sağlar. Bu vesileyle kitabın yazarı Dr. Cemile KINACI'yı hacimli çalışmasıyla iki ülkenin edebî ilişkilerinin gelişmesine katkısından dolayı kutluyorum. Kitabın yayınlanmasına destek veren Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi Sayın Canseyit TÜYMEBAYEV'e ve TÜRKSOY Genel Sekreteri Sayın Düsen KASEİNOV'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Ön Söz

Dr. Cemile KINACI

Gabit Müsirepov'un *Ulpan*Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılışının ardından, Türkiye ve Sovyetler Birliği idaresi altındaki Türk yurtları arasında yakın ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Bu anlamda Türkiye'de standart ve standart olmayan Türk lehçelerine olan ilgi artmış, Sovyetler Birliği idaresi altında bulunan Türklerle ilgili akademik çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılışından günümüze kadar geçen süre içerisinde yapılan çalışmalara bakıldığında, bunların daha çok dil alanında yoğunlaştığı, buna karşın edebiyat sahasındaki çalışmaların geri planda kaldığı görülmektedir. Oysa Sovyet edebiyatı, devlet eliyle edebî faaliyetlerin yürütüldüğü, siyasî görüşlerin yansıtıldığı bir alan ve toplumun siyasî görüşlerini istenilen doğrultuda yönlendiren bir araç olarak dikkat çekici bir özellik taşır. Bu bakımdan Sovyet edebiyatı, kendine özgülük arzeder. Ayrıca Sovyet edebiyatında güçlü bir merkez-çevre ilişkisinin söz konusu olduğu görülür. Merkez Moskova'da alınan kararların Sovyet ülkesinin tamamında merkez Moskova ile aynı paralellikte uygulandığı dikkat çeker. Sovyet edebiyatı, Sovyetler Birliği Komünist Partisi tarafından alınan kararlar ışığında şekillenir. Özellikle 1934 yılında Sovyetler Birliği'ndeki edebî faaliyetlerin bütününü kontrol altına alan Sovyet Yazarlar Birliği'nin kurulması ve sosyalist realizmin Sovyet edebiyatının esas sanat metodu olarak kabul edilmesinden sonra, edebî faaliyetler tamamen devlet kontrolü altına alınır. Böylece Sovyetlerde edebiyat, komünist/sosyalist bir toplum yaratmanın aracı hâline gelir. Bu bağlamda merkez ve çevre edebiyatlarında Sovyetler Birliği çatısı altındaki halkların millî özellikleri bir potada eritilerek, ortak bir üst kimlik olan "Sovyet insanı" kimliği yaratılır. Dolayısıyla genel olarak Sovyet edebiyatı, özelde ise diğer Sovyet cumhuriyetlerinin edebiyatları, bu edebiyatlardaki merkez-çevre ilişkisi, Sovyetlere özgü ideoloji-edebiyat ilişkisi incelenmesi gereken önemli bir çalışma alanı olarak belirir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından günümüze kadarki süreçte Türkiye'de standart Türk lehçelerinin yazılı edebiyatları ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, bunların monografik çalışmalar olduğu, özellikle dil ve üslûp çalışmalarında yoğunlaştığı görülür. Dolayısıyla bu eser, Sovyet döneminin bütününü ele alması, hâkim olan siyasî irade ile bağlantılı olarak Sovyet devri boyunca edebiyatta yaşanan iniş çıkışları göstermesi, Rus-Kazak örneğinde merkez-çevre ilişkisini yansıtması, "Sovyet insanı" üst kimliğini ve Kazak millî kimliğini ortaya koyması bakımından bu güne kadar bu alanda yapılmış olan çalışmalardan ayrılır.

Bu esere, Kazak edebiyatının çeşitli dönemlerinde yazılan (1925-1991) on altı roman temsilci olarak seçilmiştir. Bu romanlardan dördü ise doğrudan Kazak Hanlığı dönemini ele almaktadır. Sovyet ideolojisindeki değişmelerin gözlemlenebilmesi amacıyla zaman olarak bir sınırlandırma yapılmamış, bütün bir Sovyet dönemi esas alınmıştır. 1925-1991 yılları arasında geçen süre, yarım asırı aşkın uzun bir zaman dilimi olsa da, bu uzun süreç içerisindeki siyasî ve sosyal olayların Kazak edebiyatına hangi dönemde ne şekilde yansıdığını, Sovyet ideolojisinin bu dönemler içerisinde yaşadığı değişiklikleri, iniş çıkışları gözlemleyebilmek için Kazak edebiyatında yaşanan süreç, oluşturulan örneklem grubundaki romanlar esas alınarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma altı bölüm hâlinde inşa edilmiştir. Yazar özgeçmişleri ve roman özetleri verilirken kronoloji esas alınmıştır. Eserde "imaj" kavramı, terim olarak bir milletin başka bir millet hakkındaki düşünce ve görüşlerini ifade etmekle birlikte, suret, görünüş, zihinsel tasarım anlamlarında da kullanılmıştır.

Bu kitap, 2010-2014 yılları arasında, Ankara Üniversitesi'nde, Prof. Dr. F. Sema Barutcu ÖZÖNDER danışmanlığında hazırlanarak, 7 Mart 2014 tarihinde jüri karşısında savunularak kabul

edilmiş “Kazak Sovyet Edebiyatında İmaj ve Kimlik” başlıklı doktora tezimin gözden geçirilmiş ve üzerinde bazı değişiklikler yapılmış hâlidir. Doktora tez çalışmam süresince yardım ve desteklerini gördüğüm pek çok kişi olmuştur. Tez konusunun seçilmesinden sonuçlanmasına kadar her aşamada yardımlarını esirgemeyen, fikirleri ve yorumlarıyla tezimi zenginleştirmekle birlikte, verilerin doğru değerlendirilmesini sağlayan ve yol gösteren, tezin yazım sürecinde umutsuzluğa düştüğüm zamanlarda sıcacık elini daima omzumda hissederek güç bulduğum değerli Danışmanım Prof. Dr. F. Sema Barutcu ÖZÖNDER’e sonsuz minnet ve şükran duygularımı sunarım. Tez İzleme Komitelerinde çalışmamı değerlendiren ve yol gösterici katkılarıyla çalışmamı zenginleştiren Prof. Dr. Birsen KARACA’ya ve Doç. Dr. Gülsüm Killi YILMAZ’a da ayrıca teşekkür ederim. Bu güne kadarki çalışmalarımda her zaman desteğini gördüğüm değerli Hocalarım Prof. Dr. Naciye YILDIZ ve Prof. Dr. Fatih KİRİŞÇİOĞLU’na da sonsuz şükranlarımı sunarım. Beni Kazak Türkçesiyle tanıştıran, dili, tarihi ve edebiyatı ile bana “Kazak Dünyası”nı sevdiren, Kazak edebiyatı ile ilgili değerli görüşleriyle bana yol açıcı bir kılavuz olan değerli Hocam Yrd. Doç. Dr. Ferhat TAMİR’e de sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Tarihî arka planı yazarken tarih kaynaklarını benden esirgemeyen, önerileriyle bana yardımcı olan Doç. Dr. Güljanat Kurmangaliyeva ERCİLASUN’a, Rusça çevirilerde zorlandığımda devreye girerek işimi kolaylaştıran Yrd. Doç. Dr. Gamze ÖKSÜZ’e ve Jazira NURDAVLETKIZI’na, İngilizce kaynakların değerlendirilmesinde katkı sağlayan Harun CEYLAN’a, metni redakte eden Hüseyin YILDIZ’a, Orhan BALDANE’ye ve bu eserin ortaya çıkmasına kadarki süreçte daima yanımda olan, manevî desteğiyle bana güç veren, lisans eğitimimden bu yana beni hiç yalnız bırakmayan yol arkadaşım Sümeyra HARMANDA’ya, değerli arkadaşlarım Erkan KARAGÖZ’e, Bekir Yavuz PEKACAR’a, Tolga ARSLAN’a, Işılay Işıktaş SAVA’ya ve Zeynep ASLAN’a da teşekkür ederim.

Ayrıca, bu çalışmayı hazırlarken sevgi ve ilgileriyle beni destekleyen, bana her zaman güvenen anneme, babama ve kardeşlerime sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

Son olarak, Kazak Edebiyatında İmaj ve Kimlik adlı çalışmamı yayınlayarak emeğimi ve çalışmamı taçlandıran Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi Canseyit TÜYMABAYEV’e, TÜRKSOY Genel Sekreteri Düsen KASEİNOV’a, TÜRKSOY Genel Sekreter Yardımcısı Fırat PURTAŞ’a, Avrasya Yazarlar Birliği Başkanı ve Bengü Yayınları Genel Yayın Yönetmeni Yakup ÖMEROĞLU’na, bu eserin basılması konusunda samimiyetle ve özveriyle gayret eden, benden yardımını esirgemeyen ve Kazak edebiyatı alanında yaptığım çalışmalarımda, tanıştığım ilk günden itibaren her zaman desteğini gördüğüm TÜRKSOY Kazakistan Temsilcisi değerli Malik OTARBAYEV’e içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Ankara, 2016

Giriş

Bu çalışmanın konusu, Sovyet devrindeki Kazak romanlarında farklı etnik kimliklerin var olup olmadığı, Kazakların bir arada yaşadıkları diğer etnik kimlikleri ne şekilde algıladıkları, bu algıların sosyo-politik hadiselere bağlı olarak değişip değişmediği, Sovyet sistemi tarafından inşa edilmeye çalışılan "halkların kardeşliği", "halkların dostluğu" prensiplerinin Sovyet devrindeki Kazak romanlarında ne şekilde ortaya konulduğu, Sovyet ideolojisinin farklı etnik kimlikleri "Sovyet kimliği" potasında eritme çabasının Sovyet devrindeki Kazak romanlarına yansıyıp yansımadığı, Sovyet devri Kazak romanlarında yaratılan imajların hangi toplumsal gereksinmelere yanıt verdiği, hangi ideolojilere, nasıl hizmet ettiği gibi konular üzerinde odaklanmaktadır.

Çalışmanın evreni, Sovyet devrindeki Kazak edebiyatıdır. Çalışmanın örneklemi ise, 1925-1991 yılları arasında Kazakistan'da Kazak yazarlar tarafından Kazak Türkçesinde yazılan romanlardır. Roman örneklemine dâhil edilen romanlar, Kazak edebiyat tarihlerinde öne çıkan yazarların öne çıkan eserleri arasından seçilmiştir. Örneklemimizdeki romanlar, ilgili dönemin bütün inceliklerini ortaya koyan ve çalışmaya önemli katkı sağlayan romanlardır.

Kazak edebiyat tarihiyle ilgili kaynaklarda bazı eserlerin uzun hikâye (*povest*) mi yoksa roman mı oldukları konusunda tutarsızlık vardır. Roman örneklemimiz içindeki *Ulpan* adlı roman için de böyle bir durum söz konusudur. Ancak 2009 yılında *Kazaktın 100 Romanı* adlı proje kapsamında yayımlanan yüz roman içinde *Ulpan* da yer almaktadır. Dolayısıyla buna dayanarak *Ulpan* incelenen roman örneklemine dâhil edilmiştir. Roman örneklemimizdeki *Menin Kurdastarım* ve *Ösken Örken* romanları ise devamı yazılmak istenmesine rağmen, yazarlarının ölümleri nedeniyle sonuçlanmamış romanlardır.

Yirminci yüzyılın başlarına kadar daha çok sözlü edebiyatın geliştiği Kazaklarda eserler genellikle nazım türünde verilmiştir. Öyle ki 1910 yılında yayımlanan Mirjakıp Duvlatov'un Kazak Türkçesinde yazdığı ilk roman olan *Bakıtsız Jamal* (Bahtsız Jamal) da nazım-nesir karışık olarak kaleme alınmıştır. Ancak, Ekim Devrimi ile birlikte her alanda görülen değişme edebî eğilimlerde de değişikliğe neden olmuştur. Sovyet devrinde Kazak edebiyatında nazmın yerini nesir almaya başlamıştır. Bu anlamda Sovyet devrindeki Kazak edebiyatı söz konusu olduğunda edebî türler içinde romanın ayrı bir yeri vardır. 1937 yılında Kazakistan Yazarlar Birliği Kongresinde bildiri sunan Kazak yazar Sabit Mukanov Rus edebiyatında nesrin zenginliğine dikkatleri çeker ve Kazak edebiyatında da böyle olması, roman ve uzun hikâye (*povest*) alanında mesafe kaydetmek gerektiğini dile getirir (Karatayev 1965: 238). 1930'lardan itibaren roman türüne ağırlık veren Kazak edebiyatı, özellikle Rus romancılık geleneğinden beslenir ve diğer gelişmiş edebiyatları da kendine örnek alır (Karatayev 1965: 239). Romana olan ilginin gerekçesi Belinskiy'e göre, içine bütün bir hayatı sığdırmanın mümkün oluşudur. Bununla birlikte didaktik bir yönü de vardır. Yazara geniş olanaklar sunar. Bu yüzden Devrim edebiyatında Devrim ve sonrasını anlatmak için en iyi edebî tür roman olarak görülmüştür (Karatayev 1965: 239). 1925 yılında merkezde Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin Parti'nin edebiyat sahasındaki politikasını tespit etmesi ile birlikte, bu karar çevreye de yayılmıştır. Merkezde alınan kararlar Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından da kabul edilmiş ve aynı yıl bu kararları uygulamakla görevli olan Kazakistan Proletar Yazarlar Birliği kurulmuştur. 1925 yılında Kazakistan Proletar Yazarlar Birliği'nin kurulması ile başlayan ve Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasına kadar geçen süre içerisinde Kazak edebiyatı sahasında sayısız roman yazılmıştır. Esere kaynaklık eden Kazak yazarların Kazak Türkçesinde yazdığı on altı roman şunlardır:

Yazar	Eser	İlk Yayın Yılı
1. Saken Seyfullin (1894-1938)	*Tar Jol, Taygak Keşüv* (Dar Yol, Kaygan Geçit)	1927
2. Jüsipbek Aymavıtov (1889-1931)	*Akbilek*	1927-1928 (gazete tefrikası)
3. Sabit Mukanov (1900-1973)	*Adaskandar* (Yolunu Şaşıranlar) (sonra) *Möldir Mahabbat* (Saf Aşk)	1928 1959
4. Beyimbet Maylin (1894-1938)	*Azamat Azamatıç*	1934
5. Sattar Erüvbayev (1914-1937)	*Menin Kurdastarım* (Benim Yaşıtlarım)	1937
6. Gabit Müsirepov (1902-1985)	*Kazak Soldatı* (Kazak Askeri)	1949
7. Muhtar Avezov (1897-1961)	*Abay Jolı Birinşi Kitap* (Abay Yolu Birinci Kitap) *Abay Jolı Ekinşi Kitap* (Abay Yolu İkinci Kitap)	1952 1956
8. Mukanov Sabit (1900-1973)	*Botagöz*	1957
9. Muhtar Avezov (1897-1961)	*Ösken Örken* (Yetişen Nesil)	1962
10. Gabit Müsirepov (1902-1985)	*Ulpan*	1974
11. Muhtar Magavin (1940-)	*Alasapıran 1* (Kargaşa 1) *Alasapıran 2* (Kargaşa 2)	1981 1983
12. Abiş Kekilbayev (1939-)	*Ürker* *Elen-Alan* (Şafak Vakti)	1981 1984

1925 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi "Edebiyat Kuruluşlarınının Yeniden Yapılanması" kararını almış ve bu karara bağlı olarak Parti'nin edebiyat sahasındaki politikasını tespit etmiştir. Aynı yıl Kazakistan'da da bu kararları uygulamakla görevli olan Kazakistan Proleter Yazarlar Birliği kurulmuş ve bu birlik vasıtasıyla şair ve yazarlar Sovyet ideolojisine uygun olarak eserler verme konusunda yönlendirilmiş ve kontrol edilmiştir. Bu sebeple çalışmada Sovyet devrindeki Kazak edebiyatının başlangıç yılı olarak 1925 yılı esas alınırken, Sovyet devri Kazak edebiyatının sona eriş tarihi olarak da Sovyetlerin dağılış tarihi olan 1991 yılı esas alınmıştır. Ele alınan zaman dilimi çok uzun bir dönemi kapsadığı için 1925-1991 yılları arasında yazılan Kazak romanları içinden kronolojik ve konu bakımından bir tasnif ve seçme işlemi yapılmıştır. Seçilen her bir roman, yazıldığı dönemin edebî eğilimlerini göstermekle birlikte, dönemin siyasî-sosyal şartlarını ve ideolojisini yansıtan romanlardır. Seçilen romanlar, Türkiye'de

imaj ve kimlik konusunda yapılan önemli çalışmalardan biri olan Herkül Millas'ın *Türk ve Yunan Romanlarında "Öteki" ve Kimlik* (2005) çalışmasında izlediği yönteme göre üç eksende incelenmiştir: 1) "Kendi" ve "öteki" konusunda kullanılan kelimeler, sıfatlar ve belirlemeler. 2) Konu ve olayların gelişmeleri. Olayların geliştiği dönem, kahramanların kadın ya da erkek olmaları. 3) İmajlara verilen temel nitelemeler, tarihsel misyonlar, "kendi" ile ilgili nitelemeler. Yine Türkiye'de imaj konusunda yapılan önemli çalışmalardan biri olmasına rağmen Onur Bilge Kula'nın *Alman Kültüründe Türk İmgesi I-II-III* (1992, 1993, 1997) adlı eseri daha çok bir kültür araştırması özelliği taşımaktadır. Onur Bilge Kula'nın eserinde tür sınırlaması yapılmadan Alman yazınında Türk imgesi incelenmiştir. Bu çalışmada ise Kazak edebiyatında imaj ve kimlik konusu roman türü ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca roman örneklemimizde imaj ve kimlik ögelerinin incelenmesinde, Roland Barthes'in *Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş* (1988) adlı eserinde uyguladığı çözümleme metoduna uygun bir söylem analizi yapılmıştır. Bu analize göre, anlatının zamanı, anlatı kişisi, anlatıcı, anlatıda bir işleve sahiptir. Söylemde yer alan göstergelerin ardında, okuyucuya iletilmek istenen üst göndergeler mevcuttur.

Çalışmanın edebiyat çalışması olmasından hareketle çalışmada transkripsiyon işaretleri kullanılmamıştır. Kazak edebiyatının tarihî ve sosyokültürel arka planı incelenirken Küçük Cüz Hanı Ebulhayır Han'ın ismi Türkiyedeki tarih kaynakları esas alınarak "Ebulhayır" olarak yazılırken, 6. Bölüm'de Kazak romanında kahraman incelemesinde romanlardaki kullanımıyla "Ebulkayır" olarak yer almıştır. Ayrıca çalışmanın bazı bölümlerinde ve Kazak Türkçesinden aktarılan söylemlerde vurgulanmak istenen kelime ve cümleler koyu olarak belirtilmiştir.

1. Bölüm
İmaj ve Kimlik

"İmaj" Kavramına Genel Bir Bakış

İmaj, Latince "imago" kelimesinden gelmektedir. Latince "imago", taklit, kopya, benzerlik, biçim, görünüş; aynı kökeni içerme gibi anlamları karşılar. İngilizce imaj ise, görünüş, dış görünüş, biçim, suret, benzerlik; bir şeyin görünümünün, biçiminin yeniden üretilmesi ya da ötekinin karakterinin yeniden üretilmesi; sembol, amblem; tip, tipik örnek, cisimleşme; bir şeyin sadece doğrudan bir kavrayışla değil, aynı zamanda hafıza ya da hayal etme aracılığıyla yeniden sunumu; bir ürünün, kurumun, belli bir kişinin, halkın akıllarında yaratılan bir kavram ya da izlenim; bir amblem ya da metafor aracılığıyla temsil etmek; sembolize etmek, tipleştirmek anlamlarında kullanılmaktadır (Oxford 1989: 665). İmajın Fransızcadaki karşılıkları sembol, figür; aynaya ya da suya bir şeyin yansıması; sunum, zihinde bir objenin yeniden üretilmesi; soyut bir fikrin nesneleştirilmesi olarak verilmiştir (Larousse Universel 1948: 971). Türkçe Sözlük'te "imaj" karşılığında "imge" kelimesi yer alır. "İmge" ise zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey, düş, hayal, hülya olarak tanımlanmıştır. Türkçe Sözlük'te kelimenin psikolojiyi ilgilendiren diğer anlamları, duyu organlarının dıştan algılandığı bir nesnenin bilince yansıyan benzeri, hayal, imaj; duyularla alınan bir uyaran söz konusu olmaksızın bilinçte beliren nesne ve olaylar, hayal, imaj şeklinde verilmiştir (1998, c. I: 1076).

İmaj çalışmaları, disiplinler arası bir çalışma alanıdır ve bu sebeple birkaç disiplinin yöntem ve bulgularını içerir. Bir imaj çalışması Millas'a göre şu alanlarla ilişkilidir: 1) Bütün olaylar bir tarihsel çerçeve içinde geliştiğinden tarih bilimiyle, 2) sözkonusu ülkenin edebiyat ve kültür tarihiyle, 3) bilinçaltı, önyargılar, fobiler gibi konuların işlenilmesinden dolayı psikoloji ve sosyal psikolojiyle, 4) kullanılan sözcüklerin ve kavramların açıklanması noktasında belli ölçüde felsefe ve semiolojiyle, 5) ulusal düzeyde ilişkilerin gelişimine ışık tuttuğu ölçüde uluslar arası ilişkilerle, 6) ulusal kimlik, yurttaşlık, düşman/dost gibi konuları işlediği ölçüde de siyaset bilimiyle (2005: 17). Ulağlı'ya göre imajı yazar, toplum, ideoloji, sosyal ve tarihsel olaylar, inançlar doğurur. Dolayısıyla imajı yalnız bir bilim dalının verileriyle açıklamak imajı oluşturan diğer faktörleri göz ardı etmek anlamına gelebilir. Bu nedenle, imajlar incelenirken tarih, sosyoloji, etnoloji, psikoloji gibi disiplinlerin yardımıyla çok disiplinli bir çalışma yapmak gereklidir (Ulağlı 2002: 430). Fazlıoğlu ise imaj araştırması yaparken tarihsel bir yaklaşımın zorunluluğu üzerinde durur. Yazılı edebî bir metni imaj bilim açısından incelerken, ilk olarak o metnin ortaya çıktığı tarihsel şartları ve o dönemin sosyo-kültürel yapısını dikkate almak gereklidir (Fazlıoğlu 2006: 2).

Genel olarak edebiyat biliminde ulusal ya da yabancı kimliğini, bunların nasıl resmedildiğini araştırma, eskiden beri yapılagelen bir çalışmadır. Ancak, bu tarz imaj araştırmaları özel olarak karşılaştırmalı edebiyat biliminin çalışma alanına dâhil edilmiştir (Aytaç 2003: 118). Hugo Dyserinck'in 1966 yılında yayımladığı "Zum Problem der 'images' und 'mirages' und ihre Untersuchung im Rahmen der Vergleichenden Literaturwissenschaft" başlıklı makalesinin ardından ise imaj bilimi karşılaştırmalı edebiyat biliminin bir alt dalı olmaktan çıkmış ve kendi başına bir bilim dalı olarak değerlendirilmiştir (Talun İnce 2008: 111). Bu bağlamda söz konusu olan "imaj" kavramı, bir milletin başka bir millet hakkındaki düşünce ve görüşlerini, "imaj bilimi" ise bu imajların yazılı eserlerde incelenmesini karşılamaktadır[1].

[1] Bu tarz imaj bilim çalışmalarından bazıları için bkz. Kahf, (2006); Lanza, (2008); Arslan, (2000); Karakartal, (2002); Akpınar Dellal (2002); And, (1999); Fazlıoğlu, (2006); Millas, (1998); Mil-las, (2005); Millas, (2000); Kula, (1992); Kula, (1993); Kula, (1997); Karaca, (2006); Gürsoy, (2013); Doğan, (2013); Üstten, (2013); Avşar, (2013); Karakartal, (2013); Talun İnce, (2008); Uluç, (2013); Yüzsüren, (2005); Uyanık, 2007); Deveci, (2006); Biljali, (2007).

Gürsel Aytaç'a göre imaj araştırmaları iki metottan birini seçmek zorundadır. Ya dar anlamda edebiyat biliminin sınırları içinde kalmalı ya da mentalite tarihine yönelmelidir. Aytaç, karşılaştırmalı edebiyat bilimini ilgilendiren imaj biliminin bu seçeneklerden birincisini seçen araştırmaları içerdiğini ifade eder ve şöyle der: "Bu çalışmalarda öncelik, imgelerdeki edebi ve edebiyat bilimsel özellikleri ve estetik gücü ortaya çıkarmaktır. Ve en çok da ulusal imgelerin ve imge kalıplarının bilinçli ya da kendiliğinden bastırılışının işlevi üzerinde durulur." (2003: 119) İmaj bilim araştırmalarının ikinci seçeneği mentalite tarihine yöneliktir. Aytaç'a göre imaj bilim çalışmaları "Başka ülkelerin edebiyatlarındaki imgeleri anlambilim-sel (semantik) açıdan inceleyip disiplinler arası bir kültür tarihine katkıyı amaçlar. Buna ulaşmak içinse edebiyat bilimi donanımına ihtiyaç vardır. Çünkü gerçekliğin dil aracılığıyla yeniden kurgulanması demek olan metinlerin analizi aracılığıyla tarihi toplulukların ortak algılama modelleri ve tasarımları hakkında fikir yürütmeyi amaçlar." (2003: 119)

İmaj çalışmalarını edebiyat bilimi dışında düşünen bir görüş de vardır. Bir edebiyatta bir yabancı ulusun imajını ortaya çıkarma konusunda yapılan çalışmalardan biri Jean-Marie Carré'nin "Les écrivains français et le mirage allemand" (Fransız Yazarları ve Alman Düşü, 1947) adlı eseridir. Gürsel Aytaç, bu kitapta daha çok politik kaygının ön planda tutulduğu görüşündedir ve Carré'nin Fransız-Alman ilişkilerinin geleceği konusunda düşüncelerini ortaya koymak için edebiyatı araç yaptığını düşünür (2003: 120). Bu bağlamda, imaj çalışması yalnızca edebî eserlerle sınırlandırılmışsa ve imaj sadece bir araştırma konusuysa edebiyat bilimi içinde değerlendirilir. Nasıl ki "aşk" konusu farklı yazarlarda farklı şekillerde işlenebiliyorsa, "ulus" imajı da yazarlarda farklı şekillerde ele alınabilir. Ancak imaj, edebiyatla sınırlı değil de "yazın" olarak adlandırabileceğimiz yazılı her türlü belgeyi kapsarsa, bu durumda imaj edebiyat biliminin sınırlarını aşar ve kültür, tarih, sosyoloji gibi diğer araştırma sahalarına girer.

İmaj çalışmalarında tartışılan konulardan biri de imajlardaki "gerçeklik"tir. İmaj çalışmalarında yazarın okuyucuya aktardığı "gerçek", yazarın görmek istediği gerçektir. Bir imaj çalışmasında bilinmelidir ki, yazar kendi önyargıları, stereotipleri ve değerleri ile sübjektif bir bakışla neyi, nasıl görmek istiyorsa o şekilde eserine yansıtır (Ulağlı 2002: 432). Ayalp Talun İnce, imajların kesinlikle nesnel ya da gerçekçi ölçütlere dayanarak oluşmadığı fikrindedir. Ona göre, "Bir imaj kesinlikle nesnel ya da gerçekçi ölçütlere dayanarak ortaya çıkmaz. Çoğunlukla önyargılar, klişeler ve stereotiplerle yakın ilişki içindedir." (Talun İnce 2008: 111) Herkül Millas da imajlarda gerçekliğin o denli önemli olmadığını, imajların düşünce tarihiyle, ulusal ideolojilerle, politik seçeneklerle ve genel olarak egemen kültürel yaklaşımlarla doğrudan ilişkili olduğu görüşünü ifade eder. "İmaj araştırmasının amacı, imajın, gerçeklikle uyumunu yada uyumsuzluğunu değil onun 'mantığını' bulmak ve göstermektir. İmajın gerçeklikle ilişkisi o denli önemli değildir; önemli ve temel olan bu imajların hangi model ve proje içinde oluştuğu, hangi toplumsal gereksinmelere yanıt verdiği, hangi ideolojilere, nasıl hizmet ettiğidir. Böyle bir çalışma toplum içinde var olan düşünce kalıplarını ve kimlik yaklaşımlarını ortaya koyabilecektir. Dolayısıyla düşünce tarihiyle, ulusal ideolojilerle, politik seçeneklerle ve genel olarak egemen kültürel yaklaşımlarla doğrudan ilişkilidir." (Millas 2005: 21). Herkül Millas'a göre, edebiyat dünyası toplumsal uyumun sağlandığı bir alandır. Bu toplumsal alan bütün toplumu olmasa da toplumun büyük bir bölümünü kapsar. İmajlar da toplum içinde önceden var olan duygu ve inançlara göre ortaya çıkarlar. Bu sebeple tarihsel olaylar ve karakterler de edebiyatta her zaman "yaratılan" olay ve kişilerdir ve gerçeklikleri toplumsal bilinçle doğrudan ilişkilidir. Edebiyat metinleri içinde ortaya çıkan 'dünya', bir bilinç dünyasıdır. Bu bilinç 'algılama' anlamındadır. Millas'a göre algılama ise, yanıltısı içinde bile, her zaman taşıyıcısı için pratik sonuçları olan 'gerçek' bir durumdur (2005: 23). Bir imaj çalışmasında imajın gerçek olup olmadığı ya da tarihî bir olayın ne kadar doğru olup olmadığı imaj bilimini ilgilendirmez. Önemli olan ortaya koyulan imajdır. Bir imajın, imajı üreten kitle ile imajı üretilen arasındaki ilişkide nasıl üretildiğine dikkat etmek gerekir.

1. İmajı üreten, objesini gördüğü gibi değil, görmek istediği gibi, özlemleri ve niyetleri doğrultusunda tahrif etmiş olabilir.

2. İmajı üreten, şahsî veya mensub olduğu toplumun başarısızlığını yüklemek ve böylece nefsî tatmin için, objesindeki olumlu veya olumsuz özellikleri abartabilir.

3. İmajı üreten, içerisinde yaşadığı toplumun olumlu veya olumsuz sosyoekonomik durumuna meşruiyet aramaya çalışabilir.

4. İmajı üreten, tabi olduğu siyasî otoriteyi meşrulaştırmak ve mensub olduğu öbeğin birliğini sağlamak için karşı kutup yaratmaya çalışabilir. (Fazlıoğlu 2006: 11)

Her yazarın ortaya koyduğu eser "özgün" ve "biricik" bir yaratı olmasına rağmen, yazar toplumsal bütünlüğün bir parçasıdır (Kula 1992: 20). Bu bağlamda imaj da yazarın bir başkasını değil, bizzat kendisini, kendi toplumunu ve kültürünü anlattığı bir dildir (Ulağlı 2006: 47). Bir imaj çalışması yazarın ve yazarın içinden çıktığı toplumun psikolojisini ortaya koyar. Yazarın okuyucuya ilettiği her imaj yazarın ya da yazarın içinden çıktığı toplumun politik bir düşüncesinin sembolik bir dilidir. Yazar bir imajı oluştururken öncelikle kendi değer yargılarından, önyargılarından ve hayallerinden işe başlar. Yazarın imgesini oluşturacağı konu hakkında bir önbilgisi vardır. Sonraki aşamada yazar bu önbilgisini destekleyen kanıtlar bulmaya çalışır, hatta imgesini oluşturacağı toplumu yakından tanımak için kendisine o toplumla iç içe olabileceği bir ortam yaratır. Ancak yazarın yakından tanımak istediği topluma dair gördükleri yine gerçekte var olan değil, yazarın görmek istediği bir gerçekliktir. Yazar önyargılarından hareketle kurguladığı bu gerçekliği okuyucuya aktarır. Son olarak yazarın kurguladığı bu gerçeklik okuyucu tarafından yazarın istediği şekilde alımlanır (Ulağlı 2002: 432-433). Buradan hareketle denilebilir ki "her imge ve imgeyi yaratan yazar bir dönemi anlamaya ve anlatmaya yarayan kendileri de birer imgedir" (Ulağlı 2002: 434). Artık o da toplumunun genel yargılarını ortaya koyan bir imge olmuştur. Toplumdan bağımsız bir birey olarak düşünülemeyen yazarın, hayatının başından sonuna aynı çizgide eser vermesini beklemek mümkün değildir. Herhangi bir siyasî ya da fikrî hareketi benimseyen bir yazarın eserlerinde daima bu fikirlere uygun görüşleri, cümleleri aramak hata olur. Çünkü bir yazarın fikrî yapısı hayat seyri içinde evreler geçirebilir. Bu sebeple yazarın geçirdiği evreleri ve tarihî arka planı dikkate almaksızın, bir imaj çalışması yapmak doğru olmaz (Fazlıoğlu 2006: 94). Dolayısıyla imaj çalışmasında yazarı, yazarın hayatını, tarihî ve siyasî-sosyal arka planı birlikte düşünen bir bakış açısıyla imajlara yaklaşmak gereklidir.

Yazar ile kurguladığı imaj arasında bir bağlantı vardır. İmajlar yazarın geçmişinden, inançlarından, tecrübelerinden izler taşır ve yazarı tanımak için anahtar rol üstlenir. Yazar, eserindeki imajlar aracılığıyla okura içinden çıktığı toplumun siyasî, sosyal ve kültürel bakış açısını verir (Ulağlı 2006: 4). İmaj, hem yazarın iç dünyasına ışık tutan, hem de onun kurguladığı "gerçek"leri okuyucuya aktardığı bir araçtır.

İmaj çalışmaları imajın yüklendiği kitleyi değil, tam aksine imajı üreten toplumu ortaya koyar. "Genellikle bir milletin öz imajı, yani 'miraj'ı, onun diğer millet hakkındaki imajının asıl belirleyicisidir. Dolayısıyla, imaj çalışmalarının kaynağını teşkil eden yazılı eserin hedef kitlesi, imajın yüklendiği kitle değil, tam aksine eserin ortaya çıktığı toplum ya da bu toplumun belirli bir kesimidir" (Talun İnce 2008: 112). Herkül Millas da imaj araştırmalarının öncü isimleri arasında sayılan Daniel-Henri Pageau'ya göre, her imajın bir yerde bir "ben" ya da "burası" ile bir "öteki" ya da "orası" ilişkisinden doğduğunu aktarır. Bu şekilde toplumlar ya da insan grupları kendilerinin bağlı oldukları kültürel, politik, ideolojik vb. çevreyi de belirlemektedirler. Tasarlanan çevre de güçlü bir biçimde bir "ikilik" sergiler, "biz" ve "öteki". Toplumlar bu yolla kendilerini belirler ve algılarlar. Ulusal bir kimlik ancak "karşı" tarafa göre vardır (Millas 2005: 20). İster birey ister herhangi bir sosyokültürel topluluk olsun, "kendisi" üzerinden "öteki"ni tanımlar. Her millet kendisini tanımladıktan sonra, kendi kimliğinin karşıtlıkları üzerinde de "öteki" imajını yaratır. İmaj çalışmalarında "öteki" imajının üretiminde şu noktalar daima devrededir:

1. Kendisi olumlu özellikleri taşır- Yabancı olumsuz özellikleri taşır.
2. Kendisinin olumsuz özellikleri örtülür- Yabancının olumsuz özellikleri öne çıkarılır.
3. Kendisindeki olumlu özellikler cevherîdir- Yabancıdaki olumlu özellikler arazîdir.
4. Kendisindeki olumsuz özellikler arazîdir- Yabancıdaki olumsuz özellikler cevherîdir.
5. Benzer özellikler kendisinde olunca olumlulanır- Yabancıda olursa olumsuzlaştırılır.
6. Örtülemeyecek derecede olumsuz bir özellik kendisinde ortaya çıkarsa ferdî seviyeye indirgenir- Aynı özellik yabancıda ortaya çıkarsa genelleştirilir.
7. Kendisi ile yabancı arasındaki benzer özellikler farklı yorumlanır. (Fazlıoğlu 2006: 10)

Bir imaj çalışmasında imajı üretilen toplumdan çok, imajı üreten yazar ve yazarın içinden çıktığı toplum hakkında bilgi sahibi olunur. Üretilen imajlar, imajı üreten topluma göndermelerde bulunur. Bu bağlamda Türkleri ele alan herhangi bir imaj çalışmasında işlenen, Türkler ve Türkiye olmaktan çok, imajı üreten yazarın ve onun toplumunun dünyasıdır. Böyle bir imaj çalışmasında, yazar şahsında imajı üreten toplumun Türklere dair deneyimleri, bakışları, önyargıları ve stereotipleri ortaya koyulur ve "nedenler", "nasıllar" üzerinde durulur. Genellikle bir imajın oluşması için sadece imajı üreten yazarın düşüncesi yeterli değildir, toplumun genel kabulü de yazarla aynı doğrultuda olduğu zaman, toplumsal bir imaj üretilebilir. Bir imajın oluşması ve kabul görmesi için uzun bir sürece ve toplumsal bir uzlaşma zeminine ihtiyaç vardır. Fakat bu noktada Sovyet edebiyatı istisnai bir örnek oluşturur. Sovyet edebiyatı söz konusu olduğunda bu genellemenin çok da geçerli olmadığı görülecektir. Edebî faaliyetlerin doğrudan merkezden gelen Komünist Parti direktifleri doğrultusunda yönlendirildiği Sovyet devrinde, yazar ve toplum arasında toplumsal bir uzlaşma zemini aramak hatalı olur. Bu dönemde yazarlar verilen direktifler doğrultusunda eser vermiş, kendilerinden istenilen doğrultuda imajlar üretmişlerdir. Ancak bu imajların varlığı, halkın genel kabulünün de imajları üreten yazarla aynı olduğu anlamına gelmez. Devrin şartları gereği nasıl ki yazar kendisinden istenilen imajları üretiyorsa, Sovyet halkı da gerçekte bu imajların üreticisi yazarla aynı fikirde olmasa bile bu imajları kabullenmiş görünebilir. Dolayısıyla bu perspektiften bakıldığında, Sovyet devri yazarlarının ürettiği imajlar söz konusu olduğunda, imaj üretiminde uzun süreç ve yazar ile toplum arasında bir uzlaşma zemini aranmamalıdır.

"Kimlik" Kavramına Genel Bir Bakış

Kimlik sosyoloji, antropoloji ve psikolojiyi ilgilendiren çok disiplinli bir çalışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimlik kavramı, birden çok disiplinin kesişme noktasında konumlandığından bu, kimliğin sosyal bilimlerin karmaşık konuları arasında yer almasına neden olur. İngilizce ve Fransızcada "kimlik" karşılığında kullanılan *identity/identité* terimlerinin kökeni, Latince "idem"den gelmektedir ve "aynılık, benzerlik, teklik" anlamlarını karşılamaktadır[2]. Terimin etimolojisi ile ilgili çeşitli görüşlerden biri, terimin "idem" kelimesi ile "tas" son ekinin birleşmesiyle oluştuğu görüşüdür. Yine bir diğer görüş terimin "identitem"den geldiğidir. İngilizce *identity* terimi, nitelik ve öz bakımından aynı durumda ve kalitede olma hâli; mutlak ya da özsel aynılık; teklik; bütün zamanlarda ya da durumlarda bir kişinin ya da şeyin aynılığı; tıpkı, aynı, birbirinin aynısı olan gibi anlamlara gelmektedir (Oxford 1989: 620). Fransızca *identité* terimi ise, iki şeyin karakter bakımından özdeşliğini, karakterinin bir olmasını (Le Nouveau Petit Robert 1996: 1122), bir şey ile başka bir şeyin aynılığını (Larousse Universel 1948: 967) karşılamaktadır. Türkçe Sözlük'te ise "toplumsal bir varlık olarak insana özgü olan belirti, nitelik ve özelliklerle, birinin belirli bir kimse olmasını sağlayan şartların bütünü" (c. II, 1998: 1324) olarak tanımlanmaktadır.

Güvenç'e göre en yalın tanımıyla kimlik "kişilerin, grupların, toplum veya toplulukların 'Kimsiniz, kimlerdensiniz?' sorusuna verdikleri yanıt ya da yanıtlardır." (2008: 3). Bilgin ise kimliği, "bir kişi veya grubun kendisini tanımlaması ve kendini diğer kişi veya gruplar arasında konumlaması" olarak tanımlar (2007: 11). İmançer'in tanımı ise şu şekildedir, "Kimlik insanın kim olduğu, diğerleri tarafından nasıl görüldüğü, rolü, ihtiyaçları ve değeri konusundaki sorulara cevap verme tarzının davranışlara yansıma biçimidir." (2007: 237). Bu tanımlarda, kimlik belirleyicilerden biri "bireyin diğerleri tarafından nasıl görüldüğü"dür. Nasıl ki yüzümüzü ayna olmadan görmemiz mümkün değilse, kimliğimizin de "ayna evresi" dediğimiz bir tür yansıtma olmadan farkına varmak mümkün değildir. "Ayna evresi" kimlik oluşumunun temel aşamasıdır. "Ayna evresi, kimlik oluşumunda kişinin biçimsel özelliklerini algılaması sayesinde kişiliğine ve rollerine ilişkin benlik algılamasıdır." (İmançer 2007: 238). Başkaları "biz"i nasıl görüyorsa bu tıpkı bir ayna görüntüsü gibi bize yansır ve böylece biz de kendimizi başkalarının bizi gördüğü gibi görmeye başlarız (Bilgin 2007: 97). Başkalarıyla olan ilişkimiz bizim kendimizle ilgili bilincimizi oluşturur. Bu yolla içinde yaşadığımız toplumu yansıtan bir kimlik inşa eder ve toplumsal yönümüzü oluştururuz (Hogg ve Vaughan 2007: 141). Kimlik "ötekine" karşı bir tepkinin sonucu ortaya çıkar ve "kendi" ancak "öteki"ne göre var olur (Assman 2001: 135). Garip bir şekilde "öteki" bizim içimizde yaşar, o bizim kimliğimizin gizlenmiş yüzüdür (Kristeva 1988: 9). Bu ister birey isterse bir grup olsun "öteki"nden "farklılık" ve "benzemezlik" üzerinden kendini algılar, tanımlar. Kimlik, hem bireyin kendisini nasıl gördüğü hem de toplum tarafından nasıl görüldüğüyle ilgilidir. Dolayısıyla kimlik kavramı, hem bireylerin kendilerini tanımlarken öne çıkardıkları yaş, cinsiyet, etnisite, statü, toplumsal konum, meslek gibi algılayışları hem de başkalarının algılamalarını içinde barındıran geniş bir kavramdır. Buradan hareketle kimliğin oluşumunda bir toplumsal boyut mevcuttur. Değiştirilemez olan kalıtsal ve biyolojik yapı bir kenara bırakılırsa, bireyin kimliği bir bakıma diğerleriyle girdiği ilişkilerle şekillenir.

Kimlik kavramı, hem diğer insanlara benzerliği hem de diğer insanlardan farklılığı içinde barındıran bir kavramdır. Bu bakımdan kimlik kavramı içinde, bir benzerlik-farklılık paradoksu yer almaktadır. Birey, diğerlerinden farklılaştıkça kendi kimliği oluşur ve gelişir. Öte yandan, kişi kendisini diğer kişilere ya da bir gruba benzer görür ve yakın hisseder. "Kişi veya grubun adresi, kendisini, kimlere yakın veya uzak görmesiyle ilgilidir. Kişi veya grubun kime karşı, kime rakip veya düşman, kimle birlikte veya kime dost olduğunun üzerine yansıdığı bir çekme-itme, sempati-

[2] http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=identity&searchmode =none (erişilen tarih 13.10.12)

antipati alanındaki konumudur." (Bilgin 2007: 11). Genellikle kimlik kavramı daha çok diğerlerinden farklılık olarak algılansa da kimliğin benzerlik yönü de son derece temeldir. Birey kendisine benzer olanlarla bir özdeşlik kurar (Bilgin 2007: 26).

Bireysel kimlik oluşumunda önemli problematiklerden biri, birey "bireysel seçim" ile mi kim olduğuna karar vermekte, yoksa içinde bulunduğu sosyo-kültürel gerçeklik mi bireyin kim olduğunu belirlemektedir? Buradan hareketle din, ulus, etnisite, kimlik analizinde kimlik unsuru olarak değerlendirilemez. Çünkü bu alanlar doğumla birlikte içine düşülen alanlardır ve bu alanlara bireyin seçiminden çok, zorunlu bir giriş yapılmaktadır. Ancak bu görüş bir yandan da "kimlik ideolojisi"nin reddi anlamına gelmektedir. Çünkü hiçbir toplumda tözsel bir kimlik mevcut değildir. Hall, hiçbir kimliğin saf ve homojen olmadığını düşünür. Ona göre, kimlikler kurgusaldır ve yalnızca "melez kimlikler" vardır (1993: 54-57). Meseleye "sosyal inşa edicilik" üzerinden bakan araştırmacılar da kendiliğinden ulus veya etnisite kimliklerinin var olmadığını kabul ederler, ulus ya da etnisite kimliklerinin inşa edildiğini savunurlar. Anderson'a göre "Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur- kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir." (2011: 20). Ulus hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusu oluşturan bireyler bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam edecektir (Anderson 2011: 20). Gellner de ulusların icat edildiği düşüncesindedir. Kültürün zenginliğinden yararlanılarak ölü diller canlandırılır, gelenek icat edilir, oldukça hayalî, eskiye ait olduğu sanılan birtakım saf özellikler gündeme gelir (Gellner 2008: 138). Balibar ve Wallerstein devletlerin ulusları yarattığı fikrindedir. Önce devletler varolur ve ardından uluslar oluşur, modern dünyada bunun pek çok örneğini görmek mümkündür. Devlet, yarattığı ulus ölçüsünde iç ve dış tehditlere karşı dirençli olur (Balibar ve Wallerstein 2007: 101). Castells de kimliğin inşa edildiği görüşünü savunur. Ona göre, modern çağda önce devletler varolmakta, ardından ulus yapılanmakta ve daha sonrasında bu ulusun bireyleri arasında toplumsal ve kültürel bağlar oluşturulmaktadır (Castells 2006: 12, 421). Toplumları inşa edilmiş unsurlar olarak gören görüşlerin dışında, ortak bir ırka dayandıran görüşler de mevcuttur. Irk ile ilgili bilimsel kuramlar on sekizinci yüzyıl sonu ve on dokuzuncu yüzyıl başlarında ortaya çıkmıştır. Bu kuramlar, sömürgeci ülkelerin hükmettikleri topraklarda kurulan yeni toplumsal düzeni haklı çıkarmak amacıyla kullanılmışlardır. Joseph Arthur de Gobineau üç ırk ortaya koymuştur: Beyaz, siyah ve sarı. Ona göre, beyaz ırk üstün bir ırktır, çünkü üstün bir zekâ, ahlak ve iradeye sahiptir ve bu kalıtsal nitelikler Batının tüm dünyaya etkisinin altında yatan etmenlerdir. Siyah ırk ise, hayvan tabiatı, ahlak yoksunluğu ve duygusal kararsızlıkla belirlenen çok az bir kapasiteye sahiptir. Sonraki dönemlerde De Gobineau ve benzer görüştekilerin fikirleri, beyazların üstünlüğünü savunan kişi ve grupları da etkilemiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında ise ırkı esas alan görüş tamamen değerini yitirmiştir. Biyolojik açıdan kesin ırklar yoktur, ancak insanlar arasında fiziksel değişikliklerden oluşan bir yelpaze söz konusudur. İnsan toplulukları arasındaki fiziksel görünüm farkları ise topluluğun farklı toplumsal ve kültürel gruplar arasındaki ilişkinin derecesine göre farklılaşan soyiçi üreme tarzından kaynaklanır. Aynı görünür fiziksel özellikleri taşıyan bir topluluktaki genetik farklılaşma grup içindeki bireyler arasındaki farklılaşma kadar büyüktür. Bu gibi olgular nedeniyle bilimsel açıdan ırk görüşü terk edilmiştir. Diğer yandan, ırkın sosyolojik çözümleme için elzem olduğu da iddia edilmektedir. Buna göre ırkî farklılıklar bir topluluğun ya da toplumun üyeleri tarafından toplumsal açıdan önemli görülen fiziksel çeşitlilikler olarak düşünülmektedir. Irk, biyolojik temele dayanan dış görünüme göre bireylerin ve grupların yerinin belirlendiği, çeşitli vasıfların ya da becerilerin atfedildiği bir dizi toplumsal ilişki olarak kabul edilebilir. Irk ayrımı, insan farklılıklarını tanımlamaktan daha öte bir olgu olarak, toplum içerisindeki güç ve eşitsizlik örüntülerinin yeniden üretilmesinde önemli rol oynar (Giddens 2012: 533-534).

Kimlik, sosyal bir süreçtir, kendi kimliğimiz ile başkalarının kimliği arasında daima etkileşimsel bir süreç sözkonusudur. Kimliğin etkileşimsel bir süreç olması *sosyal kimlik* kavramını gündeme getirir (Tajfel 1978; Tajfel 1982a). *Sosyal kimlik,* "bireyin benlik algısının, bir sosyal

gruba (ya da gruplara) üyeliğine ilişkin bilgisinden ve bu üyeliğe yüklediği değer ve duygusal önemden kaynaklanan parçasıdır." (Tajfel 1978: 63). Sosyal kimlik, insanlar arası etkileşimde kişinin sergilediği rol olarak da değerlendirilebilir. "Goffman'da sosyal kimlik, kişiler arası etkileşimde bir kişinin sosyal kategorisini öne çıkararak ve bir sosyal statüye bağlı davranışlar göstererek sunduğu görüntü/yüz gibi kavramlaştırılır. Goffman'a göre kişinin diğerleriyle ilişkisinde ortaya koyduğu rol, onlar tarafından bir imaj olarak algılanır." (Bilgin 2007: 13)

Kolektif kimlik ise, sosyal kimliğin topluluklar düzeyindeki ifadesidir. Etnik, dinsel ve ulusal kimlikler de bu anlamda kolektif kimliğin çeşitli görünüşleridir (Bilgin 2007: 13). Hiçbir topluluk durağan ve değişmez bir kimliğe sahip değildir. Bireysel kimlikler nasıl ki diğer kişilerle ilişki içerisinde şekilleniyorsa, kolektif kimliklerin oluşması da gruplar arası ilişkiler bağlamında gerçekleşir (Bilgin 2007: 14). Assman kolektif kimliğin grup üyelerinin bilincindeki canlılığı ölçüsünde güçlü ya da zayıf olduğuna dikkat çeker:

> *Ortak kimlik* ya da *biz kimliği* dediğimiz zaman bir grubun yarattığı ve üyelerinin özdeşleştiği imgeyi anlarız. Ortak kimlik, söz konusu bireylerin *özdeşleşmeleriyle* ilgili bir konudur. Kendi başına bir ortak kimlikten söz edilemez. Kendini bu kimlikte tanımlayan bireylerin varlığı ölçüsünde varolur. Grup üyelerinin bilincindeki canlılığı ölçüsünde ve onların düşüncesi ya da eylemini etkilediği ölçüde güçlü ya da zayıftır. (Assman 2001: 132-133)

İnsanlar arasında farklılık yaratan temel değerlerden biri kültürdür. Bazen kimlik, bu farklardan hareketle kültür üzerinden de yaratılabilir. Bu şekilde kültürün biçimlendirdiği kimlik türü, kültürel kimliktir. "Kültürel kimliklerin biçimlenmesi 'ötekinin' ifadesini dikkate almaktadır: kendi kendini kültürel olarak tanımlama işi her zaman ötekilerin değerlerinden, özelliklerinden ve yaşam tarzlarından ayırt edici olmayı içerir." (Larrain 1995: 197)

Kültürel kimlik olgusu üzerine iki temel görüş vardır. Bunlardan birincisine göre, kültürel kimlik ortak bir geçmişi olan, sabit ve değişmez bir olgudur. İkinci görüşe göre ise, kültürel kimliğin bir tarihi vardır ancak kültürel kimlik sabit ve değişmez değildir. Bu görüşe göre,

> … kültürel kimlik 'var olma' kadar 'olma' meselesidir. Geçmişe olduğu kadar geleceğe de aittir. Kültürel kimlik zaten var olan bir şey değildir; mekân, zaman, tarih ve kültürün ötesine geçer. Kültürel kimlikler bir yerden gelir, tarihleri vardır. Ama tarihsel olan her şey gibi, sürekli dönüşüme maruz kalırlar. Sonsuza kadar kökleşmiş ve geçmişe sabitlenmiş olmaktan çok uzaktırlar; bitmeyen tarih, kültür ve güç 'oyun'larına bağımlıdırlar. Bulunmayı bekleyen, bulununca da benlik duygumuzu sonsuza kadar güvence altına alacak, yalnızca geçmişin 'geri alınması'na dayanmaktan çok uzaktırlar; kimlikler bizi konumlayan ve kendimizi konumladığımız farklı durumlara verdiğimiz isimlerdir, geçmişin öyküleridir. (Hall 1998: 177)

Sosyal kimlik ve kültürel kimlik kavramları birbirinden ayrı olarak değerlendirilmelerine rağmen sosyolojik olarak bu iki kavramı birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Çünkü sosyal ve kültürel kimlik iç içe geçmiş kavramlardır.

Grup

Birey kendi isteğiyle girmiş olsun ya da kendi isteği olmaksızın içinde bulunsun grup, hayatımızın büyük bir bölümünü etkiler. Grup bireyin bağımsızlığı, özerkliği ve bireyselliği üzerinde yoğun ve kapsamlı bir etkiye sahiptir (Hogg 1997: 5). Gruplar günlük hayatımızın önemli bir bölümünü kaplar. İş yerinde gruplar hâlinde çalışırız, çocukken grup oyunları oynarız, arkadaş ve yaşıt grupları içinde sosyalleşerek büyürüz, görüşlerimizi ve tutumlarımızı gruplar aracılığıyla paylaşırız. Gruplar büyük ölçüde kim olduğumuzu, hangi sosyal sınıftan geldiğimizi, nasıl bir hayat yaşadığımızı belirler. Bağlılık duyduğumuz gruplar hangi dili konuştuğumuzu, hangi ağız veya vurgu ile bu dili konuştuğumuzu, ne gibi tutumlarımızın olduğunu, hangi kültürel değerlerimizin olduğunu, nasıl bir eğitim aldığımızı, nelerden hoşlanıp nelerden hoşlanmadığımızı, kısacası bizim kim olduğumuzu, kimliğimizi belirler (Arkonaç 2005: 253).

Gruplar birçok yönden farklılık gösterir. Bazı gruplar (ulus, erkekler, kadınlar gibi) üye sayısı bakımından büyükken bazı gruplar (aile ya da belirli amaçla bir araya gelmiş çalışma grupları gibi) küçük olabilir. Bazı gruplar kısa süreli olurken (arkadaşlıklar) bazıları (dinî ve etnik gruplar gibi) binlerce yıl varlığını sürdürebilir. Bazıları (askerî birlik gibi) oldukça yapısallaşmış gruplarken bazıları (dernekler ve kulüpler gibi) daha az yapısallaşmış olabilir. Farklılıklar bakımından gruplar sınıflandırılabileceği gibi, benzerlikler açısından da grupları sınıflandırmak mümkündür (Hogg 1997: 5-6).

Myers'e göre grup, bir süreç içerisinde biri diğeri ile etkileşim içinde olan iki ya da daha fazla insan olarak tanımlanır (1987: 316). Aronson ve arkadaşları grubu "gereksinim ve hedefleri nedeniyle etkileşime giren üç ya da daha fazla sayıda insan" olarak tanımlar (Aronson vd. 2012: 496). Taylor ve arkadaşlarına göre ise grup, karşılıklı olarak bağımlı olan, hiç değilse, karşılıklı etkileşim potansiyeline sahip olan insanlardır (Taylor vd. 2007: 314). Grup tanımlarını çeşitlendirmek mümkün olmakla birlikte, Johnson ve Johnson'un tanımı oldukça kapsamlıdır ve bir grubun bütün özelliklerini de içinde barındırır. Bu tanıma göre grup, birbiriyle etkileşim içerisinde olan, birbirine bağımlı, grup içindeki üyelerin varlığından haberdar olan kendisini ve diğerlerini bu grubun üyesi olarak hisseden, ortak amaçların gerçekleştirilmesi için birbirlerini destekleyici yönde etkileyen iki ya da daha fazla birey olarak tanımlanmaktadır (Johnson, Johnson 1994: 13).

Bir grubun en temel özelliklerinden birisi grup üyeleri arasındaki birlikteliktir (Taylor vd. 2007: 315, 317; Arkonaç 2005: 264;). Birliktelik, üyelerin arasında sıkı bir bağ kurarak davranışlarda bir birliğe ulaşmaları, birbirlerine karşılıklı destek olmalarını ve böylece kendi kendilerine yeterli bir varlık hâline gelmelerini anlatır. Bu özellik de gruba, ortama ve zamana göre değişiklik gösterir. Birliktelik, bir insan yığınını gruba dönüştüren psikolojik süreç olarak da tanımlanabilir (Hogg ve Vaughan 2007: 320-321).

Grup birlikteliği, *grup üyeleri arasındaki çekim* ve *grup çekiciliği* olmak üzere iki temel kavrama dayanmaktadır. Bazı gruplarda üyeler arasındaki bağlar güçlü ve uzun sürelidir. Grup üyeleri arasında bir grup bilinci vardır. Bazı gruplarda ise üyeler arasındaki bağlar gevşektir ve grup bilinci zayıftır, zamanla üyeler birbirlerinden uzaklaşırlar. Grup üyeleri birbirlerine sıkı bağlarla bağlı olduklarında grup birlikteliği de güçlüdür. Grup üyeleri arasındaki çekim kadar grup çekiciliği de önemlidir. Üyeler gruptan ne kadar doyum alırlarsa gruba bağlılıkları da o kadar güçlü olur. Bir grubun bizi çekmesi bizim amaçlarımız ile grubunkiler arasındaki eşleşmeye ve grubun amaçlarına ulaşmada ne kadar başarılı olduğuna bağlıdır. Grup, üyelerine doyum sağlamamasına rağmen kimi zaman üyelerin gruptan ayrılmalarını engelleyen sebepler olabilir. Grup birlikteliği bu durumdan da etkilenir. Üyeler gruptan ayrılmanın bedelinin çok yüksek olduğu durumlarda ya da başka seçenekleri olmadığında da gruba bağlı kalmak zorunda kalırlar ve bu da grup birlikteliğini etkiler. Grup üyeleri birbirlerini ve gruplarını çekici bulduklarında güdülenme düzeyleri de yüksek olur. Birlikteliği güçlü olan grup

üyelerinin gruptan daha fazla etkilenme ve grubun değerlerine daha fazla uyma eğilimi de söz konusudur (Taylor vd. 2007: 317-318).

İnsanların gruba "niçin" katıldığının sorgulanması için öncelikle "nasıl" katıldığının da bilinmesi gerekir. Bağlı olduğumuz gruplar, onları ne ölçüde özgürce seçtiğimiz konusunda farklılık göstermektedir. Ait olduğumuz cinsiyet grubunu, etnik grubu, ulusu ya da toplumsal sınıfı seçmek irademizin dışındadır. Bunlar bizim doğduğumuzda içine düştüğümüz aidiyet gruplarıdır. Diğer yandan siyasî ya da meslekî bir gruba katılırken seçme hakkına sahibizdir. Bir kulübe ya da derneğe katılmaya karar verdiğimizdeyse çok daha geniş bir serbestliğimiz söz konusudur (Hogg ve Vaughan 2007: 339).

İnsanları bir grubun üyeliğine iten bir dizi koşul, güdü ve hedef vardır. Fiziksel yakınlık grup oluşumuna katkıda bulunabilir. Aynı mekânı paylaştığımız kişilerden hoşlanma ya da en azından katlanma eğilimi gösteririz. Bu, grup oluşumunu destekleyen bir durumdur. Benzer ilgi, tutum ve inançların paylaşıldığının farkına varılması da insanların grup oluşturmalarına ya da bir gruba katılmalarına sebep olabilir. Şerif'in *gerçekçi çatışma kuramı*nda olduğu gibi, insanların önlerine, ulaşmak için karşılıklı bağımlılığın zorunlu olduğu hedefler koyulduğunda, gruba katılmanın başka bir nedeni daha ortaya çıkar. Bu bağlamda, insanlar tek başlarına başaramayacakları şeyleri gerçekleştirmek için gruplara katılırlar. Karşılıklı destek alış verişinde bulunmak ve birliktelikten keyif almak için de gruplara katılırız. Bütün bunların yanında insanlarda doğuştan gelen bir aidiyet hissi vardır. Bu aidiyet hissi, bireylerin diğer insanlarla yakınlaşmasına ve gruplara katılmalarına neden olur. Ait olma ve başka insanlarla yakın olma duygusu bireyde güçlü bir özsaygı ve özdeğer duygusunun gelişmesine yol açar. Birey grup çatısı altında diğerleriyle birlikte olduğunda, kendini önemli ve değerli hisseder. Gruba katılmanın bir diğer önemli nedeni de bireyin sosyal kimlik kazanma arayışıdır. Gruplar, kim olduğumuza, nasıl davranmamız gerektiğine ve başkalarının bize nasıl davranacağına dair herkesçe bilinen bir tanım ve değerlendirme çerçevesi sunar. Birey olarak kim olduğumuzun bilinmesindense, ait olduğumuz grupla özdeşleştirilerek kim olduğumuza dair yargıda bulunmak kolaylaşır (Hogg ve Vaughan 2007: 340-341).

Gruba üyelik dinamik bir süreçtir. Bu süreçte gruba bağlılığın yoğunluğunda değişiklik olabilir. Gruba yeni üyeler gelir, eski üyelerle yeni üyeler grupta sosyalleşir. Süreç içerisinde bazı üyeler grubu terk ederken, bazıları grubun faaliyetlerine aktif olarak katılmamaya başlayabilir (Arkonaç 2005: 268). Grup üyeleri farklı zamanlarda farklı roller üstlenebilir ve bir rolden diğerine keskin geçişler yapabilir (Hogg ve Vaughan 2007: 342).

Bir grup yapısının oluşumu süreç içerisinde gerçekleşir. Öncelikle grup üyeleri arasında etkileşim belirli bir süre devam etmelidir. Grup özelliklerinin ortaya çıkması ve istikrara kavuşması için gerekli diğer şart, bireylerin ortak bir güdüsü veya ortak bir problemi olmasıdır. Bu ortak problem, bireylerin etkileşimde bulunduğu şartlarda ortaya çıkar. Belli sayıda kişinin ortak bir yoksunluğu ya da güdüsü ve bireysel çabayla ulaşamayacakları hedefleri varsa, bu kişiler birbirleriyle etkileşimde bulunma eğilimi gösterirler. Etkileşim özellikle ortak problemler etrafında yoğunlaşır. Dış koşullar etkileşim sürecini kesintiye uğratmadıkça bu ortak problem uzun süreli bir etkileşime yol açar. Bu etkileşim sürecinde amaçlar doğrultusunda sözleri ve hareketleriyle etkili bir şekilde katkıda bulunan üyeler ön plana çıkarken, yalnızca kuru gürültü yapan ve sorun yaratan kişilerse arka plana itilir. Ortak amaçlara ulaşmada bazı üyelerin etkili olması bazılarınınsa etkisiz kalmasıyla, grup içinde statüler belirlenmeye ve istikrara kavuşmaya başlar. İlk olarak istikrara kavuşan statü genellikle lider konumu ve en alt konumdur. Bu etkileşim sürecinde üyeler arasındaki statü farklılaşmasıyla grup yapısı şekillenir. Bununla birlikte belirli bazı sloganlar, ifadeler ve ilgili standartlar ya da grup değerleri oluşur. Zaman içinde grup değerleriyle birlikte statüler, roller ve bunların sahipleri istikrara kavuşur. Belirli sayıda bireyin deneyim ve davranışını düzenleyen bir yapı ve bir dizi değer gözlemlendiğindeyse, bir grubun oluştuğundan söz edilebilir (Şerif, Şerif 1996, I: 181-184).

Grup İçi ve Gruplar Arası İlişkiler

Şerif'e göre gruplar arası ilişkilerin doğasını anlamak için, grup içi ilişkilerin doğasını anlamak gereklidir; ya da tam tersi olarak, grup içi ilişkileri anlamak için gruplar arası ilişkilerin doğasını anlamak (Şerif, Şerif 1996, I: 311). Grup içi ve gruplar arası ilişkiler bu bağlamda iç içe geçmiştir.

Grup üyeleri arasındaki çekim ve grup çekiciliği güçlü olan gruplarda içgrup dayanışması söz konusudur. Grup üyelerinin grubu ve birbirlerini olumlu değerlendirmeleri grup bütünlüğünün oluşmasında önemli rol oynar (Hogg 1997: 22). Grup bütünlüğü, üyelerin grup içindeki ilişkilerinin olumluluğuyla doğru orantılıdır. *Sosyal bütünleşme teorisi* çerçevesinde de ancak birbirlerine ihtiyaç duyan, birlikte olmaktan karşılıklı olarak doyum sağlayan, birbirlerine bağlı bireyler bir grup oluştururlar (Hogg 1997: 25).

Gruplar arası ilişkilerin olumlu ya da olumsuz olması süreç içerisinde grup hedeflerinin işbirliğine ya da rekabetine bağlıdır. Gruplar arasında rekabet söz konusu olduğunda içgrupla bütünleşme, grup üyelerinin kendi gruplarını kayırmalarına yol açar. İçrup üyeleri, kendi gruplarına kayırmacı bir tutum geliştirirken dışgruba karşı da olumsuz bir tavır takınır. Dışgruba karşı takınılan olumsuz tavır, içgrup içerisindeki dayanışmayı güçlendirir ve içgrup üyeleri arasında güçlü bağlar kurulmasını sağlar. Ancak, Şerif'in deneylerinde olduğu gibi içgrup içerisinde lider ve grup üyeleriyle ilgili çatışmalar söz konusu olduğunda, içgrup yapısında çözülmeler de baş gösterebilir (Şerif, Şerif 1996, I: 296, 311).

Grup çıkarları için çalışan grup üyelerinin gruptaki statüleri yüksektir. Grup içindeki yüksek statü beraberinde üyelere görev ve sorumluluklar da yükler (Hortaçsu 2007: 107). Gruptaki yüksek statülü üyeler bulunmakla birlikte grup görüşüne ters düşen üyeler de vardır. Gruplar, grup görüşüne ters düşen üyeleri öncelikle değiştirmeye çalışır ancak başarılı olunamazsa o zaman gruba ters düşen üye gruptan uzaklaştırılır. Sosyal kimlik kuramına göre, gruptan farklı düşünen üye *grup prototipi*ne aykırı düşmektedir. *Grup prototipi,* en beğenilen kişinin nasıl bir insan olması gerektiğini ve hangi değerleri temsil ettiğini ortaya koyar. *Grup prototipine* aykırı olan davranışlardan birisi üyenin grubu eleştirmesidir. Grup eleştirisi grup içinde yapıldığı takdirde görmezden gelinebilir, ancak kişinin kendi grubuyla ilgili eleştirileri dışgruba yansıtması içgrup için kabul edilemezdir (Hortaçsu 2007: 116-117).

Grup içinde görüş birliğini tesis edip karşıt görüşleri yok etmek, grup birlikteliğini ve grup uyumunu güçlendirebilir. Buna karşın farklı görüşlere açık olmak da grup homojenliğine zarar verir ve grupiçi çatışmalara ve bölünmelere neden olur. Grupiçi ilişkiler bağlamında, farklı görüşlerin kabulü ya da reddi grubun amacı, evresi, içinde bulunduğu ortam, farklı görüşlerin hangi konuda olduğu, kim tarafından dillendirildiği, grup değerlerine uygun olup olmaması gibi parametrelere bağlıdır (Hortaçsu 2007: 119).

Bazen grup üyeleri kendi gruplarının değerlerine aykırı olarak karşıt grup yönünde sapma gösterirler. Grubun sapma gösteren üyesine verilen olumsuz tepki literatürde "kara koyun etkisi" adını alır. "Kara koyun" grup birliğini tehlikeye attığı için gruba bir tehdit oluşturur ve bu nedenle grupta olumsuz değerlendirilir (Hortaçsu 2007: 119).

Grup bütünleşmesinin yüksek olduğu gruplarda grup lideri, *grup prototipine* en uygun kişidir. Grup liderinin grubun değerlerine olan bağlılığı, liderin üyeler tarafından karizmatik bulunmasını sağlar. Liderin grup için fedakârlık yapması, kendi çıkarlarını kollamayıp herkesten çok grup için çalışması da liderin diğer grup üyeleri tarafından karizmatik görülmesine yol açar. Grubun tehlikede olduğu zamanlarda grupların kendisine yol gösterecek, karizmatik bir lidere olan ihtiyacı artar (Hortaçsu 2007: 128).

Şerif, gruplar arası ilişkiler terimini iki ya da daha fazla sayıda grup ve bunların üyeleri arasındaki ilişkiler olarak tanımlar (Şerif 1996, I: 282). İki ve daha fazla sayıdaki grup arasındaki

ilişki iki boyutta ele alınabilir. Bunlardan birisi eşitlik-eşitsizlik, diğeri de üstgrup altında var olan altgruplar boyutudur (Hortaçsu 2007: 147).

Eşitlik-eşitsizlik, gruplar arası ilişkileri etkileyen önemli bir boyuttur. Toplumsal güce sahip olan gruplar, güçsüz gruplar karşısında daha baskındırlar. Güç kavramı, içinde bir zorlayıcılık ifadesi taşır. Güç sahibi olan grup olmak, daha güçsüz gruplara istediğini yaptırabilmek olarak tanımlanabilir. Gruplar arasında güç kaynağı farklılık gösterebilir (Hortaçsu 2007: 147). Sayısal çoğunluk, maddî zenginlik ve itibar bir grubun diğer gruba etki edebileceği güç kaynakları arasında yer alabilir.

Gruplar arası ilişkilerin bir diğer boyutu üstgrup altında altgruplardır. Bazen çeşitli açılardan eşit ya da eşit olmayan gruplar bir üstgrubun altgrupları olabilirler. Altgruplar, bir bütünün parçaları olarak bir üstkimlik temelinde birleşebilir ya da üstgrup kimliği içinde asimile olup varlığını yitirebilirler. Bir üst grup altındaki eşit olmayan altgruplar söz konusu olduğunda, güçsüz grup güçlü grup tarafından belirlenen üstkimliği benimsemeye zorlanabilir. Bu durum altgrup kimliğinin yitirilmesi sonucunu doğurur. Altgrup, üstgrup kimliğini benimserse ve üstgrubun koyduğu ölçütlere uyarsa o zaman kendi konumunun düşüklüğünü kabul etmiş olur (Hortaçsu 2007: 148-155).

Gruplar arası ilişkiler bağlamında üzerinde durulması gereken nokta, grupların geliştirdikleri bütün stratejileri “öteki” gruba karşı kendi grup kimliklerini koruma çabasıyla geliştirdikleridir. Gruplar kendi kimliklerini korumak ya da güçlendirmek çabasıyla çeşitli bilişsel ve davranışsal yollara başvururlar. Bunu bilinçli olarak ya da bilinçsiz bir şekilde farkında olmaksızın da yapmaları mümkündür.

Çatışma

İnsanlar bazen ortak bir hedefe yönelirler, ancak kimi zaman da insanların hedefleri birbiriyle uyuşmaz ve bu durum çatışmaya neden olur. İki ya da daha çok sayıda insan arasında bir temas gerçekleştiğinde, kişiler arası çatışma olasılığı da söz konusudur. Çatışma kişiler arasında olabileceği gibi gruplar arası ilişkiler bağlamında da düşünülebilir. Bu durumda çatışma, iki grup arasındaki uzlaşmazlık olarak değerlendirilebilir.

Şerif, gruplar arasındaki ilişkinin olumlu ya da olumsuz olmasını grup hedeflerinin işbirliği içinde veya rekabet hâlinde olmasına bağlar. Ona göre, sınırlı kaynakları elde etmede yaşanan rekabet, içgrup kayırmacılığına yol açar. Literatürde bu durum *gerçekçi çatışma kuramı* olarak adlandırılır. Şerif bu teorik görüşlerini, gerçekleştirdiği birbiriyle bağlantılı üç deney çalışması ile doğrular. Bu deneyler 1949, 1953 ve 1954 yıllarında, yaz kampına katılan yaklaşık 11 yaşlarındaki 22 erkek çocuğun katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Çocuklar sosyo-ekonomik açıdan orta düzey, Protestan ailelerin çocuklarıdır. Bu çocuklar deney öncesinde birbirlerini tanımayan, sağlıklı ve uyumlu çocuklardır.

> Şerif deneylerinin hipotezleri şunlardır:
>
> 1. Daha önce birbirlerini hiç tanımayan kişiler, ortak hedeflere yönelik etkinliklerde bir araya getirildiklerinde hiyerarşik konumları ve rolleri olan bir grup yapısı meydana getirirler. Etkileşim süreci, en azından grup için önemli meselelerde üyelerin tutumlarını düzenleyen ortak değerler oluşturur.
>
> 2. Gruplar kısıtlı hedefler için rekabet ederler, bunun sonucunda dışgruba karşı bir düşmanlık oluşur, olumsuz tutumlar ve kalıpyargılar doğar ve standartlaşır. (Şerif-Şerif 1996, I: 192)
>
> Şerif'in araştırması üç aşamada gerçekleştirilmiştir:
>
> I. İçgrup oluşumu evresi,
>
> II. Gruplararası sürtüşme ve çatışma evresi,
>
> III. Gruplararası çatışmanın azaltılması evresi (Şerif-Şerif 1996, I: 302).

İlk evrede etkinliklerin uyum içinde yapılması amaçlanıyordu. Bu uyumlu süreçte işbölümü gerçekleşiyor grup içindeki statü ve roller belirleniyordu. İkinci evrede, amaçlar gruplar arası çatışmaya neden oluyordu. Gruplar arası çatışma, dışgruba ilişkin aşağılayıcı kalıpyargılar ve olumsuz imajlar üretiyordu. Bununla birlikte dışgrupla yaşanan çatışmanın içgrup içerisindeki dayanışmayı artırdığı gözlemleniyordu. Dolayısıyla ikinci aşamada sınırlı kaynaklar söz konusu olduğunda, rekabete giren iki grubun var olması gruplar arası çatışma için yeterliydi. Üçüncü evrede gerçekleştirilen etkinliklerde gruplar ortak amaçlara yönlendiriliyor, amaca ancak birbirlerine bağımlı olarak ve işbirliği içerisinde ulaşabiliyorlardı ve böylece gruplar arasında bir uzlaşma zemini oluşuyordu (Şerif-Şerif 1996, I: 303, 309, 319, 320-324). Böylece Şerif deneylerinin üçüncü evresi gösterdi ki, aralarında çatışma olan gruplar ortak üst hedeflere ulaşmak için etkileşime girdiklerinde, bu ortak hedef doğrultusunda işbirliğinde bulunurlar. Bu ortak hedeflere yönelik birlikte gerçekleştirilen etkinlikler, gruplar arasındaki düşmanlığı tamamen ortadan kaldırmaz, ancak gruplar arasındaki çatışmayı ve dışgruba yönelik olumsuz kalıpyargıları belirgin şekilde azaltır (Şerif, Şerif 1996, I: 325).

Şerif'in deneylerinde de görüldüğü gibi, gerçekçi çatışma kuramı insanların, hedefleriyle olan ilişkisi, davranışlarının rekabet edici ya da işbirlikçi oluşu, ilişkilerin çatışma hâlinde ya da uyumlu oluşu üzerine odaklanır (Arkonaç 2005: 334).

Şerif'in deneylerini daha sonra yapılan bazı çalışmalar (Blake-Mouton 1961,1962; Ferguson-Kelley 1964; Andreeva 1984) da desteklemesine rağmen, gerçekçi çatışma kuramına itirazlar (Capozza-Volpato 1994) da olmuştur. Kurama yapılan temel eleştiri, Şerif'in küçük grupları

esas alarak yaptığı çalışmalardan elde ettiği sonuçları büyük ölçekli sosyal gruplar için genelleştirilemeyeceği noktasında yoğunlaşmaktadır. Deney ortamında iki küçük grup arasında oluşan düşmanlık ile sosyo-kültürel, tarihî, ırkî, dinî vs. sebeplerle beslenen düşmanlık, ayrımcılık ve kalıpyargıların hüküm sürdüğü çok büyük sosyal gruplar yapı ve işlev olarak bir değerlendirilemez. Ancak bu eleştirilerin yanında, rekabet ve yarışma ortamı hem gruplar arası ayrımcılıkta ve kalıpyargıların ortaya çıkmasında hem de bunların artmasında önemli rol oynar. Bu bakımdan kuram, kalıpyargıların oluşması ve standartlaşması noktasında önemli bir çerçeve çizmektedir (Yapıcı 2004: 47).

Değer

Değerler, bir grubun veya toplumun üyelerinin ne şekilde davranması gerektiğini anlatan ortak inançlardır ve emredicidirler (Hogg ve Vaughan 2007: 329). Değerler gruplara, sosyal kategorilere ve kültürlere bağlıdırlar. Bu sebeple sosyal bir yapılanmaları vardır ve varlıklarını sosyal olarak sürdürürler (Hogg ve Vaughan 2007: 663). Tezcan'a göre "değerler bütün kültür ve topluma anlam ve önem veren ölçütlerdir" (1974: 14). Değerler bir bakıma kültürlerin yansımasıdır (Hogg ve Vaughan 2007: 663). Myers'e göre ise değer "insanlar tarafından kabul edilen ve yapılması beklenen davranışları düzenleyen kurallar" olarak tanımlanır (1987: 186). Hortaçsu, kavramı çok yalın bir ifadeyle "gruplarda geçerli olan kurallar" şeklinde tanımlar (1998: 91).

Her davranış ve olası bir durum için gruplar değer oluşturmaz. Grup, kendisi için önemli olan meselelerde değer oluşturur. Bir grup için bir meselenin önemi, grubun temel amaç ve hedeflerine, toplumdaki diğer gruplarla ilişkilerine ve grubun içinde bulunduğu diğer şartlara göre değişir (Şerif, Şerif 1996: 241).

Değerler toplumsaldır. Bireyler doğuştan değer bilinci ile doğmazlar, değerleri sonradan diğer insanlarla ilişki içerisinde öğrenirler. Bireyi çevreleyen sosyal ortam, toplum değerlerini bireye zaman içerisinde özümsetir. Toplum için yerleşik olan değerler kuşaktan kuşağa aktarılarak yaşatılır (Şerif 1985: 102).

Değerlerin bazı özellikleri vardır. Değerler, grubun veya toplumun üyeleri tarafından paylaşılırlar. Bunlar çoğunluk tarafından kabul edilirler, bireysel değildirler. Toplum tarafından ciddiye alınırlar. Değerler duygusal anlam da taşırlar. Üyeler, yüce değerler için fedakârlık yapmaya, mücadeleye hatta ölmeye hazırdırlar. Bayrak ve bağımsızlık bu değerlerdendir. Bu değerler toplumun üyelerinden bitmeyen bir bağımlılık ve sadakat beklerler. Değerler, insan zihninde yer etmiş kavramsal varlıklara sahiptirler (Tezcan 1974: 14-15). Değerlerin grup üyeleri için bağlayıcı bir özelliği vardır. Değere uygun hareket etmeyen grup üyesi eleştirilir, uyarılır ya da gruptan dışlanır (Şerif, Şerif 1996, c.1: 238). Değerler, belirli bir çevrede hangi davranış kalıplarının kabul edilebilir olduğunu belirtir ve böylece belirsizliği azaltarak kişinin doğru eylemi yapmasını kolaylaştırırlar. Değerler yapı bakımından değişime dirençlidirler. Bazı değerler "kabul edilebilir davranış genişlikleri" bakımından dar ve sınırlayıcıyken, bazıları geniş ve serbesttir. Gruba sadakatle ve grup yaşamının esas yönleriyle ilişkili olan değerler kabul edilebilirlik açısından daha sınırlı bir davranış genişliğine sahiptir. Grubun çevresel özellikleriyle ilişkili değerler ise daha az sınırlayıcıdırlar. Bazı grup üyelerine başkalarına kıyasla değerler konusunda daha geniş bir davranış serbestliği tanınır. Grubun yüksek statülü üyeleri değerlere uyma konusunda düşük statülü üyelere göre daha rahat davranabilirler (Hogg ve Vaughan 2007: 331-332).

Değerlerin birtakım işlevleri vardır. Grup içi birliği sağlamak, çatışmaları azaltmak, grubun kimliğini belirlemek bunlardan bazılarıdır (Hortaçsu 1998: 91). Bunun yanında değerler bireye amaç ve yön belirler. Bireyin başkalarından ne bekleyebileceğini ve kendisinden ne beklenildiğini bilmesini sağlar. Bireyin, doğru ve yanlış, haklı ve haksız, hoşa giden ve gitmeyen, ahlâkî ve ahlâkî olmayan arasında doğru seçimi yapmasına yarar (Tezcan 1974: 15).

Değerlerle bağlantılı iki kavram vardır. Bunlardan ilki "uyma", diğeri ise "sapma" ya da bir başka deyişle uymamadır. Uyma, genellikle bireyin kendi düşünce ve davranışını çeşitli nedenlerle değiştirerek kendisinden farklı gördüğü grubun değerine uygun şekilde düşünmesi veya davranması olarak tanımlanabilir (Hortaçsu 1998: 109). Değerlere uymanın başlıca iki sebebi vardır. Bunlardan ilki, bireyin düşüncesini belirtmesi gereken konuya ilişkin nesnel bir ölçüt yoksa birey kararını verirken diğer grup üyelerinin görüşlerini ölçüt olarak alır. Yabancı bir kültürde geleneklere ters düşmemek için çevresini gözlemleyen ve çevresindekileri örnek alarak onlar gibi davranan kişiler bu duruma örnek gösterilebilir. Değerlere uymanın ikinci sebebi, grubun bireye vereceği ceza ve ödüllere bağlıdır. Ödül ve cezalar bireyin diğer grup üyelerince sevilmesi, saygınlık kazanması, önemli

görevlere atanması ya da hoş görülmeyip saygınlığını kaybetmesi şeklinde olabilir (Hortaçsu 1998: 109, 112). Uyma ve sapma davranışı grup değerlerinin belirttiği hoş görülebilir davranış yelpazesine göre tanımlanır. "Uyma, bu aralıktaki davranışa karşılık gelirken, sapma, hoş görülebilir davranış yelpazesinin sınırları dışında kalan davranışlara karşılık gelir. Kısacası sapma, yalnızca davranıştaki değişiklik derecesi değildir. Diğer grup üyelerinin "usulsüz", "tehditkâr", "tehlikeli" hatta "hainice" olarak niteledikleri türden bir değişikliktir." (Şerif, Şerif 1996: 244)

Bazı değerler evrensel olmakla birlikte, farklı toplumlarda farklı değerler bulunabilir. Değişik kültürler birbirlerinden farklı değerleri önemseyebilirler. İnsanların hayatlarını devam ettirirken doyurmaları gereken yemek, içmek, evlenmek gibi birtakım temel ihtiyaçları olmakla birlikte, bu temel ihtiyaçların karşılanmasında olağanüstü farklılıklar görülür. Herkes yemek yer, bir şeyler içer ancak, her kültür farklı şeyleri farklı şekillerde yer ve içer. Evlenmek de böyledir, eş seçiminden başlayıp düğün merasimine kadar devam eden süreçte değerler bize yol gösterirler (Şerif 1985: 116). Bu bakımdan değişik kültürler, ırklar ve etnisiteler arasındaki farkları ortaya koymak için değerler bir parametre olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, bir topluluğun benimsediği temel değerlere bakarak o toplulukla ilgili yargılara varılabilir. Dolayısıyla kültürler ya da etnisiteler arası farklarla ilgili çalışmalarda değerler, üzerinde durulan önemli noktalardan birisidir.

Sınıf

Bütün toplumlarda maddî ve kültürel kaynakların dağıtımında bir eşitsizlik söz konusudur. Dolayısıyla bütün toplumlarda tabakalı bir yapı dikkati çeker (Giddens 2010: 285). Tabakalaşma daha çok mülkiyet bakımından düşünülmesine rağmen, toplumsal cinsiyet, yaş, dinî ilişki ya da askerî rütbe gibi diğer parametrelerde de ortaya çıkabilir. "Tabakalaşma, farklı biçimde gruplaşmış insanlar arasındaki eşitsizlikler göz önüne alınarak yapılandırılmış bir sistem" olarak tanımlanabilir (Giddens 2005: 282). Sosyal tabakalaşma, toplumun hiyerarşik olarak üst üste sınıflar içinde birbirinden farklılık gösteren bir yapıda sıralanması anlamına gelir. Tabakalaşma üst ve alt tabakaların varlığında tezahür eder. Tabakalaşmanın temeli ve esası, bir toplumun üyeleri arasındaki hak ve ayrıcalıkların, görev ve sorumlulukların, sosyal değer ve mahrumiyetlerin, sosyal güç ve etkilerin eşit olmayan bir dağılımı içinde oluşur. Sosyal tabakalaşmanın somut şekilleri farklı ve çok sayıdadır. Eğer bir toplumun üyelerinin ekonomik statüsü eşit değilse, aralarında hem zenginler hem de fakirler varsa, toplumun organizasyonunun komünist ya da kapitalist olduğuna bakılmaksızın ya da anayasanın "eşit bireylerin toplumu" olup olmadığına bakılmaksızın o toplumun "ekonomik tabakalı" olduğu değerlendirmesinde bulunulabilir (Sorokin 1959: 11). Giddens'e göre, modern toplumlarda "sınıf" en önemli tabakalaşma şeklidir (2010: 285). Sınıflar, anne babanın çocuklarını nasıl yetiştirdiğinden dinî tutumlara kadar yaşamın bütün alanlarında etkisini gösterir ve bireylerin davranışlarını şekillendirir (Worsley 2007: 140).

Sınıflar, belirli çıkarlar açısından aynı ekonomik konumda bulunan insan gruplarıdır. Maddî mallar ve belli teknikler üzerinde mülkiyet veya mülkiyetsizlik bireylerin sınıf konumunu belirler (Gerth-Mills 1986: 336). Sınıf konumu ise bireylerin mal, yaşam koşulları ve kişisel yaşantılar için sahip oldukları olanaklar anlamına gelmektedir (Gerth-Mills 1986: 177). Aron'a göre sınıf "bir cemiyet içinde her biri birbirine benzer itibar mevkiine sahip bulunan insanlardan meydana gelmiş çeşitli zümreler"dir (1973: 41). Fichter ise sınıfı, "yaşam duruşu kabaca benzer olan kişilerin kategorisi" olarak tanımlar (1990: 34). Yaşamdaki duruş, bir kişinin sosyal statülerinin bileşimidir; tüm statü ölçütleri bir kişiyi değerlendirmek için birleştirildiğinde ortaya çıkan genelleştirilmiş pozisyondur. Yaşam duruşu kişinin sadece aile, iş, siyaset, eğitim veya din gruplarındaki durumununa işaret etmez, ama bu statülerin hepsinin bir bileşimine işaret eder. Yaşam duruşu, bireyin sınıf konumunu ortaya koyar. Toplumda hemen hemen herkes üst, orta ve alt sınıf gibi kavramlar adı altında sınıflandırılırlar ve bir bireyin yaşam duruşu onun herhangibir sınıftaki konumuna işaret eder (Fichter 1990: 34).

Kessler'e göre bir sınıfı nitelendiren dört özellik vardır. Bunlar aynı gelire, aynı hayat koşulları, aynı hayat davranışına; hayat görüşüne sahip olmak olarak belirlenebilir. Aynı gelir düzeyinde olan bireyler bir sınıf çatısı altında birleşirler. Zenginler üst sınıflarda, fakirler ise daima alt sınıflarda yer alırlar. Orta sınıflar her zaman mütevazı bir refah seviyesindedirler. Üst sınıftan birisi fakirleşince alt sınıfa düşer, alt sınıftan birisi zenginleştiğindeyse üst sınıfa yükselir. Bu şekilde gelir eşitliği bir sınıf teşkil ederken, gelir farkı sınıf çatışmasına yol açar. Aynı hayat koşullarına sahip olmak da bireyleri birleştiren bir faktördür. Aynı gelir düzeyine sahip olan insanlar genellikle aynı hayat koşullarına sahiptirler ve bu şekilde bir sınıf oluştururlar. Bireyler ait oldukları sınıflara göre hayat davranışı geliştirirler. Aynı giyim tarzı, yemek âdeti, çocuk eğitimi, tatil anlayışı vs. gibi konularda hayat davranışları benzer olanlar bir sınıf meydana getirirler. Bir sınıfın üyelerinin yemek yediği, uçakta seyahat ettiği ya da tiyatroda oyun izlediği yer başkayken bir diğer sınıfın tercih ettiği yer başkadır. Sınıflar başkalaştıkça hayat davranışları ve takındıkları tutumlar da başkalaşır. Sınıfı nitelendiren bir diğer özellik, aynı hayat görüşüne sahip olmaktır. Aynı hayat görüşü insanları aynı hedefe yönlendirir. Aile ve ahlâk anlayışı, inanç, hayata verilen yön ve beklentiler gibi konularda aynı hayat görüşüne sahip olan bireyler bir sınıfta toplanırlar. Aynı hayat görüşüne sahip olmayan insanlar bir sınıf içinde bir arada bulunmaya tahammül edemezler (Kessler 1985: 131-133).

Laroque, bir sınıfın özelliklerini üç başlıkta toplamaktadır. Ona göre sınıf, her toplumda rol oynar. Sınıf, bireylerin yaşam tarzlarında belirleyicidir. Sınıf, üyeleri arasında kolektif bilinç ve psikolojik bir davranış geliştirir (Laroque 1968: 9). Sınıf toplumlarda önemli bir rol oynar, mesela feodal toplumlarda derebeyler ve soylular askerî güçleri nedeniyle köylüler üzerinde etkilidirler veya Hindular arasında Brahmanlar dinî fonksiyonları nedeniyle üst sınıfta yer alırlar. Yine bazı mesleklerin toplumda saygınlığı daha fazladır. Yaşam tarzlarının farklılığı da sınıflar için belirleyici bir özelliktir. Yaşam tarzı ise, o sınıftakilerin gelir düzeyleriyle bağlantılıdır. Bireylerin barınma, giyinme ve beslenme gibi ihtiyaçlarını karşılarken ortaya koydukları yaşam tarzları onların ait oldukları sınıfa uygunluk gösterir. Farklı yaşam tarzları doğal olarak farklı psikolojik davranışları da beraberinde getirir. Bir sınıfa üyelik belli bir tarzda düşünmeyi ve bazı problemlere belli tepkileri vermeyi gerektirir. Her sosyal sınıfın kendine özgü önyargıları, ahlakî ve sosyal tasarımları mevcuttur. Yine aynı şekilde her sosyal sınıfın kendi mitleri, gelenekleri ve kendisi için önemli olan konularda temel fikirleri vardır. Bir sosyal gruba üyelik, ortak bir yaşam tarzı, ortak psikolojik davranış bireyler arasında bir bilinç oluşturur. Sınıf bilinci, bir sınıfın dayanışmasını ifade eder. Bu dayanışma ise hem olumlu hem de olumsuz bir anlam taşır. Olumludur, çünkü sınıf içinde bir dayanışma duygusu vardır. Öte yandan olumsuzdur, çünkü bir sınıf kendini diğer sınıfa karşı konumlandırır ve kendini korumaya alır (Laroque 1968: 10-18). Sınıf bilinci, cemaat fikrinin güçlü olduğu toplumlarda zayıftır. Ortak bir soy bilinci, ortak din, güçlü ortak ülküler, güçlü devlet fikri toplumlarda sınıf bilincinin oluşmasına engel olur. Irk farklılıkları ise sınıf bilincini güçlendirir. Ayrıca, lüks bir hayata sahip olanlarla dilencilerin hayat tarzlarının çatıştığı gibi, çeşitli hayat tarzları arasındaki çatışma da sınıf bilincini tetikler. Esirlerin, köylülerin, işçilerin isyanlarında olduğu gibi, bireyler arasındaki aşırı sosyal farklar isyana neden olabilir, ihtilâl noktasına kadar gidebilir (Kessler 1985: 138-139).

Sınıf, kölelik, kast ve toplumsal konum gibi diğer tabakalaşma türlerinden belirli açılardan farklılıklar gösterir. Öteki tabaka türlerindekinin aksine, sınıflar yasal ya da dinsel emirlerle kurulmazlar. Sınıfa üyelik yasal ya da gelenekle belirlenen, kalıtsal olarak edinilen konumlara dayanmaz. Sınıflar arasındaki sınırlar geçirgen bir yapıya sahiptir. Mesela, farklı sınıflardaki kişilerin evliliğine getirilen biçimsel bir kısıtlama yoktur. Sınıfı diğer tabakalaşma türlerinden ayırt eden bir diğer özellik, doğuştan kazanılmamış oluşudur. Sınıf en azından, kısmen elde edilmiş bir niteliktedir. Sosyal hareketlilik, diğer tabakalaşma türlerinden çok daha yaygındır. Sınıflar ekonomik eşitsizliklere dayanır, oysa diğer tabakalaşma sistemlerinde ekonomik olmayan etkenler önemlidir. Diğer tabakalaşma türlerinde eşitsizlikler kişisel boyutta kendini gösterirken, sınıfta kişisel olmayan türden büyük ölçekli bağlantılar esastır. Mesela, sınıf farklılıkları için önemli bir konu olan ücret ve çalışma koşullarındaki eşitsizlik, belirli meslek gruplarındaki herkesi etkiler (Giddens 2005: 282).

Sınıfların kaynağını açıklayan çeşitli görüşler vardır. Bu görüşlerden ilki sınıfın kaynağını Tanrıya dayandıran görüştür. Bu görüşe göre sınıf, ilâhî bir sistemdir. Mesela Hindistan'da böyle bir anlayış söz konusuydu. Din adamlarının Tanrı tarafından verilmiş bir ayrıcalığı olduğuna inanılıyordu. Her sosyal tabakalaşma gibi sınıfın doğuşu da insanlar arasındaki doğal eşitsizlik fikrine dayalıdır. İnsanlar arasında her ne kadar eşitlik sağlanmaya çalışılsa da maddî, manevî ve karaktere dayalı eşitsizliklerin varlığı inkâr edilemez. Öyle ki savaş şartlarında itibar gören ve ayrıcalıklı kabul edilen kişiler ile barış zamanlarındakiler arasında bile büyük farklar mevcuttur. Sınıflar da bu bakımdan doğal eşitsizlikler fikrini baştan kabul eder ve bu eşitsizlikler üzerinden inşa edilir. Her sosyal sınıf, kendiliğinden var olan bir gerçeklik değildir, o insanların zihinlerinde oluşturulan bir yapıdır. Sınıf olgusu, insanların doğal eşitsizliğine dayanır ve en azından bu bakımdan eski "ilâhî kaynak" görüşü doğruluk payı taşımaktadır. Bir diğer görüş, sınıfın kaynağının ırk kökenli oluşudur. Bu anlayışa göre üst sınıf ve alt sınıf ırk olarak birbirinden ayrılır. Buna göre "efendi ırk" efendi, "uşak ırk" ise uşak olarak doğmuştur. Ancak bu görüşe yapılan haklı eleştiriler olmuştur. Orta Çağ'ın derebeyleri ve asilzadeleri köylü kökenden gelmedir. Din adamları da asilzadeler sınıfından olabileceği gibi alt sınıflardan olabilmektedirler. Doğu toplumlarında da kölelikten azat edilip devlet işlerinde önemli görevler üstlenip, prenseslerle evlenen kişilere rastlamak mümkündür.

Yine prenslerin genellikle köle kızlardan doğduğuna şahit olunur. Dolayısıyla sınıfın ırkî kaynaklı oluşu da bu şekilde reddedilmiştir. Son görüş ise, sınıfın atalardan devralınan meslekler sonucunda oluştuğudur. Bu görüşe göre meslek, bir toplumda ırsî hünerler doğurur ve sınıflar da bu sürecin sonucudur. Ancak meslekî becerilerin kalıtımla geçmediği bir gerçektir. Zeki bir hukukçunun çocuğu da zeki olabilir, ama bu onun da mutlaka zeki bir hukukçu olacağı anlamına gelmez, ya da zeki bir köylü çocuğu kendisine imkânlar sunulduğu takdirde birçok meslekte başarılı olabilir. Dolayısıyla mesleklerin babadan oğula geçmesi doğal bir olgu olmakla birlikte, bunun sonucunda sınıfların oluştuğu sonucuna varmak mümkün görülmemektedir. Bütün bu sebeplerle ilâhî, ırkî ya da meslek görüşleriyle sınıfın kaynağını açıklamak imkânsızdır. Günümüzde sınıfların daha çok gelir ilişkileri üzerinde inşa edildiği görülmektedir. Derebeylik döneminde ana-babanın yaşam düzeyi çocuğun da sınıfını belirleyici bir faktördü. Ancak sınıfın diğer iki niteliği olan hayat davranışı ve hayat görüşü de birlikte etkili olurdu. Aşağı tabakadan yukarı tabakaya çıkanlar gelir olarak artık yukarı tabakadakilerin gelir düzeyindedirler ancak bu kişilerin hayat davranışları, hareket tarzları ve eğilimleri aşağı tabakanınkine aittir, yukarı tabakaya kolayca giremezler ve tamamen kabullenilmezler. Çoğunlukla kendileri değil, ileride çocukları yukarı sınıfa dâhil olur. Öte yandan fakirleşen bir asil, gelir ve hayat durumu bakımından aşağı tabakada olsa da, kendi hayat davranışı ve hayat görüşünü, mesela yukarı sınıfta beslediği asaleti ve şerefi korur ve herhangi bir alt sınıfa kolayca giremez. Ancak onun da çocukları alt sınıfla kaynaşır ve onda erir (Kessler 1985: 134-137).

Sınıf ile ilgili klasik iki teori, Marx ve Weber'in teorileridir. Marx'ın teorisi, ilkel komünal toplum çağından sonra, evrensel olarak toplumun "üretim sisteminin efendileri" ve "doğrudan doğruya üreticiler" olmak üzere sınıflara bölündüğünü kabul eder (Bottomore 2010: 150). "Marx için sınıf, üretim araçları- insanların yaşamlarını kazanmak için kullandıkları araçlar- ile ortak bir ilişki içerisinde bulunanların oluşturduğu bir gruptur" (Giddens 2005: 283). Modern sanayinin gelişmesinden önce, üretim araçları toprağı işlemek, tahıl yetiştirmek ya da hayvan beslemek için kullanılan araçlardır. Bu sebeple sanayi öncesi toplumlarda iki ana sınıf, toprağa sahip olanlar ile toprak üzerinde üretimi gerçekleştirenlerdir. Çağdaş sanayi toplumlarında, fabrikalar, bürolar, makinalar ve bunları satın almak için gereken servet ya da sermaye önemli hâle gelir. Dolayısıyla iki ana sınıf, yeni üretim araçlarına sahip olanlar, yani sanayiciler ya da kapitalistler ile yaşamlarını onlara emek güçlerini satarak kazananlar, yani işçi sınıfı ya da Marx'ın deyimiyle "proleterya" olarak belirlenir (Giddens 2005: 283-284).

Marx, sınıflar arasındaki ilişkiyi sömürüye dayanan bir ilişki olarak görür. Ona göre, çalışanlar ile işveren arasındaki ilişkiler baştan beri "düşmanca"dır. Bu düşmanca ilişkinin nedeni, işverenin, rekabetçi ekonomik koşullarda kâr edebilmek ve ayakta kalabilmek için çalışanı sömürmek mecburiyetinde oluşudur (Edgell 1998: 13). Feodal olarak tanımlanan toplumlarda sömürü, üretimin köylülerden aristokrasiye aktarılması şeklinde olur. Modern sanayinin gelişmesiyle büyük bir servet yaratılmaya başlamasına rağmen işçiler kendi ürettikleri bu servete pek az erişebilmektedirler. Mülkiyet sahibi sınıflar gün geçtikçe zenginleşirken, işçiler de giderek fakirleşirler (Giddens 2005: 285). Marx'a göre, sanayi işçisi gittikçe fakirleşirken bununla paralel olarak isyankârlaşacaktır da. İşçi sınıfı isyan etmedikçe, kendi şuurunu kazanamayacak ve işçinin hayat şartlarındaki düşüş devam edecektir. İşçi sınıfının sınıf şuuruna varması bir savaş eylemidir, proleterya kendi düşmanlarını tanıyınca kendini de tanımış olacaktır (Aron 1973: 26). Marx'a göre işçi sınıfı, şuuruna varmış bir sınıf olarak ihtilâlci bir eğilim gösterecektir. İhtilâlci olmayan bir işçi sınıfı proleterya adını almayı hak etmeyecektir, çünkü o zaman kendi sınıf şuurunu kazanmış sayılmaz. İşçileri ihtilâle çağırmak gereklidir, çünkü tarihin akışına göre işçi sınıfı toplumdaki organizasyonu kökünden değiştirecektir (Aron 1973: 30).

Marksizm, sınıfı siyasal bir işlevle donatır. Marksizm devrimci bir teori olduğu için aynı zamanda bir siyaset yöntemidir. Marksizmdeki devrim, sınıf devrimidir. Devrimi gerçekleştirecek olan sınıf ise, işçi sınıfıdır. Sınıf ile devrim arasında, sınıf bilinci bir köprü görevi yapar (Belek 2007: 13). Marksizme göre, sınıf mücadelesi kapitalizmin nesnel sınıfsal yapısı üzerinde gelişir.

Kapitalizmin başlangıç evresinde işçiler dağınıktır. Bu evrede makinalara karşı savaş söz konusudur. İşçiler makinalara karşı el emeğini savunurlar. İşçilerin kendi içindeki organizasyonları da zayıftır, işçiler ancak burjuvaziye karşı kendiliğinden ve tepkisel bir mücadele oluştururlar. Ancak zamanla makineleşmenin gelişmesiyle birlikte emek gücünün değerinin azalması ve krizler, sınıflar arasında çatışma yaratır. Çatışma bireysel olmaktan çıkar ve sınıflar kendini gösterir. Sendikalar da bu zeminde gelişir. İşçilerin örgütlenmesi güçlenir. Sanayinin ilerlemesiyle birlikte burjuvazinin bazı kesimleri proleterya tarafına geçer. Sonuç olarak, kapitalist üretim ilişkileri sınıflar arasındaki çelişkileri artırır, bu ise işçi sınıfının tepkisine ve dayanışmasına, sınıfsal örgütlenmesine yol açar. Buradan da devrimin stratejisi ortaya koyulmuş olur. Devrimci misyon ise, işçi sınıfına verilir (Belek 2007: 14-15). Marksist teoride, proleterya ve burjuvazi temel sınıflar olarak çok net bir şekilde ortaya koyulurken, ara sınıflar konusu yeterince açık değildir. Bunun sebebiyse, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi sonucunda sınıf yapısı da farklı karakterler kazanmaktadır ve yeni ara sınıflar ortaya çıkabilmekte hatta temel sınıfsal yapıların içeriğinde de değişiklikler olabilmektedir. Marx'ın eserlerine konu olan 19. yüzyıl kapitalizminde sınıfsal ayrışma henüz çok çetrefilli bir yapı arzetmez. Çünkü ara sınıflar kapitalist üretim ilişkilerinin teknik zenginleşmesine ve ara sınıfları besleyen sermaye birikim düzeyine bağlıdır (Belek 2007: 17-18).

Marx'a göre, eski çağlardaki toplumsal üretim organizasyonları, burjuva dönemi organizasyonlarına göre daha basit ve anlaşılır bir yapı arzeder. Bunun sebebi ise, insanların henüz birey olarak tam olgunlaşmamış ve doğa ile olan bağlarını da koparamamış olmalarıdır. Bununla birlikte, o dönemlerde toplumda güçlü bir hegemonya ya da kölelik düzeninin varlığı devam etmektedir. Bu sebeplerle emeğin üretken güçleri kendilerini tam olarak geliştirememişlerdir. Maddî üretim sürecinin değişebilmesi, ancak özgür bir biçimde toplumsallaşmış insanların, bu süreci bilinçli ve planlı bir biçimde kontrol etmelerine bağlıdır. Ancak böyle bir bilince ulaşmak için de toplumun belli bir maddî düzeye erişmiş olması gerekir (Fromm 1992: 65-66). Marx'a göre emekçiler, yani işçi sınıfı bu maddî üretim sürecini bilinçlenerek değiştirecek olan kitledir.

Marksist görüşe eleştiriler iki açıdan olmuştur. Bunlardan birincisine göre, modern korporasyonların kurulmasıyla birlikte Marksist teoridekine benzer bir kapitalist girişimciler sınıfının varolmayışıdır. İkinci eleştiriye göre ise, emek genel kategorisinin, emek hizmetlerini satanların piyasa durumlarındaki değişmeleri ve sahip oldukları yaşam fırsatlarını yansıtamayacak kadar geniş kapsamlı olduğudur. Bir diğer ifadeyle günümüzde sınıflar arasındaki farklar oldukça küçülmüştür ve "herkesin işçi sınıfı olduğu" iddiası söz konusudur (Parkin 2002: 601).

Sınıfla ilgili diğer teori Max Weber'in teorisidir. Weber de toplumu, Marx gibi kaynaklar üzerine yapılan çatışmalarla ele almıştır. Weber'in toplum analizi Marx'ınkinden biraz daha karmaşık ve çok boyutludur. Weber, toplumsal tabakalaşmayı sadece bir sınıf konusu olarak ele almaz, daha çok statü ve parti ile şekillenen bir olgu olarak değerlendirir. Weber, Marx gibi sınıfın ekonomik koşullara dayandığını kabul etmekle birlikte, Marx'ın düşündüğünden daha çok çeşitteki ekonomik faktörün önemli olduğunu dikkate almaktadır (Giddens 2005: 285).

Weber'e göre statü, başkaları tarafından yüklenen sosyal onur ya da saygınlık bakımından sosyal gruplar arasındaki farklılıklara gönderme yapar. Weber için statü, insanların yaşam biçimleri anlamına gelir. Barınma, giyinme, konuşma tarzı ve meslek gibi statü sembolleri ve işaretleri bireylerin diğer insanlar gözünde sosyal konumunu belirlemeye yardımcı olur. Marx için statü farklılıkları sınıf bölünmelerinin bir sonucu iken, Weber, statüyü sınıftan bağımsız olarak ele alır. Zenginlik genellikle yüksek statüyü beraberinde getirmesine rağmen, pek çok istisnai durum da vardır. Bir aristokratın bütün mal varlığını kaybetmesine rağmen toplumdaki saygınlığını yitirmediği ya da "sonradan görme" birisinin her ne kadar mal varlığına sahip olsa da, toplum tarafından saygı görmediği durumlarla karşılaşmak mümkündür. Weber, partiyi gücün önemli bir yönü olarak görür ve partinin tabakalaşma üzerindeki etkisine dikkati çeker. Parti, ortak kökenleri, çıkarları ve amaçları olduğu için bir arada çalışan bir grup birey anlamına gelmektedir. Parti, genellikle üyelerinin çıkarına ve belirli bir amaca uygun hareket eden bir yapıdır. Marx, statü farklılıklarını

ve parti örgütlenmesini sınıflara dayanarak açıklamıştır, ancak Weber için statü ve parti sınıflardan etkilenmelerine rağmen, sınıf bölünmelerine indirgenemezler. Partilerin, sınıf farklılıklarını aşan çıkarlara seslendiği durumlar olabilir. Bir parti, dinî temellere ya da millî ideallere dayanabilir. Marx, toplumdaki tabakalaşmayı sınıf bölünmelerine indirgemeye çalışırken, Weber'in sınıfı, sosyal tabakalaşmanın etkileşim hâlindeki iki ayrı kolu olan statü ve partiye dikkati çekerek ele aldığı görülür (Giddens 2005: 285-286).

Weber'in teorisi sosyal tabakalaşma teorisi olarak bilinmektedir, çünkü Weber statü ve etnik tabakalaşma başta olmak üzere, sınıf dışındaki farklı tabakalaşma şekillerine dikkat çekmiştir. Sınıf kavramını Marx'tan daha sistemli bir şekilde ele almıştır. Weber sınıfı, olumlu ve olumsuz ayrıcalıklı sınıflar olmak üzere ikiye ayırır; bu iki grup da kendi içinde alt bölümlerden oluşmaktadır. Ayrıca bu iki sınıf arasında, orta sınıflar yer almaktadır. Weber'in sınıf analizinin Marx'ınkine göre daha karmaşık ve çoğulcu olduğu kabul edilmektedir (Edgell 1998: 20-23).

Sınıf ile meslek arasında sıkı bir bağlantı vardır. Meslek, bireylerin toplum içindeki konumlarını ve yaşam biçimlerini yansıtır. Sosyologlar, mesleği sosyal sınıfın bir yansıması olarak değerlendirir. Onlar, aynı meslekteki kişilerin aynı sosyal imkân ve imkânsızlıklara, benzer hayat şartlarına sahip oldukları ve benzer fırsatları paylaştıkları inancındadırlar (Giddens 2005: 287).

Sınıf eşitsizliklerinde önemli rol oynadığı düşünülen bir diğer faktör, toplumsal cinsiyettir. Bütün toplumlarda erkekler, ücret ve statü gibi konularda kadınlardan daha avantajlıdırlar. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin tarihi, sınıf sistemlerinden çok daha eskidir. Hiçbir sınıfın olmadığı avcı ve toplayıcı toplumlarda bile erkeklerin üstünlüğü söz konusudur. Bu sebeple, kadınların toplum içindeki konumları babalarının ve kocalarının durumlarıyla bağlantılıdır. Bazen sınıf analizlerinde, çalışan kadınların çalışan erkeklere göre daha az emek harcadığı varsayılarak kadınların eşleriyle birlikte aynı sınıf içinde değerlendirilmeleri gerektiği düşünülür. Yine, kadınlar daha çok yarım zamanlı işlerde çalışmaya eğilimlidirler ve kadınların büyük bir kısmı ekonomik olarak eşlerine bağımlıdırlar, bu sebeple onların sınıf konumları eşlerinin konumuyla belirlenir. Ancak modern zamanda kadınların toplum içindeki konumları değişmiş, kadının çalışması sınıf farklılıklarına tesir etmiştir. Günümüzde pek çok kadın çalışma hayatı içerisinde ve hatta getirisi yüksek meslek gruplarında çalışmaktadır. Bazı ailelerde eşlerin ikisinin de çalışması zengin ailelerin oluşmasını sağlarken, diğer tarafta sadece ailede erkeğin çalıştığı ailelerin gelirleri yetersiz gelmekte ve bu, toplumda aileler arasında gelir eşitsizliğine neden olmaktadır. Ailede eşlerin ikisinin de çalışıyor olması ailelerin çocuk sayısının azalmasına yol açmıştır. Her iki bireyi de çalışan ve çocuksuz ailelerin gelirlerinin yüksekliği toplumda gelir eşitsizliklerini tetiklemektedir (Giddens 2005: 297-298).

Sınıf ile ilgili önemli kavramlardan biri "sosyal hareketlilik"tir. Sorokin'e göre sosyal hareketlilikten anlaşılan bireyin ya da sosyal nesne veya değerin insan aktivitesi tarafından düzenlenmiş ya da modifiye edilmiş olan bir sosyal konumdan başka bir sosyal konuma herhangi bir geçişidir. Sosyal hareketliliğin yatay ve dikey olmak üzere iki ana şekli vardır. Yatay hareketlilik ya da değişiklik ile aynı seviyede bulunan bir sosyal gruptan diğerine bireyin ya da sosyal nesnenin geçişi kasdedilmektedir. Bir vatandaşlıktan diğerine, boşanma ya da yeniden evlenme ile bir aileden başka bir aileye, aynı meslekî konumda bir fabrikadan diğerine geçişler yatay sosyal hareketliliğin örneklerindendir. Dikey sosyal hareketlilik ise, bir sosyal tabakadan başka bir sosyal tabakaya bir bireyin ya da bir sosyal nesnenin geçişini tanımlar (Sorokin 1959: 133).

Giddens'e göre *sosyal hareketlilik,* farklı sosyoekonomik konumlar arasındaki gruplar ve bireylerin hareketlerine karşılık gelir. *Dikey hareketlilik,* sosyoekonomik ölçekte bireylerin aşağı ve yukarı yönlerdeki hareketleri olarak tanımlanır. Mal varlığı, statü kazanma *yukarı doğru hareketlilik* iken, bunun tersi yöndeki hareket de *aşağı doğru hareket* olarak adlandırılır. Dikey hareketlilik açık bir toplumun simgesidir, çünkü bir toplumda düşük bir tabakada dünyaya gelen bireyin sosyo-ekonomik merdivenin yukarısına tırmanabildiğini gösterir (Giddens 2005: 299).

Sonuç olarak, sınıf teorisyeni Marx'a göre, işçi sınıfının yaptığı devrimle kapitalist sınıf alt edilecek, özel mülkiyet kaldırılacak ve böylece eşitliğe dayanan, sınıfsız bir toplum kurulabilecektir.

Weber'e göre ise, kapitalizm modern toplumda kaçınılmazdır. Bu sebeple Weber, fırsat eşitliğiyle birlikte bürokratik örgütlenmeye sahip kapitalist bir sistemi destekler. Günümüz toplumlarında somut olarak sınıfsal eşitsizliklerin varolmadığı ve sınıfa dair eşitsizliklerin daha çok insanların zihinlerinde tasarlandığı düşünülse bile, geçmişte ve günümüzde gerçek ve değişmez bir olgu vardır ki, o da toplumlarda mutlak surette tabakalı bir yapının mevcut oluşudur ve bu tabakalar arasında da eşitsizlikler söz konusudur.

Sosyal Kimlik ve Sosyal Kimlik Kuramı

Sosyal kimlik kuramı, 1970'lerin başında Henri Tajfel ve John Turner tarafından geliştirilmiş bir kimlik kuramıdır. Kuram, grup üyeliğini, grup süreçlerini ve gruplararası ilişkileri ele alan bir sosyal psikoloji kuramıdır (Tajfel 1982b; Tajfel ve Turner 1986). Sosyal kimlik kuramı, bireyin ait olduğu sosyal kategorilerin (milliyet, din, siyasî düşünce, spor takımı veya çalışma grupları gibi) birey için referans çerçevesi olduğunu, sosyal kimliğin önemli bir unsurunu oluşturduğunu vurgulamaktadır. Bireyin içinde bulunduğu bütün bu sosyal kategoriler bireye diğerlerinden farklı bir kimlik kazandırır (Hogg 1997: 94).

Kuram, birbiriyle ilişkili olan bazı temel kavramlar üzerine kuruludur. Bu kavramlar, *sosyal kimlik, sosyal sınıflandırma, sosyal karşılaştırma, minimal grup paradigması* ve *iç grup kayırmacılığı*dır (Demirtaş 2003: 127). Kurama göre, kişiler belli bir grubun üyesi olduklarında kişisel kimliklerinde değişiklikler olur. Birey için anlamlı bir grup üyeliği, bireyin kişisel kimliğinin yerini sosyal kimliğin almasına yol açar (Meşe 1999: 19).

Bireyler üyesi oldukları sosyal gruba göre kendilerini konumlandırırlar. Burada sözü edilen sosyal grup, "yüz yüze etkileşim içinde bulunan, grup içindeki üyelerin varlığından haberdar olan kendisini ve diğerlerini bu grubun üyesi olarak hisseden belli ortak amaçların gerçekleştirilmesi için birbirini destekleyici yönde hareket eden, karşılıklı olarak birbirine bağımlı iki ve ikiden fazla bireyden oluşan birlikteliktir." (Hogg 1997: 7) şeklinde tanımlanabilir. Bireyler kendilerini konumlandırırken bu grupla özdeşleşirler. Bir kişinin ya da grubun özdeşliği, büyük bir ölçüde, *sayelerinde* kişinin ya da grubun kendisini tanıdığı değerlerle, ideallerle, modellerle ve kahramanlarla bu özdeşleşmelerden kurulur. Kendini "… *sayesinde*" tanıma, kendini "… *olarak*" tanımaya katkıda bulunur (Ricoeur 2010: 163). Bu özdeşleşme sonunda bireylerin *sosyal kimlikleri* oluşur. Birey üyesi olduğu grubun konumunu benzeri diğer gruplarla yaptığı *sosyal karşılaştırma* ile belirler. Yani birey üyesi olduğu içgrubu dışgrup ile karşılaştırır. *Minimal grup paradigması* olarak adlandırılan klasik paradigmada ise katılımcılar, birey olarak tanılanır ya da rastgele veya önemsiz bir ölçüt kullanılarak, grup üyeleri diye açıkça kategorize edilir. İnsanlar kategorize edildiğinde ayırt edici özellikleri önemli ölçüde artar ve bir gruba ait olma duygusunun ve grup değerlerine uymanın göstergesi olan bir dizi davranış, tutum ve duygu sergiler. Bu oldukça sağlam bir bulgudur (Hogg ve Vaughan 2007: 151). Birey üyesi olduğu içgrup ile dışgrup arasında *sosyal karşılaştırma* yaparken kendi üyesi olduğu gruba karşı yanlı davranır. Üyesi olduğu içgruba karşı kayırmacı bir tutum sergiler ve dış grubu küçümseyerek daima kendinden aşağı görme eğilimi gösterir. Bireyin içgruba karşı sergilediği bu yanlılık *iç grup kayırmacılığı* adını alır. Birey içgrup kayırmacılığı ile "öteki"nin değerini düşürerek kendi kimliğini korumayı amaçlar (Connolly 1995: 67).

İnsanlar birey olarak değil de toplumsal bir grubun üyesi olarak algılandıkları zaman *sosyal sınıflandırma* devreye girer. Sosyal sınıflandırmada cinsiyet, yaş, etnik özellikler, din, temel paradigmalardır. İki ve daha çok kişi bir grup olarak değerlendirildiğinde artık diğer gruplardan farklı kabul edilir (Bilgin 1995: 21; Tajfel ve Forgas 1981; Demirtaş 2004: 33-53). İnsanlar sosyal sınıflandırma süreciyle içinde yaşadıkları dünyayı birçok farklı sosyal gruba bölerler. Bu sosyal gruplara ilişkin bilgilerini, inançlarını ve beklentilerini içeren bilişsel bir yapı geliştirirler. Bu bilişsel yapı da *kalıpyargı (stereotip)* adını alır (Demirtaş 2003: 133).

İnsanlar sosyal sınıflandırma sonucunda kendi gruplarını diğer gruplarla karşılaştırırlar ve bu sosyal karşılaştırma sonucunda kendi gruplarının lehine bir tutum, yani içgrup kayırmacılığı gösterirler. İçgrup kayırmacılığı ise *etnosantrizme* yol açabilir. Etnosantrizm, bireyin kendi grubunu merkeze koyarak, diğer tüm grupları bu içgrubu temel alarak değerlendirmesidir. Lévi-Strauss da herkesin kendini, diğerlerinden farklı özgül bir bireysellik olarak sunduğuna işaret eder. Ona göre, her kültürün özgün bir yapısı vardır ve bu kültüre bağlı bireyler kendilerini tek hakiki ve yaşanmaya değer kültür olarak görürler; diğer kültürleri görmezden gelir, hatta onların kültürlerini inkâr bile

ederler (Lévi-Strauss 1997: 70). Etnosantrizm her çağda ve her toplumda varolan bir olgudur. Sağlam psikolojik temelleri vardır. Her yerde ve her çağda, her kültür insanlığın özünü kendisinin canlandırdığını iddia etmiş ve diğer halkları aşağılamıştır (Bilgin 1999: 62). Sosyal kimlik kuramı bu bağlamda "biz" ve "onlar" arasındaki karşılaştırmayı ele alır ve gruplar arası bir yaklaşımı benimser. Ancak içgrup ve dışgrup arasında yapılan ayrım, içgrup kayırmacılığını ortaya çıkarır ve "öteki"ne karşı katı ve kalıcı kalıpyargıların oluşmasına neden olabilir. Bu durumda dışgruba karşı olumsuz algıların oluşmasının yanı sıra, dış gruba düşmanlık beslenmesi ve daha da ileri boyutta gruplar arası çatışmaların ortaya çıkması söz konusu olabilir. Bireylerin gruplarıyla bağları ne kadar güçlüyse sosyal kimliğe olan bağları da o kadar güçlüdür (Bilgin 1999: 86). Bireyin grubuyla güçlü bir özdeşleşme kurması "ötekine" karşı katı kalıpyargıların oluşmasına neden olurken, özdeşleşmenin yoğun olmadığı durumlarda bireylerin daha nesnel bir tutum sergiledikleri görülür.

Tajfel ve Turner insanların olumlu bir sosyal kimlik elde etmeye çalıştıklarını varsayar. Sosyal kimliğin değeri ait oldukları grubun değerlendirmelerine bağlıdır. Bir grubun sosyal prestijini belirlemek için o grubun sosyal çevre içerisindeki başka bir grupla karşılaştırılması gerekir. Gruplar arasında yapılan bu karşılaştırma kendi grubunun lehine olduğunda grubun prestiji yükselir ve grup üyeliği olumlu bir sosyal kimliğin kazanılmasına araç olur. Aksi hâlde, gruplar arası karşılaştırma kendi grubunun aleyhinde olduğunda bu durum grubun prestijini düşürür ve grup üyelerinin benlik imajlarını tehlikeye sokar. Bu nedenlerle grup üyeleri her zaman kendi gruplarını diğer gruplara göre olumlu bir şekilde ayırt etme eğilimi gösterirler (Meşe 1999: 23). Ancak bazı durumlarda olumsuz sosyal kimlik oluşumuna neden olan karşılaştırmalar da yapılabilir. Bu durumda birey olumlu sosyal kimlik gereksinimini karşılayacak bir grup arayışına girer ve üyesi olduğu olumsuz sosyal kimliği terk etme yolunu seçer. Ancak bazen birey grubundan hoşnut olmadığı hâlde grubunu terk edemeyebilir, bu durumda ya grubuna dair yorumunu değiştirir ya da grubunu olduğu gibi kabullenme yolunu seçer (Demirtaş 2003: 140-141).

Sosyal kimlik kuramı bireysel kimlik ve sosyal kimlik arasında ayrım yaptığı için eleştiriler almıştır. Çünkü sosyal kimlik ve bireysel kimliğin bütünüyle birbirinden ayrılması mümkün görülmemektedir. Bireysel kimliğin sosyal kimliğe tesir edeceği ve sosyal kimliğin de bireysel kimliği geliştireceği görüşünden hareketle, kuram gerçek hayatta uygulanma konusunda eleştiriler almıştır (Hogg ve Vaughan 2007: 140). Ancak kuram eleştiriler almasına rağmen, kimlik çalışmalarında ilgi görmekte ve yeni çalışmalarda da esas alınmaktadır. Kuram özellikle, gruplar arası ilişkiler bağlamında değerlendirilen kalıpyargılar (stereotipler) ve önyargılar konusunda yapılan pek çok çalışmada da tercih edilmektedir.

Kalıpyargılar (Stereotipler)

Stereotip terimini ilk kullanan Walter Lippman (1922) stereotipleri *"kafamızdaki küçük resimler"* olarak değerlendirmiştir. Stereotip, Aronson ve arkadaşları tarafından "aralarındaki farkları göz önüne almaksızın bir grubun hemen hemen bütün üyelerine aynı karakteristik özellikleri atfederek bir grup insan hakkında genelleştirme yapmaktır." şeklinde tanımlanmıştır (Aronson-Wilson-Akert 2012: 752). Myers'e göre stereotip, "belirli bir gruptaki insanları diğer insanlardan ayıran genellemelerdir" (1987: 483) Taylor ve arkadaşlarına göre ise stereotip "belirli bir grup ya da toplumsal kategorideki insanlar tarafından paylaşılan özelliklere ilişkin inançlardır." (Taylor, Peplau, Sears 2007: 179) Hortaçsu da stereotiplerin bir inanç olduğuna vurgu yaparak stereotipleri "bir toplumsal gruba (cinsiyet grubu, azınlık grubu, etnik grup, yaşlı, çocuk, Mülkiyeli, Bilkentli) ilişkin inançlardır." şeklinde tanımlamıştır (1998: 229).

Stereotipler bilişseldir. Bunlar grup üyelerinin en yaygın özelliklerine ilişkin inançlardır. Stereotiplerin doğruluk payı olmakla birlikte bunlar tümüyle gerçeği yansıtmayabilir (Taylor, Peplau, Sears 2007: 179; Hortaçsu 1998: 229). İçinde bulunduğumuz kültür, çevremizde gördüğümüz şeyleri bizim için önceden anlamlandırır. Bu bağlamda, yarısı sosyal çevreden diğer yarısı ise kişinin kendisi tarafından oluşturulan stereotipler aslî gerçeklikleri değil, olmasını istediğimiz veya olduğuna inandığımız şekilde yapılanırlar (Yapıcı 2004: 10) Bu bakımdan stereotipler yanlı bilgiler içerdiği için nesnel olmak yerine, "öteki" hakkında yapılacak objektif değerlendirmeleri engelleyen kör noktalar olarak kabul edilir (Yapıcı 2004: 12).

Stereotipler doğrudan edinilmiş deneyimlerden çok, kulaktan dolma olarak öğrenilirler. Toplumdan, gelenek ve göreneklerden, kişisel eğilimlerimizden oluşurlar ve kalıplaşmış inanışlar yaratırlar. Stereotipler olumlu veya olumsuz, övücü veya yerici özellikte olabilirler. Sosyal psikolog Secord ve Backman stereotiplerin temel üç özelliği olduğunu belirtir. Bunlardan ilki *kişilerin kategorileştirilmesi*dir. Buna göre kişiler belirli, ayırt edici özelliklerine göre (yaş, cinsiyet, ırk, etnisite, fiziksel özellikler, meslek, davranış modelleri vb.) kategorileştirilir. Kategorileştirme ile bir kimsenin bir kategoriye atfedilen bütün özelliklere sahip olduğunu kabul etmiş oluruz. Bir kişinin sadece o kategoriye üye olduğunu bilmek bunun için yeterlidir. Bir diğer özellik, *atfedilen özelliklerde bir anlaşmanın olduğu*dur. İnsanlar, o kategoriye mensup bir kişide atfedilen özelliklerin bulunduğu konusunda hemfikirdirler. Üçüncü özellik ise, *atfedilen özellikler ile gerçek özellikler arasında bir uyuşmazlığın olduğu*dur. Neredeyse her zaman, herkes tarafından stereotiplerin hiç değilse bir kısmının doğru olmadığı düşünülür (Tezcan 1974: 9-13). Yapıcı ise, stereotip denildiğinde birbirini tamamlayan iki temel noktanın bulunduğunu belirtir. Bunlardan ilkine göre, stereotip bir grup hakkında, genellikle üzerinde uzlaşılmış inançlardır, diğeri ise herhangi bir grubun zihinlerde çağrıştırdığı niteliklerdir (Yapıcı 2004: 13).

Stereotipler bilişsel yapılar olmasına rağmen, çoğu zaman insanların kafasında kalmayıp davranışa dönüşebilir, farklı toplumsal grup üyelerine karşı ayrımcılığa neden olabilirler (Hortaçsu 1998: 229). Ayrımcılık "bir gruba ve bu grubun üyelerine karşı yersiz olumsuz davranışlardır" (Myers 1987: 484) Ancak, ayrımcılık genellikle olumsuz bir anlam ifade etmekle birlikte pozitif bir şekilde de tezahür edebilir. Tajfel ile Turner'ın sosyal sınıflandırma kuramı stereotipler konusuna yeni bir yaklaşım getirmiştir. Bu yaklaşım, stereotiplerin karşıt grupların varlığı ve kişilerin kendi gruplarının kimliğini ve dolayısıyla kendi toplumsal kimliklerini belirleme ve olumlu değerlendirme istekleri sonucu ortaya çıktıkları tezi üzerine kurulmuştur (Hortaçsu 1998: 230-231). Grup yanlılığı sonucunda ayrımcı davranışların geliştirildiği yapılan pek çok çalışmada teyit edilmiştir. Sosyal kimlik kuramcıları keyfî bir kategorilendirme sonucunda bile, içgrup yanlılığı ile birlikte, ayrımcı davranışların ortaya çıktığını tespit etmişlerdir. Bu bağlamda, ayrımcılığın oluşması için iki farklı grubun "biz" ve "onlar" şeklinde kategorize edilmesi yeterlidir. Bu durum göstermektedir ki stereotipler davranışa dönüşmese bile hem bilişsel olarak ayrımcılığı desteklemekte hem de ondan

beslenmektedir (Yapıcı 2004: 20). Günümüzde, stereotip çalışmalarından karşıt grup ilişkileri söz konusu olduğunda, özellikle de etnik çatışmalar konusunda faydalanılmaktadır.

Stereotipler ile önyargılar birbiriyle ilişkili kavramlardır ve çoğu zaman iki kavram birbirine karıştırılır. Bu iki kavramın da bir gruba karşı kötü duygular besleyen ya da davranan insanları içermesi, kavramlar arasında karışıklık yaratmaktadır.

Önyargılar

Önyargı her şeyden önce bir tutumdur. Tutum, hislerin, hareket etme eğilimlerinin ve inanışların farklı bir birleşimidir. Bu birleşimin içerisinde etki, davranışların yönelimi ve bilişsel bir boyut bulunmaktadır (Myers 1987: 483). Myers önyargıyı "bir gruba ve bu grubun üyelerine karşı yersiz olumsuz tutumlar" olarak tanımlar ve önyargıların bir kişinin belirli bir gruba üye olduğundan dolayı onunla ilgili peşin hükümler vermemize neden olduğunu belirtir (1987: 483). Aronson ve arkadaşları da benzer bir şekilde önyargıyı "ayırt edilebilir bir gruptaki insanlara karşı, yalnızca bu gruba üye olmalarına dayanarak, düşmanca ya da olumsuz bir tavır beslemektir" şeklinde tanımlamışlardır (Aronson, Wilson, Akert 2012: 750). Yapıcı da önyargıyı "bireysel farklılıklara dikkat etmeden bir grubun bütün üyelerine aynı olumsuz tutumu genelleme hadisesine ön yargı adı verilmektedir" (2004: 15) şeklinde tanımlamıştır. Bütün bu tanımlarda görülmektedir ki önyargı bir gruba ve bu grubun üyelerine karşı oluşmuş peşin hükümlerdir. Bir grubun üyelerine sadece bu gruba üye oldukları için yapılan olumsuz genellemelerdir.

Önyargılar çocuk yaşta ortaya çıkmaya başlar ve içinde bulunulan kültürden beslenir. Önyargının ilk işaretleri genellikle fiziksel işaretlerdir. Çocuk zamanla gruplarla ilgili küçümseyici, kötü ve olumsuz sıfatların kullanımlarının farkına varır. Çocuklar büyüyüp genç olduklarında önyargıları da gelişir ve erişkin topluluğun önyargılarının düzeyine ulaşır. Daha sonraki süreçte önyargılar bireyin bir parçası hâline gelir, dışgruplara ve bu grupların üyelerine ilişkin davranışları düzenleyen bir faktör olarak rol oynar (Şerif, Şerif 1996: 662). Tajfel de önyargıların erken yaşlarda, çocuk henüz grup hakkında hiçbir şey bilmezken öğrenildiğini ve bunun sonradan söz konusu grup hakkında edinilen bilgilere ve onlarla olan yaşantılara rengini veren bir çerçeve sağladığını belirtir. Ayrıca anne babanın önyargılarını çocuğa aktarması, çocuğun anne babasını örnek alması da önyargıların oluşumunda önemlidir (Hogg ve Vaughan 2007: 412). Önyargıların ortaya çıkışıyla ilgili bir diğer görüş ise, sınırlı kaynakların gruplar arasında çatışmaya neden olduğudur. Gerçekçi çatışma kuramına göre, karşıt grupların iş, yiyecek, sosyal konum gibi kısıtlı kaynaklar için mücadelesi grupların birbirleriyle ilgili stereotip ve önyargı oluşumuna neden olabilir. Şerif'in "Hırsızlar Mağarası" adıyla bilinen ünlü araştırması bir yaz kampında iki grup erkek çocuğun birbirlerine nasıl düşman olduklarını ve karşıt gruba ilişkin stereotipler ve önyargılar geliştirdiklerini ortaya koymuştur (Şerif, Şerif 1996: c.1, 302). Ancak sosyal kimlik kuramcıları, gruplar arasında kısıtlı kaynaklar için rekabet olmasa dahi çatışmaların doğabileceğini, önyargı ve stereotiplerin oluşabileceğini öne sürmektedirler. Çünkü insanların kendilerine saygıları sosyal kimliklerini ve kendi gruplarını dışgruptan daha üstün olarak algılamalarıyla yakından ilişkilidir. Bir gruba ait olma hissinin gücüne bağlı olarak çatışma, içgrup yanlılığı, stereotip ve önyargı da artacaktır (Taylor, Peplau, Sears 2007: 209; Yapıcı 2005: 49).

Önyargılar da stereotipler gibi sosyal kimlik teorisiyle bağlantılı olan sosyal kategorizasyon ve içgrup yanlılığı gibi kavramlarla yakından ilişkilidir. Sosyal kategorizasyon önyargının ilk aşamasıdır. Bu ilk aşamada bireyler "biz" ve "onlar" olarak gruplandırma yapar. Ardından "biz"e karşı bir yanlılık tutumu gösterilirken "onlar"a karşı önyargı beslenir. Öyle ki bu yanlılık dil boyutunda bile kendisini gösterir. İnsanlar dışgrubun olumlu özellikleri hakkında konuşurken olayları basitçe betimleyen oldukça somut bir dil kullanırlarken, dış grubun olumsuz özellikleri hakkında konuşurlarken kalıcı özelliklerle ilişkili olan çok daha genel ve soyut terimler kullanırlar. İnsanlar kendi önyargıları hakkında konuşurken soyut ve genel ifadelere başvururlar (Hogg ve Vaughan 2007: 397). Hem stereotipler hem de önyargılar bireyin tutum ve davranışlarını güçlü bir biçimde etkiler. Stereotipler ve önyargılar bir kez oluşmuşlarsa yeni bilgilerin ışığında değiştirilmeye direnirler. Oluşmaları nasıl ki uzun bir süreçte gerçekleşiyorsa değişmeleri de çok uzun bir süreçte gerçekleşir. Bununla birlikte stereotipler ve önyargılar arasında bazı farklar da vardır. Stereotipler bilişsel, önyargılar ise

duygusaldır. Önyargı bir tutumdur ve genellikle olumsuzdur oysa kişinin bir gruba yönelik inanışları ve atıfları olarak değerlendirilen stereotip olumlu ya da olumsuz olabilir (Yapıcı 2004: 18).

Önyargıların ve stereotiplerin değiştirilmesi her ne kadar çok zor olsa da dışgrup üyeleriyle tekrarlanan temasın stereotip ve önyargıları değiştirilebileceği ve azaltacağı düşünülmektedir. Temas kuramına göre, önyargıların ve stereotiplerin azalması iki şarta bağlıdır. İlk şart, her iki grup da eşit statüde olmalıdır. İkinci olarak ise, gruplar ortak bir amaç gütmelidir. Gruplar arasında başarılı bir temasın oluşması için Aronson ve arkadaşları şu altı şartın gerçekleşmesi gerektiğini belirtirler:

1. Karşılıklı bağımlılık
2. Ortak bir amaç
3. Eşit statü
4. Kişiler arası candan temas
5. Birden çok üyeyle temas
6. Eşitlikle ilgili sosyal değerler (Aronson, Wilson, Akert 2012: 804).

Karşılıklı bağımlılık, iki ya da daha çok sayıdaki grubun her iki taraf için de önemli olan bir amaca ulaşmak için birbirlerine gerek duyduğu durumdur. Gruplar kıt kaynaklar için rekabet etmek yerine, iki tarafın birlikte mücadelesini gerektiren ortak amaçlarla beraberce çalışmak zorundadırlar. Temasta grup üyeleri statü ve güç bakımından eşit düzeyde olmadırlar. Statü dengesizliği sürdürülürse bu gruplar arasında önyargı ve stereotipler de devam edecektir. Ayrıca temas, gruplar arasında iyi ilişkilerin gelişmesine fırsat verecek kadar sık, uzun ve yakın olmalıdır. Dış grubun birden çok üyesi ile kurulan sıcak ve candan bir etkileşim yoluyla kişi, dış grup hakkındaki inançlarının yanlış olduğunu öğrenebilmektedir. Kişinin tanıdığı dış grup üyelerinin, grubun tipik üyeleri olduğuna inanması gerekir, aksi takdirde bir dış grup üyesinin istisna olarak görülmesi stereotip ve önyargılar üzerinde hiçbir değişiklik yapmayacaktır. Son olarak temas sonucunda stereotip ve önyargının azalması için, gruplar arası eşitliği teşvik eden ve destekleyen sosyal değerlerin de olması gereklidir. Sosyal değerler güçlüdür ve içgrup ile dışgrup üyeleri arasında temas kurulmasında onlardan faydalanılabilir (Aronson, Wilson, Akert 2012: 803-804; Taylor, Peplau, Sears 2007: 206-207).

Önyargılar adeta nesilden nesile bir miras gibi aktarılır. Bunlar kültürün bir parçasıdırlar. Önyargılardan kaçınmak oldukça zordur. Rasyonel düşünebilen toplumlarda önyargılar azalmış olsa da önyargı bütün toplumlarda sıkça görülmektedir. Çünkü insanlar, çevrelerini ve "ötekileri" değerlendirirken her zaman nesnel davranmayıp, duygularıyla, sempati ve antipatilerinin etkisiyle düşünmektedirler. Bu sebeple önyargıların evrensel ve her çağda eskimeyen bir yanı vardır (Tezcan 1974: 10).

Kültürel Kimlik ve Etnik Sınırlar

Kültürel kimliğin oluşumunda temel unsur olarak kültür esas alınır. Kültürün toplumlar arasındaki farkları derinleştirdiği düşünülür. Larrain de insana kimlik duygusunu veren şeyin, esas olarak paylaşılan bir dilin açığa çıkardığı, paylaşılan bir kültür olduğu fikrindedir (1995: 45). "Kültürümüz bize bir kimlik ve bir dizi vasıf sağlar. Kültür neyi düşüneceğimizi, nasıl hissedeceğimizi, nasıl giyineceğimizi, neleri nasıl yiyeceğimizi, nasıl konuşacağımızı, …, birbirimizle kuracağımız iletişimi ve çevremizi nasıl anlayacağımızı etkiler." (Hogg ve Vaughan 2007: 671) İnsanların deneyim ve davranışlarını içinde doğdukları gelenek biçimlendirir. Konuşabileceği zamana kadar insanoğlu kültürünün küçük bir varlığıdır. Büyüdüğündeyse kültürün faaliyetlerine etkin bir şekilde katılır. Artık kültürünün alışkanlıkları onun alışkanlıkları, inançları onun inançları ve imkânsızlıkları onun imkânsızlıkları olmuştur (Benedict 1998: 25).

Kolektif kimliğin ortak aidiyetin bilince çıkarılması olduğu gibi, kültürel kimlik de bir kültüre katılımın bilince çıkarılması ya da o kültüre ait olduğunun ilan edilmesidir (Assman 2001: 134). "Ortak bir coğrafyada, ortak idealler etrafında toplanmış, ortak tarihe ve ortak geleceğe yönelik birliktelikte oluşan ortak kültür, o ulusun kültürel kimliğini oluşturur." (Mora 2008: 5) Bu tanımdan hareketle kültürel kimlik bir bakıma bir millete özgü olan millî kimlik olarak da değerlendirilebilir. Smith millî kimliğin temel özelliklerini şu şekilde sıralar:

1. Tarihî bir toprak/ülke, ya da yurt
2. Ortak mitler ve tarihî bellek
3. Ortak bir kitlesel kamu kültürü
4. Topluluğun bütün fertleri için geçerli ortak yasal hak ve görevler
5. Topluluk fertlerinin ülke üzerinde serbest hareket imkânına sahip oldukları ortak bir ekonomi. (Smith 2009: 31-32)

Görüldüğü gibi kültür, millî kimliğin temel unsurlarından birisidir. "Toplumlar, kültürel aidiyetlerine göre düşünür, davranır, yer, içer, kutlamaları, yasları, bayramları ait oldukları kültürün kodlarına göre tanımlanır ve paylaşılır." (Mora 2008: 5) Kimlik kavramı en yalın şekliyle bir "aynılık" olarak kabul edilirse, özel bir grubun mensupları, sadece grubun dışındakilerle farklılıkları bakımından benzerlik gösterirler. Grup mensupları benzer şekillerde giyinir, yerler, aynı dili konuşurlar; bütün bu bakımlardan, kendilerine mensup olmayan, farklı biçimlerde giyinen, yiyen ve konuşan fertlerden farklılık gösterirler. İşte bu benzerlik-benzemezlik paradoksu, "millî kimliğin" anlamlarından birisidir (Smith 2009: 122-123). Buradan hareketle bir toplumun kültürel kimliği ile yeme içmesi, giyim kuşamı, konuştuğu dili, davranışı, düşüncesi, inancı kısacası o toplumu "ötekilerden" farklılaştıran millî karakteri kasdedilir. Millî karakter ise, toplumları birbirinden ayıran farklılıklar veya bir arada tutan benzerliklerdir. Herder de ırksal farklılıkları önemsizleştirirken kültürel farklılığa fazlasıyla vurgu yapar. Ona göre farklı bir dil konuşan herkes farklı bir ulustandır, kendi kimliğini ve devletini oluşturma hakkı vardır. Bu bağlamda Herder, diğer uluslarla yaşanacak çelişkilerin pozitif açıdan iç birliği sağlayacağını düşünür ve bunun kendi içinde olumlu bir durum olacağına işaret eder. Hatta Herder, mikromilliyetçiliğe ve önyargılara da karşı çıkmaz. Ona göre, önyargı yerinde ve zamanında ortaya çıktığında iyi bir şeydir, çünkü mutluluğun kaynağı olabilir. Önyargı, ulusları merkezde birleşmeye yönlendirir, köklerine daha sıkı sarılmalarına, kendi türlerini geliştirmelerine yol açar (Larrain 1995: 45-46). Herder'e göre, her milletin kendine özgü bir "deha"sı, düşünme, davranma ve iletişim tarzı vardır ve bu biricik deha, bu özgül kimlik, hasıraltı edildiği ya da yitirildiği her noktada yeniden keşfedilmelidir. Herder, "Haydi iş başına… bütün insanlar milletimizden, edebiyatımızdan, dilimizden söz etsinler; onlar bizimdir, onlar bizizdir, bu kadarı da kafidir zaten" der (Smith 2009: 123). Bu anlayışla milletler kendi özlerine, kültürel zenginliklerine dönerek "kolektif kendi"yi keşfetmeye çalışırlar. Grup içinde kültür bir yandan kimlik yaratırken,

dışa karşı yabancılık duygusu verir. Kültürel temelli yabancılık bazen yabancı düşmanlığı, başka halklara karşı nefret ve yok etme savaşına kadar gidebilir. Bu noktada sevgi ve nefret adeta bir madalyonun iki yüzü gibi grup oluştururken aynı temel işlevlerin iki yönüdür (Assman 2001: 150-151). Kültürel farklılığın büyüklüğü kültürler arası teması etkileyebilir. Bir kültürün bizim kendi kültürümüzle benzemezlik derecesi kültürler arası etkileşimi etkileyebilir. Bir kültür ne denli farklı olarak algılanıyorsa, o denli çok sayıda insanın o kültür grubunun üyeleriyle kendileri arasına mesafe koydukları görülür. Bu durumda kültürlerarası temasın gelişme ihtimali azalır (Hogg ve Vaughan 2007: 672).

Etnolojik ve sosyal antropolojik çalışmalar, kimlik sorununu çeşitli kültürlerin birbirleriyle çatışması çerçevesinde ele alır. Connolly'ye göre de hiçbir tanrı çeşitli kimlikleri uyumlu bir biçimde yaratmamıştır; "herhangi bir grup kimliğin hegemonyası onlardan farklı olana boyun eğdirilmesini ya da onun dışlanmasını gerektirir." (Connolly 1995: 205).

Yapılan etnolojik ve antropolojik çalışmalarda kimlik bir insan topluluğunun (etnisite) kolektif kimliği olarak görülmektedir (Bilgin 1999: 59). "Etnik bir grup, soya ait mitlerin rolünü ve tarihî anıları vurgulayan, din, gelenek, dil ya da kurumlar gibi bir veya birden fazla kültürel farklılığa göre tanınan ve ayırt edilen bir kültürel kollektif tiptir." (Smith 2009: 41) Wimmer etnisiteyi, paylaşılan bir kültür ve ortak bir geçmiş inancına dayanan aidiyet hissi olarak tanımlar (Wimmer 2008: 973). Etni, bazı kültürel nitelikler bakımından ortak bir insan topluluğunu, özellikle bir dil ve kültür birliği olan topluluğu ifade eder (Bilgin 1999: 63). Dolayısıyla kültürel kimlik söz konusu olduğunda, bir etnisitenin kimliğine gönderme yapılır. Ulus ve etnisite tanımları her ne kadar birbiriyle benzerlik gösterse de aralarında farklar da vardır. Smith bu farklılık noktalarını vatan, ortak bir ekonomi, ortak yasal hak ve görevler olarak belirler. Ulus, sahip olduğu vatan toprağında, ortak bir ekonomi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan insan topluluğudur. Ancak etninin bir ülke ile olan bağı sadece tarihî ya da sembolik olabilir. Etnilerin kendi vatanlarında ikamet etmeleri gerekmez. Aynı şekilde etnilerin ortak bir iş bölümü ya da ekonomik birlik göstermeleri de gerekmez. Etniler, herkes için geçerli hak ve görevler tayin eden ortak yasal kodlara da ihtiyaç duymazlar (Smith 2009: 71). Balibar ve Wallerstein ise "etnik grup" kavramının her ne kadar tanım olarak belirtilmese de devlet sınırlarına pratikte "ulus" kavramı kadar bağlı olduğunu ileri sürer. Aradaki tek fark bir devletin tek bir ulus ve birçok etnik grup içerme eğiliminde olmasıdır (Balibar ve Wallerstein 2007: 103).

Barth, etnik kimliği doğuştan olmayan ve sonradan kazanılan toplumsal bir olgu olarak değerlendirir (2001:8). Fredrik Barth'ın karşılaştırmalı etnisite çalışması, her bir etnik kültürü incelemek yerine, etnisiteler arasındaki farkları incelemeyi öngörür (Wimmer 2008: 970-971). Barth'a göre, etnisiteler arasında farklılıklar yaratan tıpkı coğrafî sınırlar gibi "etnik sınırlar" vardır. Bu sınırlar vasıtasıyla etnisiteler birbirlerinden farklılaşır. Bu sınırların çiziminde ya da tam tersine sınırların şeffaflaşmasında cinsiyet, yaş, eğitim, maddi durum, dinî gelenekler, dil kullanımı, etnik çeşitlilik gibi çeşitli değişkenler de söz konusu olabilir (Faranda ve Nolle 2011: 633).

Günümüzde etnik gruplar arasındaki farkların nedenleriyle ilgili iki temel görüş vardır. Bunlardan ilkine göre, etnik gruplar, komşu grupların tepkisine karşı kendi kültürlerini korurlar. İkinci görüş ise, kültürel farklılıkları coğrafî ve toplumsal yalıtılmışlıkla açıklayan görüştür (Barth 2001: 12). Sınırların bir kategorik bir de toplumsal ya da davranışsal boyutu vardır. Kategorik boyut, toplumsal sınıflandırma ve kolektif temsile tekabül eder. Toplumsal ya da davranışsal boyut ise, kişisel eylemlerden kaynaklanan günlük ilişki ağlarıdır. Sınırlar bu iki şekilde gerçekleşir. Bireysel düzeyde, kategorik ve davranışsal özellikler iki bilişsel aşama olarak görülür. İlk aşama sosyal dünyayı "biz" ve "onlar" olarak sosyal gruplara böler. İkinci aşama ise, belli koşullar altında bireylerin "biz" ve "onlar" olarak nasıl sınıflandırılacağının yollarını gösterir. Ancak bu ikisi de örtüşürse, o zaman bir sınırın gerçekten var olduğundan söz edilebilir. Aksi durumda sınır yoktur (Wimmer 2008: 975).

Wimmer etnik gruplar arasındaki farklılaşmanın dört boyutundan bahseder. Bunlardan ilki, *politik dikkat çekici unsurlar*dır. Buna göre, bazı sınırlar diğerlerinden daha fazla dikkat çekici olabilir. Mesela, dil genel olarak bir sınır olmasına rağmen, İsviçre örneğinde dil İsviçre halkını

bir araya getiren bir unsur değildir. Dolayısıyla pek çok etnik sınıflandırma sisteminin çok aşamalı durumları vardır ve her biri kendi içinde değerlendirilmelidir. Bireyler içinde bulundukları duruma göre kendilerini konumlandırır ve bu şekilde sınırlar yaratırlar, ancak Wimmer duruma göre konumlanmanın ötesinde etnik farklılıkları belirleyen bazı güçlerin olduğu kanaatindedir. Ona göre, etnik sınırları kurumlar, toplumsal güç ve ağlar dikkate aldığı için, birey de bunları önemser ve böyle davranır. Politik dikkat çekici unsurlar arasında fiziksel farklılıklar ve etnik belirleyicilerin görünürlülüğü de yer alır. Etnik sınır çizmede fiziksel farklılıklar daha etkilidir. *Sosyal kapalılık ve grup olma faktörü* farklılaşmanın ikinci boyutudur. *Sosyal kapalılık*tan kasıt, bir gruba diğerlerininin girişinin kapalı oluşudur. Bazı gruplar kendilerini dışa kapatırken bazı gruplar arasında geçişler vardır. Mesela, bazı gruplar arasında kız alıp vermelerle geçişler yaşanabilir ve karışmalar olabilir. Wimmer, Richard Jenkins'in *etnik kategori* ile *etnik grup* arasında yaptığı ayrıma dikkat çeker. Jenkins, bazı etnik grupların dış güçler tarafından belirlendiği ve farklılığın çok güçlü olduğu, ayrımcı bir durumda ortaya çıkanın *etnik kategori* adını aldığını, diğer bir durumda grubun kendisini tanımlaması şeklinde gerçekleştiğindeyse buna *etnik grup* dendiğini belirtir. Etnik grupların her zaman kolektif bir yapıya, görüşe sahip oldukları düşünülür ancak bu bir yanılgıdır. Bireyler bazen farklı düşünebilir ve bu durumda *grupsuz etnisite*den bahsedilebilir. Bu durumun tam tersi gözlemlenebilir ve bazı gruplar da tek vücut davranıyor olabilir. Genellikle, baskı ve şiddet altında bireyler daha çok birbirlerine sarılır ve birlik oluştururlar. Bir diğer boyut *kültürel farklılaşma*dır. Kültür, etnisiteler arasında büyük farklılık yaratır. Tarihte yaşanan büyük olaylar (göç, fetih vb.) kültürel kırılmalara neden olabilir ve farklılıklara yol açabilir. Farklılaşmanın dördüncü boyutu *istikrar*dır. En *istikrarlı etnik sınırlar* üyelerini genlerine göre belirleyen gruplarda görülür. *İstikrarsız etnik sınırlara* ise isteğe bağlı oluşan gruplarda rastlanır. İstikrarsız etnik sınırlarda bireyin aidiyet bilinci önemlidir, soya bağlı bir durum söz konusu değildir (Wimmer 2008: 976-984).

Wimmer etnik sınır çiziminin temel stratejilerini şu şekilde belirler:

> 1) Gruptaki insan kapsamını genişleterek yeni bir grup kurmaya çalışanlar. "Genişleme yoluyla sınırları değiştirme" (shifting boundaries trought expansion)
>
> 2) Sınırlar arasında ilişki kurarak bu kapsamı daraltmaya çalışanlar. "Daralma yoluyla sınırları değiştirme" (shifting boundaries trought contraction)
>
> 3) Etnik kategorilerin hiyerarşik yapısına karşı çıkarak mevcut sınırların anlamını değiştirmeye çalışanlar. "Evirme" (inversion)
>
> 4) Kendinin kategorik üyeliğini değiştirerek sınırı aşmaya çalışanlar. "Yeniden konumlandırma" (repositioning)
>
> 5) Diğer sosyal ayrımları vurgulayarak etnik sınırların üstesinden gelmeye çalışanlar. "Belirsizleşen sınırlar" (blurring boundaries) (Wimmer 2008: 986)

Wimmer, ulus inşa etme süreçlerini ilk strateji içerisinde ele alır. Ona göre, Fransızların pek çok etnik gruptan Fransızları oluşturması bir "genişleme" örneğidir. İkinci grupta, sosyal dünyalarını dünyanın geri kalanından ayırarak kendine yalıtılmış bir alan kurmaya çalışan etnik grupları ele alır. "Amerikalı" üst kimliğini daraltarak kendilerini "Çinli-Koreli Amerikalı" alt kimliği içerisinde tanımlayan Los Angeles'taki Çinli ve Koreliler bu gruba örnek gösterilebilir. Üçüncü grup etnik sınırın konumunu değil, hiyerarşik yapısını ele alır. Dominant gruba karşı dışlananlar ve aşağı görülenler siyasî mücadele başlatır. Amerika'daki Afro-Amerikalılar ya da güney Amerikalılar bu gruba örnek verilebilir. Sömürgecilik karşıtı siyasî hareketler de bu gruba dâhil edilebilir. Dördüncü grupta, aktör kendi mevcut pozisyonu içinde sınırı değiştirmeye çalışır. Gönüllü geçiş ve asimilasyon şeklinde birey sınırı aşabilir. Birey, taraf değiştirerek azınlık durumundan kaçma stratejisi geliştirebilir. Wimmer'in bu gruba verdiği örnekler ise, 19. yy. Avrupasında kendi isteğiyle Yahudi kimliğinden vazgeçenlerdir veya Hindistan'da İslamı kabul eden Delit gruplarıdır. Sonuncu grupta etnik, millî ve ırkî sınırları ortadan kaldırmaya çalışanlar yer alır. Komünist enternasyonaller ya da İslamî hareketler bu görüştedirler. Medeniyetler arasındaki ortaklıkları vurgulamak da etnik

sınırları ortadan kaldırmanın en bilinen yoludur. Yine dinlerarası diyalog çalışmaları ve "dünya insanı olma" temelinde etnik sınırları ortadan kaldırma çabaları da bu son strateji içinde ele alınabilir (Wimmer 2008: 987-990).

Fredrik Barth, etnik grupların arasındaki sınırların tanımlanması amacıyla kullanılan kültürel unsurları analitik açıdan iki farklı grupta değerlendirir:

> (i) gizli olmayan işaret ve semboller- aktörlerin kendi kimliklerini açık olarak sergilemek amacıyla kullandıkları giysi, dil, yerleşim tarzı veya genel yaşam tarzı gibi özellikler; (ii) temel değerler: başarının değerlendirilmesinde dikkate alınan ahlâkî standartlar. Bir etnik gruba aidiyet, bireyin kendini ve diğerlerini o aidiyetten kaynaklanan kimliğin gerektirdiği standartlar çerçevesinde tanımlamasını da beraberinde getirir. Bireyin diğerleri karşısında kendini tanımlamak için girdiği bu süreç içinde hangi kültürel farklılıkların kullanılacağı önceden bilinemez. (Barth 2001: 17)

Etnik grupların sürekliliği sınırların korunmasına bağlıdır. Sınırları belirleyen kültürel unsurlar zaman içerisinde değişikliğe uğrayabilir; grup üyelerinin kimliklerini ve grubun örgütsel yapısını belirleyen kültürel karakteristikler de değişebilir ancak, grup üyeleri ile grup dışında kalan kimseler arasında kutuplaşmaya varan farklılıklar sınırların sürekliliğinin teminatıdır (Barth 2001: 17-18). Etnik gruba aidiyeti belirleyen unsurlar "objektif" farklılıklar değil, toplumsal süreçte oluşan farklılıklardır. İnsanlar sergiledikleri davranışlar bakımından ne kadar farklı olurlarsa olsunlar eğer kendilerini akraba bir topluluk olan B grubuna değil de A grubuna ait hissediyorlarsa bu tanımlamayı kimse engelleyemez. Burada objektif farklılıklardan ziyade, toplumsal etkileşimin belirlediği farklılıklar önemlidir. Fredrik Barth'ın bu noktada üzerinde durduğu konu, gruplar arasındaki objektif farklılıklar değil, bireylerin kendi kimliklerini tanımlarken kullandıkları unsurların neler olduğudur (Barth 2001: 18). Barth'a göre, bir etnik kimliğin sınırlarının anlaşılması öncelikli olarak bu kimliğin oluşumuna yön veren faktörlerin algılanmasına bağlıdır (2001: 142).

Bireylerin davranış kalıplarını anlamak, onların tabi oldukları toplumsal değerlerin ve yaptırımların haritasını çıkarmakla mümkündür. Bir grubun kimliği, o grubun bazı değerlere göre algılanması ve tanımlanması anlamına gelir. Kimlik, o grubu tanımlayan bu değerlerin korunmasıyla doğru orantılı olarak sürdürülebilir. Değerlerin yitirilmesi durumundaysa, kimliğin zayıflayarak diğer kimliklere asimile olma durumu söz konusu olabilir. Bireyler davranış kalıplarını ilişkide bulunulan etnik gruptan etkilenerek oluşturabildiği gibi bundan bağımsız objektif bir şekilde de oluşturabilmektedir. Bu nedenle, günlük hayatın rutini kimliklerimizin nasıl kurgulanacağını bize dikte eder (Barth 2001: 61-62).

Kimlikle ilgili bütün bu bilgiler ışığında kimliğin sosyal ve kültürel boyutunun birbirinden ayrılamayacağı ve bu kimliklerin iç içe geçmiş bir yapıya sahip oldukları görülmektedir. Dolayısıyla sosyal kimlik kuramının ışığında, Kazak Sovyet devri romanlarındaki stereotipler ve önyargılar gibi konular değerlendirilirken, bununla birlikte kimliğin büyük ölçüde kültür aracılığıyla kurgulandığından hareketle, kimliğe kültürel kimlik perspektifinden bakmak da mümkündür. Kültürel kimlik ortaya konulurken Fredrik Barth ve Andreas Wimmer'in yaklaşımları esas alınarak Kazak Sovyet devri romanlarında yer alan etnisiteler arasındaki "etnik sınırlar" da değerlendirilebilir. Smith'in belirttiği gibi bireylerin iradelerinden bağımsız olarak varlığını sürdüren hatta onlara birtakım mecburiyetler dayattığı görülen "kültürün nesnel yapıcıları"nı veya ayırt edicilik vasfını tarif etmek için dil, din ve gelenek gibi kültürel unsurlar kullanılarak bu sınırlar keşfedilebilir (Smith 2009: 45).

2. Bölüm
Kazak Edebiyatının Tarihî ve Sosyo-Kültürel Arka Planı

Kazak Edebiyatının Tarihî Arka Planı

Türkistan olarak adlandırılan bölge şu sınırlardan meydana gelir: Güneyden Gürgan Nehri, Horasan Dağları, Küpet Dağı, Kuhi Baba (Kara Dağ), Mezdûran, Topçak ve Ak Dağ dağları, Hindukûş sırtları, Mustağ-Künlün Sıradağları; doğudan, Doğu Türkistan'ın doğu sınırları, Sucav civarında 98°50' kuzey paralelinden Moğol Altayında Burucan geçidi, 93-50 kuzey paraleli ve 40°50' doğu meridyeni noktası; kuzeyden Cungarya ve Kazakistan'ın kuzey sınırlarını meydana getiren İrtiş Havzası ve Aral-İrtiş su ayrımı hattının kuzey yamaçları; batıdan Güney Ural Dağı, Yayık nehri, İdil'in denize döküldüğü yer olan Bökey Orda ve Hazar Deniziyle çevrilidir (Togan 1981: 1).

Bugün Türkistan'ın daha çok "Doğu Türkistan" diye bilinen ve çoğunlukla Uygur Türklerinin yaşadığı kısmı hâlen Çin idaresi altındadır. Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan cumhuriyetlerinin bulunduğu ve toplu olarak Batı Türkistan diyebileceğimiz kısmı ise, önce 1730'lardan itibaren Çarlık Rusyası'nın idaresi altına girmiş, sonra da SSCB sınırları içinde kalmıştır. Rus Çarlığı'nın işgalinden sonra Batı Türkistan topraklarının bir bölümü, *Türkistan Genel Valiliği*'ni meydana getiren, eski dönemlerdeki Buhara ve Hive Hanlıklarına, diğer bölümü de Rus idarî taksimatında *Sahra Vilâyetleri* (*stepnıe oblasti*) olarak bilinen Kazakistan'a aittir (Togan 1981: 1).

Çingizliler, 1221'de Harzemşahlar'ın başkenti Gürgenç'i zaptedip 13. yüzyıl başlarında bu devlete son verdiler. Türkistan, bundan sonra Çingiz Türk-Moğol imparatorluğu içinde Çağatay Ulusu'nun eline geçti. Çağatay Ulusu 13.-14. yüzyıllarda hâkimiyet sürdü. 1370 yılında Timur (1336-1405), Çağatay Devleti'ne son verdi. Timur, Türk Barlas boyu Beyi Taragay'ın oğlu idi. O, Türkistan'da askerî bir lider ve devlet adamı olarak 1370-1404 yılları arasında geçen otuz iki yıllık süreçte doğuda Altay Dağları'na, batıda Karadeniz ve Akdeniz'e, güneyde İndus'a kadar uzanan güçlü bir imparatorluk kurdu. Timur Devleti, genel Türk tarihinin kaderinin değişmesinde önemli bir rol oynadı. Timur Devleti, Cengiz Hanın oğlu Cocı'nın soyundan gelen hanlar tarafından kurulan, Çağdaş Türk Dünyası tarihinin kilit noktasında yer alan Altın Orda Hanlığı'nın tarih sahnesinden silinmesinde önemli bir rol oynadı. Timur, önceleri kendisine sadık olan ve destekleyerek İdil boyundaki Altın Orda tahtına oturttuğu Toktamış Han ile arası bozulunca Altın Orda'ya düzenlediği seferler sonucunda Toktamış Han'ı yendi ve Altın Orda'yı güçsüz bıraktı. Altın Orda Hanlığı'nda Toktamış öncesinde olduğu gibi taht kavgaları baş gösterdi. Taht kavgaları sonucunda zayıflayan Altın Orda parçalanmak zorunda kaldı (Hayit 1995: 1-3). Altın Orda Devleti'nin topraklarında ayrı ayrı hanlıklar kuruldu. Bu hanlıklar: Kazan Hanlığı, Kırım Hanlığı, Sibir Hanlığı, Astarhan Hanlığı, Kasım Hanlığı ve Nogay Ordası idi.

Altın Orda Hanlığı'nın parçalanması ile Altın Orda'ya tâbi olan Moskova Knezliği serbest kaldı ve giderek güçlenmeye başladı. Rus Devleti üç farklı siyasî geleneği bir araya getirerek hızla şekillendi: Moskova derebeylik sistemi, Altın Orda devlet teşkilatı ve Bizans'ın imparator-papalığı. Altın Orda'nın sistemli devlet teşkilatı Rus knezlerinin önünde önemli bir örnek teşkil etti. Özellikle de Moskova Knezliği'ndeki *devlet fikri, devlet idare şekli* ve knezlerin *hükümdarlık anlayışları* Altın Orda sisteminin izlerini taşıyordu. Böylece üç gelenek üzerinde şekillenen Rusya, 16. yüzyılın ortalarında olgunluğuna erişti (Kurat 2010: 137; D'encausse 2003: 55). IV. İvan'ın (Korkunç İvan) 1533'te Çar unvanını almasının ardından, ilerleyen süreçte Türklerin amansız düşmanı olacak Rus Çarlığı dönemi de başlamış oldu. Ruslar, önlerinde güçlü bir set olarak duran Altın Orda Hanlığı'nın yıkılışının ardından Doğu'ya yöneldi. 1552'de Kazan Hanlığı, ardından da 1556'da Astrahan Hanlığı

Rusya hâkimiyetine girdi. Ruslar bu şekilde İdil ve Yayık nehirlerine, dolayısıyla da Hazar Denizi'ne ulaşmış oldu. Rusların Doğu'ya doğru yayılmaları bundan sonra daha da kolaylaştı (Hayit 1995: 42).

Altın Orda dağıldıktan sonra ortaya çıkan bir diğer hanlık Kırım Hanlığı idi. Kırım Hanlığı'nın ömrü, Altın Orda dağıldıktan sonra kurulan diğer hanlıklara göre daha uzun oldu. Kırım Hanı Mengli Giray, 1475 yılında Osmanlı'ya bağlılığını bildirdi ve böylece Kırım Hanlığı Osmanlı'ya bağlandı. Bu bağlılık 1769-1774 Türk-Rus savaşı sonucunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar sürdü. Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım Hanlığı üzerindeki Osmanlı himayesi sona erdi. Kırım, önce Rusların kukla hanları tahta çıkarmayı amaçladığı ve devamlı iç çatışmaları körüklediği bir alan hâline geldi. Akabinde de 1783 yılında Çariçe II. Yekaterina yayınladığı bir manifesto ile Kırım Hanlığı'nın ortadan kalktığını ve Kırım topraklarının Rusya hâkimiyetine girdiğini ilan etti (Kırımlı 1996: 5-6). Böylece Kırım Hanlığı da Osmanlı ile 300 yıl süren güçlü bir birlikteliğin ardından da olsa Rus Çarlığı'nın istilasından kurtulamadı. Bununla birlikte Rus Çarlığı'nın doğrudan hâkimiyeti altına almadığı ama kukla hanlarla idare etmeyi yeğlediği ve stratejik öneme sahip hanlıklar da vardı. Bunlardan biri, yine Altın Orda'nın yıkılmasından sonra ortaya çıkan Kasım Hanlığı idi. Kasım Hanlığı, Altın Orda'nın hanlarından olan ve sonradan Kazan Hanlığı'nı kuran Uluğ Muhammed tarafından Oka Irmağı havzasında 1445 yılında kuruldu. Bu hanlık, 239 yıl kadar yaşayarak 1681 yılına kadar varlığını sürdürdü. Rusya, Kazan ve Astrahan'ı işgal etmesine rağmen Kasım Hanlığı'na dokunmadı ve hanlık siyasî varlığını devam ettirdi. Uluğ Muhammed Kasım Hanlığı'nı, Rusya'yı sürekli denetim altında tutmak, Kazan hanları soyundan bir hükümdar idaresinde Moskova ile Kazan arasında tampon bir bölge yaratarak, böylece Kazan Hanlığı'nı emniyet altına almak gibi bir stratejiyle kurmuştu. Ancak, zaman içinde Kasım Hanlığı kuruluş amacının tam tersine tıpkı bir bumerang gibi Rusya'nın planlarının bir aracı oldu ve Kazan Hanlığı'nı vurdu. Kasım Hanları Moskova Knezliği'nin etkisi ve nüfuzu altına girdi ve Kazan Hanlığı'nın iç işlerine müdahale aracı hâline geldi. Ayrıca hanlık, Rusya'nın Türk illerinde yayılma stratejilerinin oluşmasında bir model oluşturdu. Rusya'nın Kıpçak bozkırlarıyla ve bu sahalarda hüküm süren Cuci nesliyle olan ilişkisinde Kasım Hanlığı'nın belirleyici bir rolü oldu. Ruslar, Kasım Hanlığı'na atama yoluyla kukla hanlar getirerek bu hanlığı idare etti. 1445-1681 yılları arasında hüküm süren Kasım Hanlığı'na getirilen hanların hepsi kendi içinden değil, dışarıdan, Cuci oğullarının farklı kollarından idi. Kasım Hanlığı'nı yöneten 16 handan ikisi Kazan, üçü Kırım, yedisi Saray, biri Kazak, üçü de Sibir'deki Cuci oğullarından idi (Gündoğdu 2005: 22-24). Rusların Kasım Hanlığı tahtına oturttukları hanlardan biri olan Kazak Sultanı Oraz Muhammed, Kazak Hanı Tevekkel'in yeğeni idi. Hatta bu bağlamda, bu çalışmaya kaynaklık eden Sovyet devri Kazak romanlarından olan iki ciltlik *Alasapıran 1-2* adlı tarihî romanda Ruslar tarafından Kasım Hanlığı tahtına getirilen Oraz Muhammed'in hayatı konu edilmiştir.

Kuzeyde Altın Orda tarih sahnesinden silinirken, Türkistan sahasında da Timurlular Devleti'nin Türkistan'daki iktidarı Şeybanî Han idaresindeki Özbeklere geçti. Şeybanî Han, 1507'de Herat'ı ele geçirdi. Böylece Türkistan ve çevresinde Timurlular devri kapanmış oldu. Özbekler, daha Timurlular parçalanma belirtileri gösterdiğinde Türkistan'ın kuzeyi Deşt-i Kıpçak'ta (İdil Nehri'nin aşağı mecrasının doğu kısmı ile Sır Derya'nın aşağı mecrası arasından Güney Sibirya'ya kadar olan bölge), Amu Derya ve Sır Derya Havzası'nı hâkimiyetleri altına almak için girişimlerde bulunmaya başlamıştı. Özbekler, Şeybanî ulusundan gelen Ebu'l-Hayır Han (1412-1468) idaresinde 1446'da devletin başkentini Güney Sibirya'daki Tura'dan Sır Derya üzerindeki Sıgnak şehrine taşıdılar. Ebu'l-Hayr yönetimindeki Özbekler, 1456 yılında Sıgnak'ta yaptıkları savaşta Kalmaklara yenildikten sonra zayıflamaya başladılar. Daha Ebu'l-Hayr Han'ın sağlığında Özbekler arasında çekişmeler başladı ve Özbekler arasından bazı gruplar Özbek Hanlığı'nın idaresinden ayrıldı. Ebu'l-Hayr Han'ın ölümünün ardından (1468) Özbekler Türkistan'da hâkimiyeti ellerinde bulunduran önemli bir güç olmaktan çıktılar (Hayit 1995: 4-8).

Kazakların tarih sahnesine çıkması, 1456'da Özbeklerin Kalmaklar karşısındaki yenilgisi üzerine Özbek Hanlığı'nda yaşanan karışıklıklar sırasında gerçekleşti. Cuci sülalesinden Urus Han'ın

torunu, Barak Han'ın oğulları olan ve Özbek Hanlığı idaresinde yaşayan Kerey ve Canıbek Sultanlar kendilerine bağlı uruklarla Özbek Hanı Ebu'l-Hayr Han'ın idaresinden ayrılarak Yedisu bölgesine göçtü ve Çu ırmağı boyuna yerleşti. Kerey ve Canıbek idaresinde bu bölgede yaşayan uruklar zamanla Kazak adı altında anılmaya başladı. Zaman içerisinde Özbek Hanı Ebu'l-Hayır Han'ın idaresinde yaşayan başka uruklardan da Kazaklara katılanlar oldu (Gömeç 2011: 108-109; Mınjan 1994: 233, 236). Bu şekilde, Kazak uruklarının sayıları her geçen gün biraz daha arttı. Kerey ve Canıbek Hanlar önderliğinde kurulan bu yeni siyasî teşekküle de Kazak Ordası adı verildi. Zamanla sayıları artan Kazaklar, komşu halklar tarafından yeni bir devlet olarak da kabullenilmeye başladı. Böylece Doğu Deşti Kıpçak, Yedisu ve Güney Kazakistan sınırlarında yaşayan Kazaklar, başkenti Türkistan olan ve Kıpçak, Üysün, Kanglı, Kongırat, Argın, Nayman, Alşın, Duvlat, Mangıt, Jalayır gibi pek çok uruktan teşekkül eden Kazak Hanlığı'nın temellerini attılar (Sakhipova 2007: 49-50).

Kazakları meydana getiren boylar, *Cüz* adı verilen kendi teşkilatlanma sistemleri içinde *Ulu, Orta* ve *Küçük Cüz* olarak üç cüzden meydana geliyordu. Kazaklar arasındaki boy teşkilatlanması anlamına gelen bu cüzlerin ne zaman oluştuğuna dair ise, herhangi bir tarihî belge mevcut değildir. Cüzlerle ilgili ilk yazılı bilgilere Rus kaynaklarında, 1731'de Kazak bozkırında bulunan Tevkelev'in Çariçe Anna İvanovna'ya sunduğu raporda rastlanır (Hayit 1995: 23; Sakhipova 2007: 62). S. Amanjolov, Altın Orda dağıldığında, diğer uluslarla birlikte Altın Orda'dan ilk olarak Ulu Cüz, sonra Orta Cüz ve son olarak da Küçük Cüz'ün ayrıldığını öne sürmüş ve Cüzlerin oluşma sürecinin Kazak Hanı Tevke (1680-1715) döneminde sona erdiğini belirtmiştir (Sahipova 2007: 182). Moğol dönemindeki merkezî, sağ kol ve sol kol şeklindeki üçlü askerî ve bölgesel kurumun Kazak Hanlığı'nın temelini teşkil eden Cüz olarak adlandırılan etnik bölgesel oluşumun ortaya çıkmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Genel kabule göre, ilk olarak Ulu Cüz (Yedi Su ve Moğolistan'ın esas kısmı) ve Orta Cüz'ün (Merkezî ve Güney Kazakistan'ın bazı bölgeleri), daha sonra da Altın Orda'nın dağılma aşamasında Küçük Cüz'ün Batı Kazakistan'da Nogay Ordası'nın topraklarında oluştuğu bilinmektedir. Cüzlerin ortaya çıkmasındaki en önemli faktör, konar-göçer hayat tarzının değişmez kuralı olan mevsimlere göre belli bir mera (kış mevsiminde *kıstav,* ilkbaharda *köktev,* yaz mevsiminde *caylav,* sonbaharda *küzev*) edinme gerekliliğidir. Mevsim dikkate alınarak yapılan göçlerle yürütülen konar-göçer hayatta, her otlağın belli bir sahibi vardır. Her cüzün kendine ait otlağı konargöçer hayat hiyerarşisi içinde belirlenmiştir (Sahipova 2007: 182-183). Cüzlerin idareleri altında *uruk* adı verilen Kazak Türklerini meydana getiren boy teşkilatlanması yer almaktadır. Bu *uruk*lardan bazıları Kazaklar dışında, Özbeklerin, Nogay ve Başkurtların teşekkülünde de yer almışlardır. Bunlar: Kıpçak, Kanglı, Kırgız, Katay, Nayman, Ming, Kerey, Argın, Tabın, Barın, Mangıt, Cagalbaylı, Alçın, Salcıyut, Calayır, Kongırat. Bunların en bilinenleri olan Kıpçak, Kanglı, Nayman, Kongırat, Argın, Kerey gibi *uruk*lar Kazak, Özbek ve Nogay gruplarında hâkim unsuru oluştururlar (Togan 1981: 29).

Ulu Cüz, on bir *uruk*tan oluşmaktadır. Bunlar: Duvlat, Alban, Calayır, Şapıraştı, Suvan, Kanglı, Sirgeli, Şanışkılı, Istı, Oşaktı, Sarı Üysün. Ulu Cüz'ün yerleştiği bölge, Balkaş Gölü'nün güney tarafı (Yedisu) ve Çu Irmağı'nın kuzey kıyılarından Sır Derya havzasına kadar uzanan coğrafî ortam ve iklim şartları çok uygun verimli topraklardan ibarettir. Orta Cüz, altı *uruk*tan meydana gelmektedir: Kerey, Nayman, Argın, Kıpçak, Kongırat, Uvak. Orta Cüz'ün yerleştiği bölge, Tarbagatay sırtlarının güneyinden başlayarak, Balkaş Gölü, Sarısu Nehri'nin baş tarafı, Karatav Dağları ve kuzeyde Güney Sibirya ovalarına kadar uzanan geniş topraklardan ibarettir. Batıdaki sınırlarını ise, Torgay nehrinin baş tarafından Obagan Nehri'ne kadar, Doğu'da Güney Altay'dan başlayarak Savir sıradağları ve Zaysan deresi dâhil olmak üzere, Ertiş vadisinin güney kıyıları oluşturmuştur. Orta Cüz'ün toprakları, bol su taşıyan Ertiş, Esil gibi nehirler, Zaysan ve Markaköl gölleri, Kökşetav gölleri, vadiler ve dağ beldelerindeki yaylalardan meydana gelmektedir. Küçük Cüz ise üç *uruk*tan ibarettir: Alimulı (Alimoğlu), Bayulı (Bayoğlu) ve Jetiruv (Yedi uruk). Küçük Cüz toprakları, güneyde Sır Derya ve Üstürt vadileri ve Hazar Denizi'nin doğu kıyılarından başlayarak, kuzeyde Yayık, Irgız, Embi, Tobol ve birçok irili ufaklı nehir ve göllerin vadilerinden oluşmaktadır. Küçük Cüz toprakları,

farklı özellikleri bünyesinde taşır. Yayık ve Tobol nehirleri havzasındaki vadiler verimli yaylalardan oluşurken, Üstürt vadisinde susuzluk vardır. Sır Derya havzası sulak bir bölge iken, Karakurum, Kızılkum tamamen çöl arazisinden meydana gelmiştir (Sahipova 2007: 183-184; Aspendiyarov 1994: 33).

İdarî olarak Üç Cüz olarak teşkilatlanan Kazak Hanlığı 1730 yılına kadar (Bolat Han devri) tek bir hana bağlı olarak yönetilmiştir, ancak 1730 yılından sonra Hanlık üç ayrı cüze bölünmüş her cüzün başına bir han geçmiştir. I. Petro (1682-1725) döneminde Kazak bozkırları Rus Çarlığı'nın Doğu Siyaseti'nin anahtarı olarak görülmeye başladığından, Çarlık Kazak topraklarına yönelmiştir. Önce 1731 tarihinde Küçük Cüz Hanı Ebulhayır Han kendi isteği ile Rus hâkimiyeti altına girmiştir. Daha sonra ise Orta Cüz 1822'de ve Ulu Cüz 1854'te Vernıy Kalesi'nin inşası ile tamamen Rus Çarlığı hâkimiyetine girmiş ve bu tarihten itibaren Kazak bozkırları Rus Çarlığı idaresi altında yönetilmeye başlamıştır (Hayit 1995: 27; Togan 1981: 249).

Rusya'nın Türkistan'da genişlemesinden daha önce, 18. yüzyılın başlarında Türkistan'da bulunan müstakil devletler: Hive, Buhara, Hokand ve Taşkent Hanlıklarıydı. Bu dönemde Türkistan'daki devlet sayısının çokluğu, aslında Türkistan'da buhranlı bir iç siyaset yaşandığının da bir göstergesiydi. Bu devletler, dışarıdan gelebilecek siyasî ve askerî bir baskıya karşı koyabilecek güçte değillerdi (Hayit 1995: 23).

Hive Hanlığı, Rus yayılmasından önce Türkistan'ın en güçlü devletlerinden biriydi. Bu hanlık, zaman zaman bağımsızlığını kaybederek Timurlular ve Özbeklerin hâkimiyetine girmişti. 17. yüzyılın başlarında Hive Hanlığı'nın toprakları, Amu Derya'nın aşağı mecrasından Horasan ve Mangışlak'a kadar uzanan bölgeden meydana geliyordu. Hive Hanlığı'nın tarihte bilinen önemli hanlarından biri Ebu'l-Gazi Bahadır Han idi. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, kardeşleri ile yaptığı taht mücadelesinde ancak yirmi yılda galip geldi ve Hive Hanlığı'nın bağımsızlığını korumak için mücadele verdi. Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın ismini Türkistan tarihinde önemli hâle getiren bir diğer hizmeti de *Şecere-i Terâkime* adlı eseridir. Eser, Türkistan tarihine kaynaklık eden önemli bir çalışmadır. Bir diğer önemli Hive Hanı Şir Gazi Han (1715-1728) idi. Şir Gazi Han, I. Petro'nun 1717 yılında Hive'ye gönderdiği askerî birliğin bütün mensuplarını öldürttü. Bu olay Hive tarihinde önemli bir dönüm noktasıydı, çünkü bu olaydan sonra Hive, 156 yıl Rusya'nın işgallerinin hedefi oldu. Hive Hanlığı, bir yandan kendi iç huzursuzlukları bir yandan da Rus yayılmacılığı ile uğraşmak zorunda kaldı. Hanlık, 1873 yılına kadar kendi başına, 1873'ten 1920'ye kadar da Rusların himayesi altında varlığını korudu (Hayit 1995: 27-29).

Türkistan'daki bir diğer hanlık, Buhara Hanlığı idi. Buhara Hanlığı, Rusların işgaline uğrayana kadar üç hanedanın yönetiminde hüküm sürdü. Bu hanedanlar: Şeybanîler (1500-1598), Canoğulları (Astarhanlılar/ Astrahanlılar) (1598-1785) ve Mangıt Hanedanlığı (1785-1920) idi. 19. yüzyılda hanlık sınırları, güneyde Afganistan'a, kuzeyde Aral Gölü'nün Doğusu'na kadar ulaşıyordu. Bu sınırlar içine Zerefşan Vadisi, Semerkant ve Duşanbe de giriyordu (Hacıosmanoğlu 2006: 49).

Buhara'nın Mangıt Hanedanlığı, saltanatı süresince hem iç huzuru sağlayamadı hem de Hive ve Hokand gibi komşu hanlıklarla iyi ilişkiler kuramadı. Mangıt Hanedanı'nın kurucusu Atalık'ın ölümünün ardından hanedanın başına geçen Danyal döneminde Buhara'da karışıklıklar çıktı. Danyal'ın karşıtları onu Buhara tahtından indirmeyi başardı ve Danyal'ın yerine Şah Murad'ı tahta çıkardı. Şah Murad 1785'ten 1800'e kadar Buhara'da saltanat sürdü. Onun döneminde iç karışıklıklar sona erdi, Hanlık'ta eğitim işlerine önem verildi ve Merv ile Belh Buhara saltanat bölgesine dâhil edildi. Şah Murad'ın oğlu Emir Said Haydar döneminde de eğitim işlerine ağırlık verildi ve Hanlık için başarılı bir dönem yaşandı, ancak Emir Said Haydar'dan sonra Buhara'da tekrar taht mücadeleleri baş gösterdi. Taht mücadelesinden Emir Said Haydar'ın oğlu Nasrullah galip çıktı. Nasrullah (1826-1860/1861), 1840 yılında ordusunun başında Hokand Hanlığı üzerine yürüdü ve başkent Hokand'ı işgal etti ve Hokand Hanı Muhammed Ali'yi idam ettirdi. Nasrullah'ın zamanında Belh, Maymana, Andhoy, Kunduz, Şibargan ve Amu Derya'nın sol kıyısındaki beyler bağımsızlık mücadelesine giriştiler. 1849'da Buhara ve Belh Afganlıların eline geçti. Böylece

Buhara Hanlığı'nın hâkimiyet alanı, Amu Derya'nın sağ kısmından Hive Hanlığı'na kadar olan alanla sınırlanmış oldu. Nasrullah'tan sonra Buhara tahtına 1861'den 1885'e kadar Nasrullah'ın oğlu Muzaffer geçti. Muzaffer, Hokand Hanlığı'nın Taşkent için Rusya ile savaştığı bir dönemde hanlığın başkenti Hokand'ı işgal etti ve farkında olmadan Rusların işini kolaylaştırdı. Buhara Hanlığı'nın saldırısı karşısında, Hokand Hanlığı'nın Ruslara karşı direnci kırıldı. Buhara Hanı Muzaffer, Rus işgalinden önce Buhara'nın son bağımsız hanı oldu. Buhara'nın 1868'de Ruslara karşı savaşı kaybedip Hanlığın Rus tâbiiyetine girmesinde Muzaffer Han'ın önemli bir etkisi vardır (Hayit 1995: 30-32).

Hokand Hanlığı veya diğer adıyla Fergana Hanlığı'nın başkenti Hokand şehri idi. *Babürnâme*'ye göre Fergana Vadisi olarak bilinen bölge, doğuda Kaşgar; batıda Semerkant, güneyde Badahşan Dağları ve kuzeyde Almalık ve Alma Ata şehirleri ile sınırlanmış bir bölgeydi. Hokand Hanlığı kurulmadan önce, Fergana Vadisi'nde Türkistan'ın kültür hayatında önemli rol oynayan Andican, Ahsikent, Kasân, Özgen, Margilan, İsfara, Varuh, Hoçent ve Oş gibi şehirler bulunuyordu. Özbeklerin Ming boyuna mensup Şahruh, Fergana Vadisi'ni ele geçirerek Hokand Hanlığı'nı bu bölgede kurdu. Şahruh'tan sonra Hokand tahtına geçen Ebdülkerim Kalmaklarla ve Çinliler ile savaşmak zorunda kaldı. 1800'lerin başında önce Taşkent ardından da Türkistan şehri Hokand Hanlığı'na katıldı. 19. yüzyılın başlarında Hanlığın sınırları, Pamir'den İli Irmağı'na kadar ve Altay Dağları'ndan Sır Derya'nın aşağı mecrasına kadar genişledi. Hokand Hanlığı'nın yükselme döneminde Buhara Hanlığı ile ilişkiler çok kötüleşti ve bu iki Türkistan Hanlığı arasında devamlı mücadele yaşandı. Hokand Hanlığı ile Buhara arasındaki sürtüşme 1865'e kadar devam etti. Hokand Hanlığı bir yandan iç çekişmelerle uğraşırken, diğer yandan da Buhara Hanlığı'nın saldırıları karşısında Ruslara karşı direnci kırıldığı için 1876'da Ruslara karşı mücadelesinde yenildi ve Rusya tarafından Hokand Hanlığı'na son verildi (Hayit 1995: 32-38).

Türkistan'ın en eski şehirlerinden biri Taşkent'tir. Taşkent, Türkistan'daki Buhara ve Hokand Hanlıkları için önem arzettiği gibi Çin, Rusya ve bölgeye yakın diğer devletlerin de ilgilendiği bir şehir idi. Taşkent, stratejik önemi nedeniyle sık sık çatışmaların ana sebebi durumundaydı. Taşkent, Deşt-i Kıpçak ile Amu Derya ve Sır Derya Havzaları için bir çıkış üssü konumundaydı. Taşkent, 1598-1723 yılları arasında Kazakların, 1723-1747 yılları arasında da Kalmakların hâkimiyeti altında idi. Kalmakların Taşkent Valisi Özbek Türklerinden olan Hâkim Bey, 1747'de Taşkent'in bağımsızlığını ilân etse de Kalmaklar'ın nüfuzundan kurtulamadı. Hâkim Bey'in 1749'daki ölümünden sonra Taşkent, Kalmak nüfuzundan kurtulsa da 1755'te Çin nüfuzu altına girdi. Taşkent'te merkezî otorite sağlanamadığı için 1780 yılına kadar Taşkent dört ayrı bölge olarak, dört ayrı beyin idaresi altında bulundu. 1780 yılında Yunus Hoca Taşkent'in dört bölgesine birden hâkim oldu. 1800 yılına kadar Sayram, Çimkent, Türkistan ve Sır Derya'nın sol kısmında Hoçent sınırına kadar olan bölgeler fethedildi. Bu fetihlerin akabinde Taşkent'in sınırları, kuzeyde Türkistan'a; kuzeybatıda Karadağ'a; doğuda Sayram Dağları'na; güneyde de Ugema Nehri'ne kadar ulaştı. Taşkent hem bağımsızlığını korudu hem de ticarete önem verdi. 1894'te Taşkent'in bir ticaret kervanı Omsk şehrine giderken, aynı yıl Rusya'dan da Taşkent'e bir Rus ticaret kervanı geldi. Rus kervanı içinde Ruslar tarafından görevlendirilmiş, Omsk'tan Taşkent'e kadar giden yolların haritasını çizmekle, yol boyunca bulunan yer altı kaynaklarını tespit etmekle görevli kişiler vardı. 1795 yılında Buhara Emirliği Taşkent'i emirliğe dâhil etse de 1796 yılında Yunus Hoca Taşkent'i yeniden ele geçirdi. Bu dönemde Ruslar da Taşkent ile yakından ilgiliydiler. 1797 yılında Dimitriy Tetyatnikov başkanlığında bir Rus keşif heyeti Taşkent'e geldi ve bir yıl burada kalarak çeşitli incelemelerde bulundu ve Taşkent-Omsk arasındaki yolların haritasını çıkardılar. Yine bu dönemde Taşkent'ten bir heyet de Petersburg'a giderek Rusya ile ticaretin geliştirilmesi için görüşmeler yaptı. Yunus Hoca döneminde istikrar korundu ve Yunus Hoca'nın saltanatı Yedisu bölgesine kadar genişledi. Ancak Hokand Hanlığı, Taşkent Hanlığı'nı kendi sınırlarına dâhil etmek istediği için 1799 yılında Taşkent'e saldırdı. Önce Yunus Hoca Hokandlıları yense de, ardından1800 yılında Hokandlılara mağlup oldu ve aynı yıl öldü. Yunus Hocanın ölümünden sonra da Taşkent ile Hokand arasında savaşlar devam etti. Hokand ile Taşkent arasında yaşanan savaşların ardından Hokandlılar galip geldiler ve Taşkent'in idaresini kendi

tayin ettikleri valiler aracılığıyla yaptılar. Taşkent'in hâkimiyeti için Buhara Hanlığı da mücadeleye girişti. 1840-1865 yılları arasındaki yirmi beş yıllık süreçte Taşkent, Buhara ve Hokand arasında yedi kez el değiştirdi. Taşkent ile Hokand ve Buhara ile Hokand arasındaki Taşkent savaşları, sadece Rusya'nın bölgede kendisine çıkar sağlamasına yaradı (Hayit 1995: 38-40).

Türkistan hanlıkları arasında durmaksızın yaşanan mücadeleler, Türkistan'daki coğrafî sınırların değişken olmasına yol açmıştır. Sınırların değişkenliği, Türkistan ahalisinin de iç içe geçmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Türkistan'da hem coğrafî sınırlar keskin hatlarla ayrılmamıştır hem de Türkistan'da yaşayan ahali arasında keskin sınırlar yoktur. Bu bölgede yaşayan Türk boyları arasında sürekli bir ilişki söz konusu olduğu gibi, Kalmaklar gibi Türk asıllı olmayan diğer halklarla da devamlı bir ilişki söz konusudur.

Kalmaklar (Kalmuk/Oyrat/Cungar) Türkistan tarihinde 17. asrın önemli bir gücü olarak yer almışlardır. 1520'li yıllardan itibaren Kazaklar ve Kalmaklar arasında Türkistan'da üstünlük kurmak amacıyla çatışmalar başlamıştır. Kalmaklar 1635 yılında Cungar Devletinin kurulmasıyla da, Kazaklar için ciddi bir tehlike hâline gelmişlerdir. Kazaklar ve Kalmaklar arasındaki kıran kırana süren mücadele aralıklarla neredeyse iki yüz yıl sürmüş ve 1700'lerin ortalarına kadar devam etmiştir. Kazak-Kalmak savaşları, her iki devletin de gücünü zayıflatmış, ekonomilerinin gelişmesine engel olmuş ve demografik açıdan da nüfuslarını azaltmıştır. Sonuç olarak Cungarlar da Kazaklar da başarısız olurken, Cungarları verdikleri silahlarla destekleyip Kazak-Kalmak savaşlarının uzamasına yol açan Ruslar, Kazaklar kendi istekleriyle gelip onların hâkimiyetlerini kabul ettikleri için yine kârlı çıkmışlardır (Sakhipova 2007: 53; Togan 1981: 157-158).

Çarlık'ın Doğu Siyaseti ve Uygulamaları

16. yüzyılda Altın Orda Hanlığının Rusya'daki hâkimiyetinin sona ermesinin ardından IV. İvan (Korkunç İvan), Moskova Prensliği'nin başına geçti. IV. İvan'ın 1533'te Çar unvanını alması ile de "Rus Çarlığı" devri başlamış oldu. İvan'ın 1584'te ölümünden sonra Rus Çarlığı bir süre karışıklık yaşamış olsa da sonunda 1613'te Çarlık makamına Mihail Romanov getirildi. 1917'de Çarlık'ın yıkılmasına kadar Rusya'yı Romanov hanedanı yönetti. Bu hanedan içinde özellikle I. Petro (1682-1725) ve II. Katerina (1762-1796) döneminde Rusya güçlü ve büyük bir Avrupa devleti hâline geldi (Armaoğlu 1999: 4). I. Petro, Rusya'yı daha çok batı yönünde genişletirken, Katerina ise güneyde genişlemeye gayret etti ve bu amaçla da daha çok Osmanlı Devleti ile mücadelede bulundu (Armaoğlu 1999: 5).

Rusya Asya'da yoğun bir ilerleme girişiminden önce, Avrupa'daki ilerleyişine önem verdi. Türkler'in İstanbul'u fethetmesi, Rusya'da Bizans İmparatorluğu'nun yerini alabileceği umudunu doğurdu. O dönemde Bizans mirasına talip olabilecek daha güçlü bir devlet de yoktu. Batı Avrupa bile, Moskova Prenslerinin İslamiyet karşısında Hıristiyanlığı koruyabileceğine inanmaya başlamıştı. 16. yüzyılın ortalarında Moskova'nın üçüncü Roma olduğu fikri yayıldı. Bu fikir, Rus siyasetinin rehberi oldu. Moskova Prensleri, artık bu siyasete uygun olarak hareket ediyorlardı. Osmanlı karşısında kendini zayıf gören Rusya, hayalini kurduğu Bizans İmparatorluğu'nu doğu yönünde, Türkistan'da devam ettirmeyi düşünmeye başladı. Kısa bir süre önce Altın Orda'nın baskısından kurtulup müstakil bir devlet durumuna gelen Rusya, bu tarihten sonra dikkatini Doğu'ya çevirdi. Önce 1552'de Kazan Hanlığı, ardından da 1556'da Astrahan Hanlığı Rusya hâkimiyetine girdi. Ruslar bu şekilde İdil ve Yayık nehirlerine, dolayısıyla da Hazar Denizi'ne ulaştılar. Rusların Doğu'ya doğru yayılmaları bundan sonra da devam etti (Hayit 1995: 41-42).

Rusya 1556 yılında Hazar Denizi'ne ulaştı, 1582'den sonra Sibirya yönünde yayıldı, 18. yüzyıl başından itibaren de gerçek anlamda Asya'nın zenginlikleri Rusya'nın dikkatini çekti. Ardından da batıda Avrupa devletleri ve güneyde Osmanlı aleyhine o günün şartlarında yayılmasının mümkün olmayacağını gören I. Petro, Hindistan'a ulaşmak amacıyla bütün Asya'nın işgalini amaçlayan Doğu Siyaseti'ni oluşturdu. Bu amacın ilk basamağı Petro tarafından ifade edildiği gibi, Kazak bozkırlarını bir anahtar ve kapı olarak kullanıp Türkistan'ın tamamına hâkim olmaktı (Yorulmaz 2005: 117).

I. Petro, Türkistan ve Hindistan'a büyük bir ehemmiyet vermiştir. O, Rusya'nın Türkistan'daki nüfuzunu ticaret aracılığıyla genişletebileceğini düşünüyordu. Bu amaçları için de Hazar Denizi'nin siyasî, iktisadî ve askerî açıdan oldukça önemli olduğunu anlamıştı. Petro, Hazar aracılığıyla Kafkaslar'a, İran'a, Türkistan ve Hindistan'a ulaşabilirdi. Bu amaca ulaşmak için Türkistan'a bölgeyi gözlemlemek için diplomatik misyonlar ve ticaret kervanları gönderildi. Bu ticarî ve diplomatik misyonlar, Türkistan'ın askerî olarak ele geçirilmesine kadar bölgede faaliyetlerde bulunarak Türkistan'ı Rus işgaline hazır hâle getirdi. Rus misyonlarının Türkistan'daki faaliyetleri arasında, hanlar ile boylar arasına nifak sokmak, kendi menfaatleri için çalışanlara rüşvet vermek, kimi zaman halkı tehdit etmek gibi faaliyetler yer alıyordu. Rusların Türkistan'ı ele geçirme konusundaki başarılarında, Türkistan hanlarının daha çok iç meselelerle uğraşması da etkili olmuştu. Türkistan hanları dış siyasetle pek ilgilenmiyor, daha çok kendi ırkdaşları ve dindaşları ile iktidar için mücadele ediyordu (Hayit 1995: 44-45).

Rusya 16. yüzyıldan itibaren Sibirya yolu ile Çin'e, Türkistan yolu ile Hindistan'a ve Kafkaslar yolu ile İran ve Türkiye'ye ulaşma gayretinde olsa da 18. yüzyılın başlarına kadar Türkistan'a doğrudan askerî bir saldırı yapamamıştı. Bununla birlikte I. Petro zamanında Türkistan bölgesine gönderilen keşif heyetleri ileride Türkistan'ın işgali için alt yapı hazırlamışlardı (Hayit 1995: 45). Türkistan'a ait bu bilgilerden biri Hazar Denizi'nin bir zamanlar Amu Derya mecrası yolu ile Aral Gölü'ne bağlı olduğu, o gün için Amu Derya'nın aşağı mecrasında ve Yarkent civarında zengin altın madenlerinin bulunduğuydu. Petro, 1715 yılında bu bölgeye bir keşif heyeti göndermişse de bu

hareket başarısızlıkla sonuçlanmıştı, ama yine de Türkistan bölgesi ile ilgili bu gibi bilgiler Çar I. Petro'nun iştahını kabartıyor ve bölgeye ilgisini artırıyordu (Hayit 1995: 46; Kurat 2010: 262-263).

I. Petro döneminde Rus Doğu Siyaseti'nin belirlenmesinde önemli görevler üstlenenler arasında A.P. Volinskiy, F.İ. Soymonov, A. B. Çerkaskiy, İ. Kirilov ve A. İ. Tevkelev gibi önemli simalar yer alıyordu. 18. yüzyılın 30'lu yıllarından itibaren Rusya'nın Türkistan yönünde ilerlemesinde ve Doğu Siyaseti'nin uygulanmasında Tevkelev, neredeyse tek başına uygulayıcı rolünü üstlenmiş başarılı bir diplomattı. O, I. Petro (1689-1725), II. Petro (1727-1730), Anna İvanovna (1730-1740) ve Yelizaveta (1740-1761) dönemlerinde İdil-Yayık ve Kazakistan konusunda faal olarak çalıştı (Yorulmaz 2005: 123-124).

I. Petro 1714'te Hive'ye Aleksander Bekoviç Çerkaskiy yönetiminde askerî bir keşif kolu gönderdi. Çerkaskiy, Petro'nun Doğu Siyaseti'nin danışmanı idi. Çerkaskiy'e verilen talimata göre, Çerkaskiy Hive Hanının haberi olmadan Ceyhun (Amu Derya) nehrinin eski mecrasında bin askerin barınabileceği bir kale inşa edecek, hanın Rus himayesine girmesini sağlayacak, Hive üzerinden Buhara'ya hâkim olmanın imkânlarını ve Hindistan'a giden yolları araştıracaktı (Hayit 1995: 46). Tevkelev de Çerkaskiy'in Hive'ye gönderilecek ekibi arasında yer alıyordu. O da Çerkaskiy ekibiyle birlikte Hazar üzerinden Şemahı'ya gelecek, oradadan Hindistan'a geçecek ve yol üzerinde yer alan ülkelerle ilgili bilgi toplayıp haritalar çıkaracaktı. Ancak Hazar'da çıkan fırtına sonucu Astrabad'a sürüklendi, Astrabad valisi tarafından esir alındı, akabinde Rusya'nın diplomatik girişimleri sonucunda kurtarıldı. Çerkaskiy ve ekibinin Hive Hanı tarafından öldürülmesi üzerine de Petersburg'a dönmek zorunda kaldı (Yorulmaz 2005: 124).

1717 yılında Çerkaskiy Hive'ye geldi. Hive Hanı Şir Gazi Han, Çerkaskiy'in askerlerini toplu olarak yerleştirebileceği bir kışlası olmadığı gerekçesiyle askerleri evlere bölerek yerleştirmeyi teklif etti. Çerkaskiy Hanın bu teklifini kabul etti, ancak askerler evlere yerleştirildikten sonra Han verdiği emirle başta Çerkaskiy olmak üzere bütün askerleri öldürme emri verdi ve gerçekten de Çerkaskiy ve ekibi böylece Hive Hanı tarafından öldürülerek Çerkaskiy'in bu askerî seferi başarısızlıkla sonuçlandı. Rusya, Hive'den aldığı bu darbeye karşılık vermek için hazırlıklara başladı. Ruslar, özellikle Aral Gölü'nün kuzeyindeki hattı emniyet altına almak istiyordu. Bu amaçla Orenburg askerî hattının inşaatına hız verdi (Hayit 1995: 47). Rusya uzun bir süreden sonra 1839'da Hive'ye saldırma kararı aldı. General Perovskiy komutasında Hive'ye sefer düzenlendi. Bu seferin amaçları arasında, Hive'yi Rus hâkimiyetine sokmak, Rus tüccarlarına Hive'de serbest ticaret hakkı kazandırmak, Rus nüfuz bölgesinde yaşayan Kazak ve Türkmenler ile Hanlık arasındaki bağı koparmak ve Sır Derya etrafındaki kalelerini ortadan kaldırması için Han'a baskı yapmak vardı. Ruslar, 1839'da yapılan bu seferde de Hive birlikleri karşısında başarısız oldu. Perovskiy Orenburg'a dönmek zorunda kaldı. 1852'ye kadar Ruslar, Hive ve Hokand'a büyük çaplı askerî sefer düzenlemediler, ancak buna rağmen Sır Derya boyundaki mevkilerini korumayı başardılar (Hayit 1995: 48-49).

I. Petro, ilk olarak 1722 yılında Kazak bozkırlarına dikkati çekmiştir. Kazaklar ve Kazak bozkırları Petro'nun Doğu Siyaseti içerisinde önemli bir yere sahiptir. Petro, Kazak bozkırlarının Rus menfaati için ne kadar önemli olduğunun farkına varmış ve sadece Kazak bozkırı vasıtasıyla Hindistan başta olmak üzere diğer Asya ülkeleriyle ilişki kurulabileceğini anlamıştır. Bu sebeple o, Kazak bozkırlarını bütün Asya ülkelerinin anahtarı ve kapısı olarak değerlendirmiştir. Petro, o gün için Kazak bozkırlarına bütünüyle hâkim olunamasa bile, Tevkelev'e en azından imzalatılan belgelerle Kazakları Rus himayesini kabul etmeye zorlama emri vermiş ve bu iş için hiçbir masraftan kaçınmamasını da belirtmiştir. Çar, eğer Tevkelev'in çabasıyla bu iş gerçekleşirse onun ödüllendirileceği sözünü de vermiştir. Ancak I. Petro'nun ölümü sebebiyle hiçbir girişimde bulunulamamıştır (Yorulmaz 2005: 125).

1734 yılında Rus himayesi ilk olarak Küçük Cüz üzerinde etkili olmuştur. Rusya Küçük Cüz'ü himaye etme bahanesiyle bir kale inşa etmeye karar vermiş ve bu amaçla 1734-1737 yıllarında Ural ve Or nehirlerine, İvan Kirilov başkanlığında askerî bir keşif kolu gönderilmiştir. Kirilov'a verilen talimatta, Or nehri kıyısına bir kale şehir inşa edilmesi, Or nehri etrafındaki doğal kaynakların

araştırılması, Aral Gölü'nde bir liman yapılarak askerlerin buraya yerleştirilmesi emirleri yer almıştır. Kirilov'a askerî talimatla birlikte diplomatik bir talimat da verilmiştir (Hayit 1995: 49). 1734 yılında Çariçe Anna İvanovna'nın keşif heyetine verdiği talimata göre, Kazakların Ural Nehri'nin ötesine geçmeleri yasaklanacaktı. Rusya himayesini kabul eden Küçük Cüz Hanı Ebulhayır Han için Orenburg'da bir ev yapılacak, kapısında nöbet tutulacak böylece Rusya tarafından daima göz hapsinde bulundurulacaktı. Kazak hanlarının Rus Çarlığı'na sadakatleri, kimi zaman ödüllendirilerek kimi zamansa tehdit yoluyla tesis edilecekti. Askerlerin, kartografların, mühendislerin de içinde bulunduğu kalabalık keşif heyeti 1734 yazında Or Nehri bölgesine geldi ve burada kale inşaatı başladı. Tatişev komutasındaki askerler 1738 yılında Orenburg kalesine yerleştiler. Ural Nehri kıyısında etrafı surlarla çevrili olarak inşa edilen bu yeni şehir Orenburg olarak adlandırıldı. Burada inşa edilen kale de Orsk adını aldı. Ruslar için, Orenburg şehri ileride Türkistan'ın işgalinde çok önemli bir rol oynadı (Hayit 1995: 50). Kazak sınırına şehir kurulması, Rusya'nın Doğu Siyaseti'nin bir parçasıydı. Şehir, Ebulhayır Han'ın isteği doğrultusunda kurulmuş gibi gösterilmesine rağmen, aslında Rusya çıkarları için kurulmuştu. Rusya IV. İvan'dan beri Orta Asya ticaretini bu bölgede eline geçirebilmek için uğraşmıştı. Coğrafî keşiflerden sonra Türkistan'dan geçen doğu-batı yönündeki ticaret yolları denizlere kayınca, bölge tüccarları uzak ülkelerle ticaret yapamaz duruma gelmişlerdi. Rus yönetimi, Orenburg şehrinin inşasıyla Türkistan ve diğer Asya ülkelerinin tüccarlarını kendi sınırlarının güneyinde kuracağı şehirlere çekerek ticareti canlandırmayı, mallarına pazar bulmayı, ticarî olarak bölgeyi kendine bağlamayı hedeflemekteydi (Yorulmaz 2005: 131).

Küçük Cüz Hanı Ebulhayır Han'ın 1730 yılında Rusya himayesini talep etmesi üzerine Kazak bozkırına elçi olarak gönderilen Tevkelev'in sabırla yürüttüğü çalışma sonunda, Rusya himayesine karşı olan Kazakların sayıları azalmış ve Rus yanlılarının sayısı artmıştır. Küçük Cüz, Orta Cüz ve Karakalpaklar arasından Rusya himayesine girenlerin imzaladığı belgeler, ileride Rusların Kazak topraklarında ilerlemesi ve bu topraklarda hak iddia etmesinde önemli bir rol oynamıştır (Yorulmaz 2005: 128).

Batıdan ve güneyden sıcak denizlere inemeyeceğini anlayan ve bu sebeple Türkistan yoluyla Hindistan'a ve Güney Asya ülkelerine ulaşmak olarak belirlediği Doğu Siyaseti'nde Rusya, Tevkelev'in Kazak bozkırındaki başarısı ile çok önemli bir mesafe katetmiş oluyordu. Rusya, I. Petro'nun bütün Asya ülkelerinin anahtarı ve kapısı olarak gördüğü Kazak topraklarına sahip olmanın yanı sıra, aynı zamanda Kazaklara bu topraklarda istedikleri şekilde hareket etmeyi kısıtlıyor, onları vergiye tâbi tutuyor, kendi sınırlarını koruma noktasında onlardan faydalanarak Kazak han ve ileri gelenlerin çocuklarından "amanat" adıyla rehine alıyordu (Yorulmaz 2005: 130). Çar I. Petro'dan itibaren Rus Çarları tarafından takibedilen Doğu Siyaseti'nin kapısını açacak anahtar olan Kazak bozkırlarındaki Rus başarısı, Rusya'nın Doğu Siyaseti'ni uygulamasına ivme kazandırmıştır.

Hem dış düşman Kalmak ve Başkurtlara hem de içteki kendisine muhalif Kazaklara karşı nüfuz elde etmek amacıyla Rusya hâkimiyetine girmek istediğini bildiren ve böylece ilk defa Kazak Bozkırlarına Rusların girmesine sebep olan Küçük Cüz Hanı Ebulhayır Han, 1748 yılında Rus himayesine karşı çıkan Orta Cüz sultanlarından Barak Sultan tarafından öldürülmüştür. Ebulhayır Han'ın ölümü üzerine Rusya, Ebulhayır Han'ın oğlu Nurali'yi han tayin etmiştir. Böylece Ruslar Küçük Cüz'ün iç işlerine doğrudan müdahale etmişlerdir. Kazakistan'ın Rus esaretine girmesine yol açan Ebulhayır Han'a olduğu gibi, oğlu Nurali'nin de Ruslar tarafından han tayin edilmesine önceden kendilerine taraftar olan uruklar bile karşı çıktılarsa da durum değişmemiş, Rusya'nın Küçük Cüz üzerindeki hâkimiyeti giderek güçlenmiştir (Togan 1981: 244). 1824 yılında ise Çarlık Küçük Cüz'deki hanlık idaresine tamamen son vermiş ve Küçük Cüz'e ait topraklar da doğrudan Rusya idaresine girmiştir.

Orta Cüz de her ne kadar Abılay Han devrinde güçlü bir yönetime sahip olsa da Rusya'nın uyguladığı istikrarlı siyaset sonucunda 1822'de Rusya hâkimiyetine girmiştir. Orta Cüz öncelikle Kalmaklara karşı mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu konuda Abılay Han (1711-1781) büyük yararlık göstermiştir, Türkistan şehrinde Orta Cüz Hanı seçilmiştir. Abılay Han, hem Kalmak

saldırılarına hem de Rusya'nın ilhak siyasetine rağmen yürüttüğü başarılı diplomasi sayesinde, Orta Cüz'ün bağımsızlığını korumayı başarmıştır. Abılay Han, Orta Cüz'ün Kalmaklar ve Ruslar arasında bulunması sebebiyle, bir kuvvet dengesi kurmak için Çinliler ile de ilişkide bulunmuştur. Abılay Han, Sayram, Çimkent ve Suzak gibi Kazakların eski kültür merkezlerini kendi hâkimiyeti altına almayı ve Sır Derya'dan İli ile Çu Vadisine kadar uzanan bölgede huzuru ve asayişi sağlamayı başarmıştır. 1781 yılında, Orta Cüz'ün başkenti Türkistan'da hayatını kaybetmiştir (Hayit 1995: 24-25). Abılay Han'ın 1781'de ölümünden sonra yerine oğlu Uvalı Orta Cüz'e han olmuştur. Uvalı Han'ın 1788'de Rusya hâkimiyetini kabul etmesinin ardından Ruslar Orta Cüz'ün iç işlerine karışmaya başlamışlardır. Ruslar, 1815'de Uvalı Han'ın yerine Barak Han'ın oğlu Bökey Sultan'ı Orta Cüz'ün hanı ilan etmiş, ardından da 1822'de Orta Cüz'deki hanlık idaresine son verip bu cüze ait olan toprakları kendi idareleri altına aldıklarını ilan etmişlerdir (Togan 1981: 249).

Kazakların Ulu Cüz'ü, Taşkent çevresinde Evliya-Ata, Alma Ata, Çimkent, Talas ve Yedisu bölgelerini içine alıyordu. 1723 yılında, Kalmak saldırıları karşısında çaresiz kalan Ulu Cüz Kazakları, Kalmak hâkimiyetini kabul eden ilk kurban olmuştur. Ulu Cüz'deki Kalmak hâkimiyeti 1750 başlarına kadar devam etmiştir. Ulu Cüz'ün doğu kısmı Çin nüfuzu altında kalmıştır. Bu Cüz'ün Türkistan şehrine kadar olan en geniş bölgesi 1798'de Taşkent Hanlığı'na bağlanmıştır. Fakat Ulu Cüz boyları bundan sonra da birliklerini sağlamışlardır. 19. yüzyılın başlarında Ulu Cüz bağımsızlığını yeniden tesis etmiş, ancak bu bağımsızlık uzun sürmemiştir. Hokand Hanlığı, Ulu Cüz topraklarının büyük bir kısmını fethetmiştir. Bir yandan da Ruslar, kuzeyden inerek Ulu Cüz topraklarına girmişlerdir. Ulu Cüz'ün son Hanı Suyuk, Rus himayesini kabul etmek zorunda kalmıştır (Hayit 1995: 24). Çok geçmeden Ruslar 1854 yılında bu günkü Almatı şehrinin bulunduğu yere Vernıy kalesini inşa etmişlerdir. Vernıy Kalesi, Rusların Kazak bozkırlarına hâkim olmak için kurdukları son kale olmuştur. Böylece Ruslar ilk olarak Küçük Cüz topraklarıyla başladıkları hâkimiyet alanlarını Orta Cüz ve Ulu Cüz topraklarını da ekleyerek Doğu Siyasetleri için stratejik önemi olan Kazak bozkırlarındaki hâkimiyetlerini ilan etmişlerdir.

Genel itibariyle bakıldığında Rusya 1850'lere kadar, Türkistan'ın kuzeyinde kurduğu hat boyunca Türkistan'a karşı yapacağı saldırı için hazırlık yapmıştır. Ancak Kırım Harbi'nin çıkması ve Rusya'nın bu harp sonunda mağlup olması, Rusya'nın Türkistan'a saldırısına engel olmuştur. Kırım Harbi'nden sonra ise Rusya, stratejisinde değişiklik yaparak İngiltere'nin Hindistan'daki nüfuzunu kırmaya karar vermiştir. Kırım Harbi'nde Rusya'nın aldığı mağlubiyet, Rusya'yı Balkanlardan ve Yakın Doğu'dan önce Orta Asya'ya yönlendirmiştir. Böylece Türkistan, Rusya siyasetinin bir aşaması hâline gelmiştir (Hayit 1995: 51).

Rus Çarlığı'nın Kazak Bozkırlarını Tedricî Sömürge Siyaseti

Rus Çarlığının Kazak bozkırlarına hâkim olması uzun soluklu ve planlı bir siyasetin sonucu gerçekleşmiştir. Rusların Kazak topraklarındaki sömürgeleştirme siyaseti iki şekilde uygulanmıştır: a) Kale inşaatları için topraklara el konulmuş ve Kazaçi birlikleri bu bölgelere yerleştirilmiştir, b) Rus köylüleri, Kazakların ellerinden alınan verimli topraklara iskân edilmiştir. İlk sürecin stratejik öneme sahip en önemli örneği, yukarıda da belirtildiği gibi Orenburg Kalesi'nin inşası olmuştur. Or ile Ural nehirlerinin birleştikleri bölgede inşa edilen kale vasıtasıyla Rusların Kazak bozkırlarına ve Türkistan'a yayılmalarını sağlayacak kapının kilidi açılmıştır. Daha sonra da Rusya'dan getirilen göçmenlerin yerleştirilmesi için arazilere el koyma aralıksız devam etmiştir. Sömürgeleştirmede belirli bir araziye değil, Rus askerî ve iktisadî menfaatlerinin bulunduğu her toprak parçasına el konulmuştur (Hayit 1995: 161). Çarlık el koyduğu topraklarda uyguladığı iskân siyaseti sayesinde de rejim için tehlike oluşturabilecek Rus köylülerini Kazak bozkırlarına iskân ettirmiş, böylelikle hem rejimi tehlikeden kurtarmış hem de yeni yurtların Ruslaştırılmasını sağlamıştır. Ruslar girdikleri yeni yurtlarda halkları yerlerinden edip her birini başka yere sürerek bu halkların ortak düşmana karşı birlik oluşturmalarına da engel olmuşlardır (Abdekimulı 1997: 111).

Abdekimulı Rus Çarlığı'nın Kazak topraklarını ele geçiriş sürecini dört safhaya ayırmıştır: 1) XVI. yüzyıldan itibaren çeşitli başıbozuk ve kaçak Kossaklardan kurulan müfrezelerin keyfî bir şekilde yaptığı sömürge faaliyeti gelişmiştir. 2) XVII. yüzyıldan başlayarak ticaret ve sanayiin gelişmesiyle birlikte askerî-idarî açıdan sömürge siyasetini gerçekleştirme süreci yaşanmıştır. 3) XIX. yüzyılın sonundan XX. yüzyılın başına kadar devam eden süreçte yapılan iskân politikasıyla sömürge siyaseti gerçekleştirilmiştir. 4) XVII. asırdan XX. asra kadar da sosyo-ideolojik bir sömürge siyaseti sürdürülmüştür (Abdekimulı 1997: 110-111).

Rus sömürgeciliğinin ilk aşamasında Kazak bozkırlarına inşa edilen kalelerden bazıları Ombı (1716), Semey (1718), Öskemen (1720), Orenburg (Kz. Orınbor) (1735), Akmola, Kökşetav, Karkaralı (1824), Zaysan (1868), Oral, Torgay (1845), Novopetrov (1834), Aleksandrov (1834), Kazalı ve Kosaral (1848) gibi kalelerdir. Bunun dışında, Kazak coğrafyasına gönderilen Rus diplomatik heyetler de Rusya'nın bölgeden haberdar olmasında etkili olmuştur. Bölgede inceleme yapmak amacıyla gönderilen askerî inceleme heyetleri ve heyetlerin raporları da Rus Çarlığı'nın bölgeyle ilgili planlar yapmasında kolaylık sağlamıştır. Bunlardan bazıları Buhgolts'ın *Şıgıs Kazakstan Ekspeditsiyası* (1715), İ. Kirilov'un *Orenburg Ekspeditsiyası* (1734), Rusya İlimler Akademisinin akademisyeni P. S. Pallas'ın inceleme gezisi (XVIII. asır), akademisyen N. G. Geogrid'in İdil boyuna, Oral'a, Sibir'e seyahati (1772-1774), kaptan teğmen A. Bugakov'un Aral denizini incelemesi (1848-1849), İ. Muşketov'un Yedisu ve Orta Asya'yı jeolojik açıdan incelemesidir (1874-1877) (Abdekimulı 1997: 111).

Yaşanan aşamalı Rus sömürgeleştirme sürecinin ardından, Rus Çarı I. Nikolay 22 Haziran 1854 tarihinde çıkardığı bir fermanla Kazak topraklarının Rusya hâkimiyeti altına girdiğini ve Kazak halkının Rusya'ya tâbiyetini resmen ilan etmiştir (Boranbayeva 2004: 21). Kazak topraklarının Rus halkının yerleşimine açık olduğuna dair ilk resmî izin ise 1879'da çıkmıştır. Aslında Çarlık Rusya Hükümeti Kazak topraklarına Rus göçmenlerini yerleştirmeye bu tarihten daha önce 1868'de Göçmenler Komitesi'ni (*pereselençeski komitet*) teşkil ederek başlamıştır. Bu komite, köylülerin hürriyetini ilan eden 1861'de çıkan Serflik Kanunu'nun tatbik edilmeye başlamasından sonra ortaya çıkmıştır. Serflik Kanunu'nun hayata geçirilmesiyle binlerce Rus köylüsü Kazakistan ve Sibirya topraklarına akın etmiştir (Tacibayev 1998: 155). Rus göçmenleri Kazak topraklarına yerleştirilirken özellikle, verimli ve stratejik öneme sahip bölgelere yerleştirilmişlerdir. Çarlık Rusyası, Rus göçmenlerinin Kazak topraklarına yerleşmelerini cazip hâle getirmek için çeşitli uygulamalara da başvurmuştur. Kazak topraklarına yerleştirilen göçmenlere şöyle kolaylıklar sağlanmaktaydı: 1) Araziyi seçme hakkı, 2) Eğer 2 yıl içerisinde inşaata ve tarımla uğraşmaya başlarsa askerî

yükümlülüğün haricinde vergi ve diğer maddî yükümlülüklerde 10 yıl süreyle kolaylık sağlanması, 3) Yerleşime ilk yardım olarak a) ücretsiz 100 fidan ve her aileye iadesiz 20 ruble ve b) tarım araç gereçleri ve hayvan edinmek için 20'şer ruble iadesiz verilmesi (Tacibayev 1998: 157).

Rus hükümeti 1890 yılından itibaren göçettirme siyasetini planlı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Bu tarihten sonra Rusların sayısı çok hızlı bir artış göstermiştir. 1891 yılında yayınlanan "Bozkır Vilâyetleri İdaresine Ait Kanunlar"ın 119. ve 120. maddeleriyle bütün Kazakistan toprakları Rusya'nın devlet mülkü ilan edilmiştir. Böylece Kazaklar kendi yurtlarında geçici olarak yaşayan misafir durumuna düşmüşlerdir (Togan 1981: 301).

Verimli toprakları ellerinden alınan Kazakların bir kısmı güneye çöl arazisine sürülmüşlerdir. Gitmeyip Omsk, Pavlador, Petropavl, Kökşetav gibi Ruslarla meskûn yerlerde kalan Kazaklar ise Rus nüfus yoğunluğu içerisinde sıkışıp kalmışlardır. Kazakların verimli ve sulak araziye alışan hayvanları çöl arazisinde yaşayamadığı için, halk her gün biraz daha fakirleşmiş ve geçimini sağlayabilmek için Rus köylerinde iş aramak zorunda kalmıştır (Togan 1981: 303).

1861'den sonra Kazak topraklarına gelen Rus göçmenlerinin sayıları daha azken, 1891 yılından sonra hem İdil boyundaki açlık hem de Kazakistan'dan geçen Sibir demiryolunun kurulması nedeniyle Kazakistan yoğun Rus göçüne maruz kalmıştır. Aşağıdaki tabloda 1860-1890 yılları arası Petropavl ve Kökşetav uvezlerine gelen Rus göçmen sayılarının devamlı artış gösterdiği görülmektedir.

Tablo 1: *1860-1890 arası Petropavl ve Kökşetav uvezlerine gelen Rus göçmen sayısı*

Yıllar	Ev sayısı	Kişi sayısı
1860-1875	30 ev	150 kişi
1875-1878	237 ev	1700 kişi
1879-1881	304 ev	1800 kişi
1882-1884	373 ev	2200 kişi
1885-1887	418 ev	2500 kişi
1888-1890	2140 ev	13000 kişi

Kaynak: Aspendiyarov (1994: 71)

1890'dan sonra göçmen sayısındaki hızlı artışı, Akmola oblastına yerleştirilen göçmen sayısını gösteren aşağıdaki tablodan gözlemlemek de mümkündür.

Tablo 2: *1896-1900 yılları arasında Akmola oblastına yerleşen Rus göçmen sayısı*

Yıllar	Yerleşim yeri sayısı	Kişi sayısı
1896	132	99.390
1897	134	113.249
1898	138	123.311
1899	150	134.424
1900	200	160.090

Kaynak: Aspendiyarov (1994: 71)

1900 yılından itibaren Kazakistan'a gelen göçmen sayısı iyiden iyiye artış göstermiştir. Serfliğin kaldırılması sonucunda azat olan Rus köylülerinin kendilerine ait topraklarının olmaması ve toprak sahiplerinin kendi topraklarını onlara vermeyi reddetmesi nedeniyle 1901-1902 yıllarında

Rusya'da yer sıkıntısı yaşanmış, dolayısıyla Çarlık, Rus köylülerini Kazakistan'a iskân politikasına hız vermiştir. 1900'den sonra Kazakistan'daki Rus nüfusu önemli oranda artış gösterdi. Mesela, Akmola ve Semey oblastlarına 1900 yılından 1914 yılına kadar yerleştirilen Rus köylülerinin sayısı şu şekildeydi:

Tablo 3: *1900 ve 1914 yıllarında Akmola ve Semey oblastlarına yerleştirilen Rus göçmen sayısı*

Akmola	Semey
1900 yılında 200.090 kişi 1914 yılında 608.546 kişi	1900 yılında 47.047 kişi 1914 yılında 480.203 kişi

Kaynak: Aspendiyarov (1994: 72)

Çarlık Hükümeti, 1905 yılından sonra da Rus köylülerini Kazakistan'a yerleştirmeye devam etmiştir. Çarlık, 1905 yılından sonra Kazakistan'a gönderdiği Rus köylülerle adeta bir taşla iki kuş vurmayı başarmıştır. Çarlık Hükümeti, yürüttüğü iskân siyaseti ile hem kendisi için tehlike teşkil edebilecek Rus köylülerini uzaklaştırmış hem de yer sorununu çözümlemiştir.

Kazak topraklarındaki Rus sömürgeciliği Kazak halkının durumunu günden güne kötüleştirmiş, Kazak halkı giderek fakirleşmiştir. Yine bu dönemde bazı bölgelerde Kazak halkının nüfusunda da azalmalar başlamıştır. Aşağıdaki tabloda bazı bölgelerin 1897 ve 1914 yıllarındaki Kazak nüfusu görülmektedir. Tabloda Kazak nüfusunun 1897'ye göre 1914'te önemli ölçüde azaldığı dikkati çekmektedir.

Tablo 4: *1897 ve 1914 yıllarında çeşitli bölgelerde Kazak nüfusundaki azalma*

Uvezler	1897 Yılında Kazakların Sayısı	1914 Yılında Kazakların Sayısı
1. Akmola	166, 343	127, 021
2. Petropavl	69, 092	58, 372
3. Atbasar	74,728	58, 512
4. Karkaralı	169, 556	140, 988
5. Öskemen	81, 185	64, 743

Kaynak: Aspendiyarov (1994: 86)

Rus Çarlığı'nın Kazak yurdunda uyguladığı sömürgecilik siyaseti sonucunda Kazak bozkırları Rus hâkimiyeti altına girdiği gibi, Kazaklar kendi yurtlarında adeta sığıntı durumuna düşmüşlerdi.

Rus İdaresine Karşı Millî İstiklâl Hareketleri

Küçük Cüz Hanı Ebulhayır Rus hâkimiyetini kabul etmesine rağmen, daha o zamanlar Kazak halkı Ebulhayır'ın bu kararını kabullenmemiş ve Rus hâkimiyetine karşı çıkmıştır. Ancak Rusların planlı ve sabırlı çalışmaları sonucunda Ruslar, Kazak topraklarında kendilerine taraftar olan belirli bir kitlenin desteğini almayı başarmıştır. Dolayısıyla Ruslarla kurulan ilk ilişkilerden itibaren Kazaklar Ruslara karşı millî bir direniş içinde olmuşlardır. Özellikle Rusların Kazakların sulak ve verimli topraklarına el koyması, Kazakları sürekli olarak Ruslara karşı bir direnişe itmiştir. Rusların Kazakların verimli topraklarına el koyması Kazak halkının hafızasına *jersuv meselesi* olarak kazınmış ve kuşaktan kuşağa da aktarılmıştır. Rusların hâkimiyetine girmeden daha önce özgürlükleri hiçbir zaman kısıtlanmayan, konar-göçer olarak geniş Kazak bozkırları içinde diledikleri mekânları konar-göçer hayatın örfî hukuku çerçevesinde istedikleri gibi kullanan Kazaklar, Rus işgali altında daha fazla esaret altında kalmak istemeyip Rus işgaline ve sömürgeciliğine karşı millî istiklâl hareketleri başlatmışlardır. Rusların hâkimiyetleri altına aldıkları bölgelerdeki adaletsiz uygulamaları da zaten Rus hâkimiyetini hiçbir zaman kabullenememiş Kazak halkının Ruslara isyan etmesindeki önemli sebeplerdendir.

Kazak bozkırlarını işgal eden Ruslar, eskiden veraset yoluyla belirlenen hanlık görevine kendi çıkarlarına uygun olan kişileri tayin etmişlerdir. Halka ağır vergiler yükleyerek maddî açıdan da Kazakları zor durumda bırakmışlardır. Bununla birlikte, Kazakların verimli arazilerini ellerinden alarak bu bölgelere Rusları yerleştirip Kazakların bu verimli bölgelere girmelerini yasaklamışlardır. Kazaklar verimli otlakları ellerinden alındığı için hayvancılık yapamadığından gün geçtikçe ekonomik açıdan sıkıntıya düşmüştür. Rusya'nın sistemli bir şekilde Kazaklara uyguladığı baskı ve sömürgeci politikaları, Kazak halkının Rus idaresine karşı tepki göstererek isyan etmelerine neden olmuştur.

Rus hâkimiyetine karşı yapılan istiklâl hareketlerinden Sırım Batır İsyanı (1783-1797), kendi isteği ile Rus hâkimiyetini kabul eden Küçük Cüz Hanı Ebulhayır Han'ın çocuklarına ve Rus Çarı'na karşı yapılan bir istiklâl hareketidir. Ebulhayır ve çocuklarının sadakatleri oranında Çarlık'tan imtiyazlar almasına karşın, Kazak halkına uygulanan baskıcı uygulamalara, Kazak halkının kendi topraklarında sığıntı durumuna düşürülmesine, Sırım Batır önderliğindeki Küçük Cüz urukları razı olmamıştır. Bökey Ordası'nda çıkan İsatay Tayman İsyanı da (1836-1838) Kazakların önce kendi *kukla* Hanları Cengir Han'a ve onu destekleyen Ruslara karşı başlattıkları bir isyandır. Kazak halkından ağır vergiler alınmasına ve verimli otlaklara Kossakların yerleştirilip o bölgelere Kazakların girmesinin yasaklanmasına rağmen, bölgedeki *kukla* Han Cengir'in Ruslardan aldığı destekle Kazaklara ağır vergiler yükleyip, onların topraklarına usulsüzce el koyması üzerine bu isyan başlamıştır. Orta Cüz'de çıkan Kenesarı Han İsyanı (1837-1846) ise Ruslara karşı yapılan tam bir istiklâl hareketidir. Kenesarı, doğrudan Kazak topraklarındaki Rus hâkimiyetine karşı çıktığı için, bu isyanı başlatmıştır. Başarılı olduğu takdirde amacı, Kazakları Rus esaretinden kurtarıp, eskiden olduğu gibi Kazak Hanlığı idaresinde tek bir çatı altında toplamaktır. Can Hoca (1851-1860), Eset Batır ve diğer isyanlar da Kenesarı isyanı kadar büyük çaplı bir istiklâl mücadelesi olmasalar da, Ruslara karşı başlatılan ve Rusları uğraştıran önemli isyanlardır.

1854 yılında her ne kadar Rus Çarı I. Nikolay, Kazak topraklarının Rusya hâkimiyetine girdiğini ve artık Kazakların da Rus kanunlarına tâbi olduklarını açıklamışsa da, Kazaklar Rus hâkimiyetini yine kabul etmemiş ve 1875 yılına kadar Kazaklar arasından çıkan halk kahramanları ve boy beylerinin önderliğinde Ruslara karşı isyanlar devam etmiştir. Canhoca ve Eset Batır isyanları dışında, 1869'da Torgay bölgesinde çıkan Han Gali Arslan, 1870'de Mangışlak'ta çıkan İsa Tülenbay isyanları da halk arasında heyecan yaratmış ve Rusları bir süre uğraştırmıştır (Hayit 1995: 189). Ancak, Kenesarı isyanının ardından gerçekleşen bu isyanların hiçbiri Kenesarı'nın istiklâl mücadelesi

kadar geniş çaplı bir isyan olmamış ve Rusları Kenesarı isyanı kadar zor duruma düşürmemiştir (Abdekimulı 1997: 134).

Kenesarı Sultan İsyanı (1837-1846)

Orta Cüz'de çıkmış bir isyandır. İsyana Orta Cüz Hanı Abılay Han'ın torunu Kenesarı Sultan önderlik etmiştir. Türkistan'da hâkimiyet kurabilmek için Kazak bozkırlarına sahip olmak gerektiğini anlayan Rusya, daha 1700'lerin başında Kazak topraklarında müstahkem mevkiler ve kaleler inşa etmeye başlamıştı. 1750'lere gelindiğinde Kazak yurdu artık Rusların kaleleriyle dolup taşmıştı. Ayrıca bu kalelerin etrafına Rusya içlerinden getirilen Rus göçmenleri yerleştiriliyordu. Bu faaliyetler sonucu XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başlarında Kazak bozkırlarında Rusya'nın etkisi hissedilmeye başladı (Ölçekçi 2009: 125). Kazakların verimli topraklarına Rusların yerleştirilmesi, Kazaklardan ağır vergiler alınması ve buna ek olarak Kossakların Kazaklara yaptıkları baskılar Kazakları isyana zorladı.

Kenesarı Sultan'ın kuvvetleri 1837 yılında Aktav'daki Rus kalelerine saldırdı. Bu saldırıyı 1838'de Kökşetav ve Akmola'daki Rus kalelerine yapılan saldırılar takip etti. Kenesarı bir yandan Ruslarla mücadele ederken, diğer yandan da halkı etrafına toplayarak güçlü bir birlik hareketi sağlamaya çalışıyordu. Rus boyunduruğundan kurtulmak ve kendisini Han olarak seçmeleri için halktan destek istiyordu. 1840'a gelindiğinde artık Kenesarı, Taşkent ile güney Sibirya ticaret yolunu kontrol altına almıştı. Kenesarı'nın başarıları, kendisine olan desteği artırırken Rusları oldukça zor duruma düşürdü (Hayit 1995: 183).

1840 yılında Kazakistan'da büyük bir hayvan kırgını (*jut*) oldu. Hayvanların ölümü Kenesarı'nın kuvvetlerini zayıflattı, Ruslar bu durumdan istifade ederek Kenesarı'yı takibe başladı. Kenesarı, kendisine bağlı kuvvetlerle güneye, Sır Derya boyuna çekildi. Bu sırada Ruslar kendisine elçiler göndererek Orenburg civarında malikâneler verip, barış yapmak istemişlerdir, ancak o Rusların bu tekliflerini de geri çevirerek Hive Hanlığı'ndan aldığı destekle tekrar Rus kuvvetlerine ve kalelerine saldırdı. Bazı başarılar elde ettiyse de Rusların getirdiği topçu takviyeli yeni kuvvetlere yenilerek tekrar güneye, Sır Derya havzasına çekildi. Rusların takibi sonucunda bu bölgede de kalamadı ve 1846'da Doğu Kazakistan'a Çu havzasına gitti. Amacı, bu bölgede yeniden güç toplayıp Rusya ile mücadeleye devam etmekti. Nitekim bu bölgedeki Ulu Cüz urukları da ona tâbiyetini bildirdi ve onu han olarak kabul etti. Kenesarı aynı zamanda Çin ile de temas kurdu. Rusya ile olan mücadelesinde Çinlilerden destek almayı ümit ediyordu (Togan 1981: 314-317).

Kenesarı Sultan, Doğu Kazakistan sınırında yaşayan Kırgız uruklarını da kendisiyle birlikte Ruslara karşı mücadeleye çağırdı. Ancak Kırgızlar, Kenesarı'ya yardım etmek yerine, Kenesarı üzerine saldırdı. Bu saldırıyı beklemeyen Kenesarı, hayatını kaybetti. 1846'da Kenesarı'nın ölümüyle onun başlattığı isyan hareketi sona erdi ve etrafındaki kuvvetler de dağıldı.

Rusya İdaresinde Kazaklar

Kenesarı İsyanı sona erdikten sonra Rus Çarı I. Nikolay 22 Haziran 1854'te bir ferman yayınlayarak Kazak topraklarının bütünüyle Rusya hâkimiyetine girdiğini ve Kazakların da artık Rus kanunlarına tâbi olduklarını ilan etti (Gömeç 2011: 116). Çarlık Hükümeti 1869 yılında Kazakistan'ın idaresi hakkında yeni bir kanun çıkardı. Bu yeni kanunla Kazak bozkırlarında yeni bir idare sistemi kuruluyordu. Çarlık Hükümeti, o güne kadar Kazak bozkırlarını Kazak *aksüyekler* aracılığıyla idare ediyordu, ancak bu yeni kanunla birlikte Kazak bozkırları Rusya'nın diğer bölgeleri gibi idare edilecekti (Aspendiyarov 1994: 61).

Çarlık Hükümeti Kazakistan'ı altı ayrı *oblast*a (il) böldü. Bunlar: Torgay, Oral, Akmola, Semey, Sır Derya ve Yedisu *oblast*larıydı (Aspendiyarov 1994: 61). Rus Hükümeti'nin idarî kanununa göre, Torgay ve Oral bölgelerinin yönetimi Orenburg Genel Valiliği'ne, Akmola ve Yedisu bölgeleri Batı Sibirya Genel Valiliği'ne devredildi. Daha sonra bu dört bölge 1891'de Omsk merkez kabul edilerek "Bozkır Genel Valiliği" adı altında bağımsız bölgesel bir idarî kuruluş içinde birleştirildi. Bozkır Genel Valiliği'nin yönetimi ayrı bir tüzük esas alınarak yürütülecekti. Rusya işgal ettiği topraklarına yenilerini ekledikçe yeni valilikler kuruyordu. 1867 yılında çıkarılan bir kanunla Sır Derya, Yedisu ve Semerkant *oblast*larından ibaret olan "Türkistan Genel Valiliği" teşkil edildi (Hayit 1995: 157-158).

Her bir *oblast*ın başında *gubernatör* bulunuyordu. Her *oblast* 6-7 *oyaz*a (*uvezd/uyezd* "ilçe") bölündü ve *uvezd*in başında *uvezd* yöneticisi bulunuyordu. Her *oyaz* 2000 evden oluşan birkaç *bolıs*a (*volıs* "kaza"), *bolıs* da 200 evden oluşan birkaç idarî *avul*a bölünüyordu (Aspendiyarov 1994: 62; Sahipova 2007: 187). Kazak topraklarındaki yeni idarî sisteme göre, Ulu Cüz Kazakları Yedisu *Oblastı*'nı ve Sır Derya *Oblastı*'nın Şımkent ve Almatı *uvezd*lerini; Orta Cüz Kazakları Akmola ve Semey *Oblastları*'nı, Torgay ve Yedisu *Oblastları*'nın birkaç bölgesini; Küçük Cüz Kazakları Oral ve Torgay *Oblastları*'nı, Hazar Dışı *Oblastı*'nın Mangışlak *uvezd*ini, Bökey Ordası'nı, Sır Derya *Oblastı*'nın Kazalı ve Perovsk *uvezd*lerini oluşturmuştur (Sahipova 2007: 187). Bu idarî taksimatta Rus memurları görevlendirildi. İdarî işler Rusça olarak yürütüldüğü için, Ruslar idarî işlemlerde Kazaklar ile anlaşabilmek için tercüman kullandı. Bu sebeple tercümanlık mesleği önemli hâle geldi. İlk tercümanlar Tatarlar ve Başkurtlar arasından yetiştirildi (Hayit 1995: 159). *Bolıs*lar ile avul idarecisi demek olan *avulnay*ları halk kendisi seçiyordu. Avulda yaşayan sakinler *avulnay*ları seçerken, *bolıs*lar da 50 evi temsil eden kişiler tarafından seçiliyordu. Seçim işini Çarlık Hükümeti'nin idarecileri yürütüyordu. Seçilen kişilerin bu makamlarda kalıp kalmamaları *gubernatör*ün elindeydi (Aspendiyarov 1994: 62).

*Bolıs*lar ve *avul*larda olduğu gibi *biy*leri de halk seçiyordu. *Biy*ler halk arasındaki adalet işleriyle ilgileniyordu, ancak onların ilgilendikleri sadece Kazaklar arasındaki küçük anlaşmazlıklardı. Rusların karıştığı, paranın söz konusu olduğu ve önemli olan davalara Rus mahkemesi bakıyordu. *Biy*ler yargıya varırken Kazak örfî hukukunu kullanıyordu. *Bolıs*lık makamında olduğu gibi *biy*leri göreve getiren ya da görevden alan da *gubernatör*dü. *Bolıslar, avulnaylar ve biyler* Çarlık idarecilerinin vergi toplama ve buna benzer her türlü emirlerini yerine getiriyordu. Bu sebeple Kazaklar arasında bu makamlar prestijli hâle geldi. Zengin ve halk arasında nüfuzlu Kazaklar *bolıs, biy, avulnay* olabilmek için gayret gösterdi. Çarlık'ın bu siyaseti zengin ve güçlülerin nüfuzlarını artırdı. Seçim dönemlerinde Kazaklar arasında ihanet, zorbalık ve rüşvet iyiden iyiye arttı. Kazak zenginleri *bolıs* olabilmek için çok para harcıyordu, ancak *bolıs* olduktan sonra çok kısa bir zaman içinde harcadıkları parayı halktan bir şekilde geri topluyordu. Yeni kanunun çıkıp Rus idaresinin Kazak bozkırında yerleşmesinden sonra Kazaklar arasındaki zengin ve güçlü kişilerin nüfuzu daha da arttı ve bütün yük fakir Kazak halkının sırtına yüklendi (Aspendiyarov 1994: 62-63). Kazakistan'da uygulanan idarî sistem fakir Kazak halkını iki ezici güç arasına sıkıştırdı. Bunlardan birincisi, Çarlık Hükümeti'ydi diğeri ise, Kazaklar arasından çıkan ve nüfuzu gittikçe artan *bay*lar (zenginler), *bolıs*lar, *biy*ler ve *tilmaş*lar (tercümanlar) idi.

Kazak bozkırlarındaki Rus idare memurları daima paradüşkünü, açgözlü, sarhoş kişiler oluyordu. Rus idare memurlarının Kazakistan'a geliş amacı kolay para sahibi olmaktı. Bu sebeple Kazaklar Rus idare memurları tarafından da çok ezildi. Rus idare memurlarına bu konuda yardımcı olanlar da tercümanlar olmuştur. Kazakların idaresi Rusları idare etmekten farklı oldu. Çarlık Hükümeti, Kazakları Ruslardan aşağı görüyordu ve Rusların her zaman Kazaklardan ve diğer halklardan üstün olması gerektiğini düşünüyordu. Bu sebeple *biy*lerin, *bolıs*ların ve diğer Kazak idarecilerinin, Kazaklar arasındaki Rusları idare etme hakkı yoktu. Bu Rus nüfusun idaresinden ve mahkemelerinden yine Rus makamları sorumluydu. Ruslar ve Kazaklar arasındaki davaları da daima Rus idareciler ve Rus mahkemeleri çözüyordu (Aspendiyarov 1994: 63).

Çarlık, Kazakları Ruslaştırma siyasetine büyük önem verdi. Ruslaştırma siyaseti, önce toprakların istilâsı ile başladı, ardından Rus göçmenlerinin yerleştirilmesi ile bu topraklardaki nüfusun Ruslaştırılması amaçlandı, son olarak da bu topraklarda yaşayan yerli halkın zihniyetinin Ruslaştırılması şeklinde bu siyaset aşamalı olarak gerçekleştirildi. Son aşamada, Ruslar istila ettikleri topraklarda Ruslaştırmanın bir ara aşaması olarak da gördükleri Ortodoks-Hristiyanlaştırma siyasetini de uygulamaya başladı (Mirzahmetov 1993: 119). Çarlık idaresi, Kazaklar arasında uygulamaya başladığı yeni idarî sistemle birlikte Ortodoks-Hıristiyanlaştırma siyasetini de yürüttü. Çarlık'ın 19. yüzyılda yürütmeye başladığı İslâm karşıtı misyonerlik siyasetinin en önemli isimleri, Kazan misyonunu temsil eden Nikolay İvanoviç İlminskiy, Gordiy Semenoviç Sablukov ve Yevmifiy Aleksandroviç Malov üçlüsü idi (Gökgöz 2007: Vİİ). Bir diğer önemli misyoner de İlminskiy'in başarılı öğrencilerinden Türkistan sahasında faaliyet gösteren N. P. Ostroumov idi. Ostroumov, hocası İlminskiy'in tavsiyesi üzerine Türkistan'da misyoner olarak çalışmış ve Türkistan Genel Valisi'ne danışmanlık yapmıştı. O, Türk boyları arasındaki ortak edebî dil olan Çağatay Türkçesi yerine, *Sart dili* denilen bir dilin icat edilmesine öncülük etti. Ostroumov, 1883'ten itibaren *Türkistanskie Vedemosti* gazetesinin ekini Sart dilinde yayımladı. 1887'den 1917'ye kadar *Türkistan Vilayetinin Gazetesi*nin başyazarlığını yaptı. Türkistan'da daha önce bir Sart milleti ve Sart dili olmadığı hâlde yürüttüğü misyonerlik faaliyetleri ile böyle bir halkın ve dilin varlığını ortaya koymaya çalıştı. Ostroumov, Türk ve Taciklerden bir *Sart milleti*; dillerinden de bir *Sart dili* oluşturmakla Türkistan'ın millî şuurunu adım adım yok etmek niyetinde idi. *Türkler* yerine, *Sartlar* kelimesinin kullanılması Rus kültür siyasetinin önemli bir parçasıydı. Bu bağlamda Ruslar tarafından 1897 nüfus sayımında Türkistan Genel Valiliği'nin temel nüfusunun % 18,31'inin Sartlardan meydana geldiği ifade edildi. 1926 yılında ise Sartlar, Özbeklerle bir arada sayıldılar. Sonuç olarak Ostroumov'un çalışmalarıyla Sart dili ile Özbek dili arasında bir benzerlik olmamasına rağmen, Ruslar Özbek Türkçesini Sart dili olarak kabul ettiler ve bu görüşü yaygınlaştırdılar (Hayit 1995: 168-170).

Rusların Türkler üzerinde uyguladığı misyonerlik faaliyetlerinde en çok öne çıkan isim İlminskiy oldu. İlminskiy, özellikle geliştirdiği yerel dilde Hıristiyanî bir eğitim vermeyi hedefleyen ve daha sonra kendi adıyla anılan yeni okul sistemi ile diğer misyonerleri geride bırakarak bu faaliyetlerin merkezindeki isim hâline geldi. Rusya, zihinleri Ruslaştırmanın anahtarı olarak eğitimi gördü ve bu alandaki faaliyetlere öncelik verdi. Bu kapsamda İlminskiy'in öngördüğü sistem, 26 Mart 1870'de "Rusya'da ikamet eden *inorodotsı*nın (yabancı, Rus olmayan) eğitimine ilişkin tedbirlerle ilgili yönetmelik" şartları çerçevesinde uygulanmaya başladı (Rorlich 2000: 182).

Çarlık Hükümeti, Kazaklar arasından kendisine yarayacak eğitimli Kazaklar yetiştirme amacıyla İlminskiy'in sistemini kullandı. Kazan'da iyi eğitim almış bir misyoner olan İlminskiy, İdil boyundaki Çuvaş, Mordva, Mari ve başka halklar arasında uzun yıllar çalışmıştı (Aspendiyarov 1994: 65-66). İlminskiy'in öngördüğü eğitim programı, Rusya'da 1860'lardan sonra dikkat çekmişti. 1858'de İlminskiy Orenburg Bölge Komisyonu'na seçildi. Bu tarihe kadar daha çok Tatarlar ve İdil boyundaki diğer Türk soyluların Hıristiyanlaştırılması için faaliyetler yürüten İlminskiy, bu tarihten sonra Kazaklara yöneldi (Adilbayev 2002: 70). Orenburg'da bulunduğu sürede Kazakları daha yakından gözlemleme ve onlar hakkında bilgi sahibi olma imkânı bulan İlminskiy, Kazaklar arasında yürütülecek misyonerlik faaliyetinin başarıya ulaşma oranının daha yüksek olduğuna kanaat

getirdi. Bunun sebebi, Kazaklarda Tatarlara oranla İslam taassubunun olmamasıydı. Konar-göçer hayat yaşayan Kazaklar arasında her ne kadar İslâm dini yaygınsa da aslında bu, konar-göçer Kazak halkının samimiyetine dayanan, kural ve vecibelerine daha serbest bakan bir İslâm anlayışıydı. Dolayısıyla İlminskiy büyük uğraşlarına rağmen başarılı sonuçlar alamadığı Tatarlar yerine, Kazaklar arasında faaliyet yürütmeye başladı.

İlminskiy'in programına göre, ilk iş olarak ana dili Rus alfabesiyle öğretilecekti. Ana dilini Rus alfabesiyle öğrenen kişilerin Rusçayı kullanmaya başlamaları daha kolay oluyordu (Aspendiyarov 1994: 65-66). İlsminskiy'in programının merkezini ana dilde eğitim oluşturuyordu, Rusça ise sadece ders olarak olarak programda yer alacaktı. Ancak zaman içinde, öğrenciler Rusçayı öğrendikçe Rusça ana dilinin yerine geçecekti. Bu okullardaki öğretmenler de yerli halktan tayin edilecekti. Bu uygulamalarla millî bir karakter kazanan okullara yerli halk kendi isteğiyle çocuklarını göndermek isteyecekti (Adilbayev 2002: 71).

İlminskiy'in programının Kazaklar arasındaki yerli uygulayıcısı Ibıray Altinsarin oldu. İlminskiy ile Altinsarin Orenburg'da tanışmıştı. İlminskiy'in düşüncelerinden etkilenen Altinsarin, öncelikle Kiril harfleri esasında Kazak lehçesi ile ders kitapları hazırlayarak Kazak lehçesinin yazı dili olması noktasında ilk girişimleri gerçekleştirdi. Kazaklar arasında İlminskiy'in programına uygun olarak kurulan ilk okulu da yine Ibıray Altinsarin Torgay şehrinde açtı. Daha sonra Kazak bozkırlarında açılan bu okulların sayısı arttı. Altinsarin, birkaç ilkokul, dört Rus-Kazak Lisesi, Kazaklar için öğretmen okulu açtı ve 1877 yılında da bir Rus kız okulunda Kazak kızları için yurt kurdu (Gömeç 2011: 132).

İlminskiy programına uygun olarak açılan okullarda Kazaklar daha modern bir eğitim aldı. Bu okullarda Rusça ve matematik öğretildi. Okulları bitirenler de genellikle tercüman oldu. Okullara meyledenler çoğunlukla *ruv* (uruk) idarecilerinin çocuklarıydı. Bazen de *ruv* liderleri din konusunda hassas davranıp, bu okulda okuyacak çocuklarının Hıristiyanlaşmasından korktukları için kendi çocukları yerine fakir çocuklarını bu okullara kaydettiriyordu (Aspendiyarov 1994: 65).

Çarlık, Kazaklar arasından kendilerine idarede yardımcı olacak yerli kadroları yetiştirmeyi amaçlayarak Rus-Kazak okullarını kurmuş gibi görünse de, esasen bu okulların açılmasının arka planında Rusların misyonerlik amaçları yatıyordu (Mirzahmetov 1993: 119). Ancak bunun yanı sıra şunu da belirtmek gerekir ki, Rus-Kazak okulları vasıtasıyla Kazaklar arasında eğitim yaygınlaştı ve Kazaklar arasında yaşanan aydınlanma sürecinde bu okullar mühim rol oynadı. Yenilikçi/ceditçi Kazak aydınları, Kazak bozkırlarına açılan bu okullarda okuyarak yetişti.

1916 İsyanında Kazaklar

Çarlık yıkılmadan önce Çarlık idaresine karşı yapılan son büyük isyan 1916 isyanıdır ve bu isyan I. Dünya Savaşı'nın seyrini de değiştirmiştir. İsyanı tetikleyen sosyal, ekonomik ve siyasî sebepler vardır. Bu sebepler, Çarlık Hükümeti'nin sömürge siyasetini ağırlaştırması, topraklara zorla el koyması, vergileri ağırlaştırması; Çarlık Hükümeti'nin Kazak halkına ve topraklarına yönelik yürüttüğü Ruslaştırma siyaseti, fakir halkın gittikçe kötüye giden durumu gibi sebeplerdir (Aldajumanov vd. 2010: 637-638).

I. Dünya Savaşı devam ederken Çarlık Hükümeti, Türkistan topraklarına el koyma ve bu topraklara göçmen yerleştirme siyasetini sürdürdü. 1916 yılında, Türkistan topraklarının Rusya'nın devlet mülkü olarak ilan edildiği hakkındaki kanun daha Devlet Duması'ndan geçmemişken karar uygulanmaya başladı. Bununla birlikte Rusya, savaş ihtiyaçları için Türkistan bölgesinden at, keçe ve et topluyordu. Ancak Rusya Hükümeti Türkistan halkını savaş esnasında askere almadığı gerekçesiyle onlardan savaş ihtiyaçlarını toplarken aşırıya kaçıyordu. Üstelik Çarlık Hükümeti bunu yaparken, Türkistan halkını askere almamayı bir lütufkârlık olarak değerlendiriyor ve savaş ihtiyaçlarını toplarken yaptığı uygulamayı hak olarak görüyordu. Aslında eskiden Kazaklar askere alınıyordu. Hatta 1822 yılında alınan bir kararla Kazak *sultan* ve *biy* çocuklarının devlet tarafından askerî okullarda okumasına dair bir kanun da çıkmıştı. Ancak Kenesarı isyanı nedeniyle 1834'ten sonra Kazaklar askere alınmamaya başladı. Daha sonra bazı Kazak aydınları, Rus Kossakları ve Başkurt usulü askerlik yapmayı talep etmişti. Hatta 1900 yılında İrtiş Kazakları Çar Hükümeti'ne başvurup askerlik yapmayı istemişlerse de bu istekleri reddedilmişti. Çünkü Orenburg bölgesi ve Sibirya sınırına yerleştirilmiş Rus Kossakları "Kazaklar asker olurlarsa, gasbedilen toprakları geri alırlar ve isyan ederler" diye Çarlık Hükümetine dilekçe vermişti. Çarlık Hükümeti de onların bu düşüncelerini yerinde bularak Kazakların asker olma isteklerini reddetmişti (Togan 1981: 336). Bu sebeple Kazaklar Rus ordusunda askerlik yapmıyordu.

25 Haziran 1916 yılında Çarlık Hükümeti daha önce askere alınmayan Türkistanlılardan 19-43 yaş arasındaki erkekleri cephe gerisinde, silahsız olarak çalıştırmak üzere (siper kazma, yol açma, köprü inşası…) askere alma kararı çıkardı. Alınan karara göre, Kazakistan'dan ve merkezî Asya'dan 400 bin kişi, bu rakamın içinde Kazakların yaşadığı bütün *oblast*lardan 240 bine yakın asker alımı planlandı. Ancak o günün şartlarında Kazaklar arasından bu kadar kişinin askere alınması, sosyal ve ekonomik açıdan Kazakları felakete uğratacak bir durumdu (Aldajumanov vd. 2010: 638).

Çarlık Hükümeti'nin Kazakları silahsız olarak cephe gerisinde çalıştırmak üzere askere alma kararı, Kazaklar tarafından gerçekte Çarlık Hükümeti'nin kendilerini bilinçli olarak ölüme göndermesi olarak değerlendirildi (Aldajumanov vd. 2010: 638). Alınan bu karar, Türkistan halklarının Çarlık'tan iyilik beklentisinin tamamen bitmesi anlamına geliyordu ve Çarlık'a olan inançlarının son kırılma noktasıydı (Aspendiyarov 1994: 107). Çarlık Hükümetinin askere alma kararını yerli hükümet idarecileri uygunsuz şekilde uyguladılar. Askere alınacak 19-43 yaş aralığındaki Kazaklar listelenirken bölge idarecileri güvenilir listeler hazırlamak yerine, diledikleri şekilde listeler oluşturdular. Zengin Kazaklar bu listelerde çocuklarının yaşlarını büyütüp bu kanundan kurtuldular. Bazı bölge idarecileri de şahsî meseleleri nedeniyle yaşı tutmamasına rağmen düşmanlık besledikleri kişilerin çocuklarının yaş bilgilerini istedikleri şekilde değiştirip askere alınmasına sebep oldular (Aldajumanov vd. 2010: 641). Bütün bu haksızlıklar, artık sabrı tükenen Kazak halkının Çarlık Hükümeti'ne karşı isyan başlatmasına neden oldu. 1916 isyanı, Çarlık Hükümeti'nin düşüş sinyali ve yaklaşmakta olan devrimin ayak sesiydi.

İsyan özellikle Yedisu *oblast*ındaki Kazak ve Kırgızlar arasında çok şiddetli hissedildi. İkinci olarak da Torgay *oblast*ı isyanın en şiddetli yaşandığı yerdi. Batı, Kuzey ve Güney Kazakistan'da da isyan etkili oldu. İsyan eden Kazaklar, ellerine geçirdikleri Çarlık idarecisi *bolıs*ları ve askerleri öldürdü (Aspendiyarov 1994: 108). Çarlık hükümeti isyancıları çok sert bir şekilde cezalandırdı.

Kazakistan'ın bütün bölgelerinde mahkemeler kuruldu, isyancılar yargılandı ve ölüm cezasına çarptırıldı. Yedisu bölgesindeki isyan Çarlık Hükümeti'ni çok zor durumda bıraktı. Çarlık yönetimi Almanlarla yapılan savaştan bazı kuvvetleri bu bölgeye çekip isyanı bastırmaya çalıştı. Dolayısıyla 1916 İsyanı, Çarlık yönetimini I. Dünya Savaşı'ndaki mücadelesinde de güçsüzleştirmiş oldu. Çarlık Hükümeti isyanın ikinci merkezi olan Torgay *oblast*ında da, isyancı Kazakları durdurmakta başarısız oldu. Hatta bu bölgedeki isyan hareketi 1917'deki Devrim'e kadar bastırılamadı (Aspendiyarov 1994: 108-109).

İsyan sırasında Kazaklar iki gruba ayrıldı. Kazak zenginlerinin büyük bir kısmı ve yerli bölge idarecileri Çarlık kararını eksiksiz yerine getirme taraftarıydı. Kazak entelektüelleri de kendi içinde ikiye ayrıldılar. Turar Rıskulov, Tokaş Bokin, Alibiy Jangeldin ve bazı aydınlar Çarlık yönetiminin askere alma kararına şiddetle karşı çıktılar ve halkı Çar yönetimine karşı silahlı mücadeleye çağırdılar. *Kazak Gazetesi*[3] etrafında, Ahmet Baytursınov, Alihan Bökeyhanov, Mirjakıp Duvlatov gibi Kazak liderlerin etrafında toplanan aydınlar halkın Çarlık yönetimine karşı isyan etmesine karşı çıkmıştır. Halka Çarlık idaresine karşı isyan etmemelerini önermişlerdir. Aynı zamanda Çarlık yönetiminin askere alma kararını hemen uygulamasının bir hata olduğunu da Çarlık idarecilerine bildirmişlerdir (Aldajumanov vd. 2010: 640). Çünkü onlara göre Kazak halkının elinde Rus ordusuna karşı koyabilecek teknolojik silahlar ve düzenli bir ordu bulunmuyordu. Oysa Çarlık yönetiminin modern silahları ve düzenli bir ordusu mevcuttu. İsyana karşı olan aydınlar bu sebeple Kazakların cephe gerisinde de olsa Ruslara yardım etmesi gerektiğini düşünüyordu, çünkü savaşın galibiyetle bitmesi hâlinde Rusya'nın Kazaklara otonom olma hakkı verebilecekleri ümidini taşıyorlardı (Aldajumanov vd. 2010: 640). Gerçekten de cephe gerisinde savaşan Kazaklar deneyim kazanmış ve 1917 İhtilali'nde yararlılıklar göstermişlerdir (Togan 1981: 345).

1916 İsyanı'nın ilk amacı, Kazakların millî ve siyasî açıdan bağımsızlıklarını kazanma istekleridir. İsyan, Kazak halkının doğrudan doğruya Çarlık Hükümeti'ne ve yerli Çarlık idarecilerine karşı çıkardıkları bir isyandır. Bu anlamda isyandan sonraki süreç de dikkate alındığında 1916 İsyanı, hem Çarlık Rusyası'nın hem de Rusya hâkimiyetindeki halkların kaderlerini belirleyici tarihî bir olay olmuştur.

[3] Kazaklar arasında yayınlanmaya başlayan ilk gazetedir. 1913'te Orenburg'da, Alihan Bökeyhanulı'nın editörlüğünde milliyetçi Kazak aydınları tarafından yayımlanmaya başlamış, 1917 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir. Kazaklar arasında bir gelenek oluşturmuş, Kazaklar tarafından rağbet görmüş ve geniş kitlelere ulaşmayı başarmış bir gazetedir. Çarlık devrinde özellikle Kazakların *yer meselesi,* Çarlık'ın Kazak topraklarına iskân politikası üzerine makaleler yayınlayarak Kazak halkını bilinçlendirmeye çalışmıştır. Bu gazete etrafında okumuş Kazak gençleri örgütlenmiştir. Çarlık düşer düşmez Kazak halkının önderleri bu gazeteyi çıkaran Kazak aydınları olmuştur (Kovalskaya 2002: 647; Kalkan 2002: 369-387; *Tar Jol Taygak Keşüv* 2009: 48,56).

Rus Çarlığı'nın Yıkılışını Hazırlayan Sebepler, Fikirler, Akımlar

II. Aleksandr'ın bir suikast sonucunda Çarlık karşıtı hürriyet taraftarı Ruslar tarafından öldürülmesinin ardından (Mart 1881) tahta geçen III. Aleksandr, (1881-1894) hükümdarın halkına ne kadar çok hürriyet verirse o kadar zayıflık gösterdiğini ve muhalefet ile terörizmi o oranda cesaretlendirdiğini öğrenmişti (d'Encausse 2003: 176). Bu sebeple onun döneminde Çarlık otoritesini güçlendirmek amacıyla şiddetli tedbirler alınmıştı. Çiftlik sahiplerinin ekonomik ve hukukî durumlarını düzeltmek, Rus olmayan kavimleri ezmek, Ortodoksluğu yaymak ve Rus olmayanları Ruslaştırmak Çarlık tarafından esas prensip hâline getirilmişti (Kurat 2010: 356, 359). Çok milletli Çarlık İmparatorluğu içinde iktidarın, ülkenin sadece Rus ve Ortodoks karakterini öne çıkaran bir politika takip etmesi, Rusya için bir tehlikeyi filizlendiriyordu ve iktidar bunun farkında değildi (d'Encausse 2003: 180).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya'da endüstri hızla gelişmiş, fabrika sayısı artmış, demir yolları süratle inşa edilmiş, Rusya'nın iç ve dış ticareti artmış, Rusya Batı Avrupa ülkeleri gibi kapitalist bir ülke olma yolunda ilerlemeye başlamıştı. Bu dönemde fabrikalarda çalışan büyük bir işçi sınıfı da teşekkül etmişti. Ayrıca Avrupa'da görülen sosyalist fikirler Rusya'da da yayılmaya başlamıştı. Böyle olmakla birlikte III. Aleksandr hükümeti, değişen şartlara rağmen Rus tahtının dokunulmazlığını korumaya çalışıyordu (Kurat 2010: 360).

Son Rus Çarı II. Nikolay döneminde (1894-1917) ise artık Rusya'da oluşmuş çeşitli siyasî gruplar ve yenilikçi fikirlere sahip bir zümre Çarlık rejimine karşı harekete geçmişti. Rusya'da Çarlık rejimine karşı bilinçli bir mücadele başlamıştı. II. Nikolay döneminde Çarlık'ın bütün engellemelerine rağmen işçi meseleleriyle ilgilenen "Sosyal Demokratlar", özellikle köylülerin sorunlarını ele alan "Sosyal Revolüsyonel" (Es-Er) partileri gizli olarak kurulmuştu (Devlet 1999: 83). Es-Er'ler Çarlık rejimine karşı şiddet ile mücalede ediyor, Çarlık Hükümetinin bakanlarına ve önemli şahsiyetlerine yaptıkları suikastlerle ismini duyuruyordu. Es-Er'ler, çiftliklerin köylüler arasında dağıtılmasını ve Rusya'da liberal bir rejimin kurulmasını istiyordu (Kurat 2010: 369). Rusya'da orta sınıf ise, İngiltere ve Fransa'da olduğu gibi anayasalı bir hükümet kurulmasını isteyen Kadet Partisi tarafından temsil ediliyordu (Devlet 1999: 83).

Siyasî gruplar, genellikle devlete karşı tutumları nedeniyle sürgüne gönderilmiş ve Rus halkından uzaklaştırılmış entelektüellerden oluşuyordu (Vernadsky 2011: 324). II. Nikolay döneminde, Rus entelektüelleri ve fabrikalarda çalışan işçi sınıfı, Çarlık rejimi üzerinde etkili sosyal bir baskı unsuru hâline gelmişti. Bu sosyal baskı ilk olarak 1896 yılı Haziran ayında kendisini hissettirmişti. Petersburg fabrikalarında çalışan işçiler grev yaparak, ücretlerinin iyileştirilmesini istemişti. İşçiler arasında bir süreden beri yapılan Marksist propagandalar bu şekilde ilk meyvelerini vermişti. II. Nikolay'ın Çarlık rejimini koruma çabası, çeşitli gruplara ayrılan Rus sosyalistleri ve liberallerinin gittikçe şiddetlenen karşıt hareketleriyle yüz yüze kaldı (Kurat 2010: 364-365).

Rus sosyalistleri kendi içinde çeşitli gruplara ayrılmıştı. Bunlar hepsi Çarlık rejimine karşı olmakla birlikte tuttukları yollar birbirinden farklılık gösteriyordu. "Dekabristler", Batı Avrupa devlet kurumlarını örnek almıştı. 19. yüzyılın ikinci yarısında önemli bir fikir akımı hâline gelen "Batıcılar" hareketi de Avrupa fikir hareketlerini taklitten ibaretti ve bu grup özellikle de Almanya'yı kendisine örnek alıyordu. Buna karşın "Narodniçestvo" adlı "Halkseverlik" ya da diğer adıyla "Popülist" hareket ise Rusya merkezli, bir çeşit Rus sosyalizmi olarak dikkat çekiyordu. Halkseverler, Avrupa'daki sosyalizm prensiplerini benimseyerek Rusya'da sosyalizmi yerleştirmeyi gaye edinmişlerdi (Kurat 2010: 365). Halkseverler daha çok halkın eğitimine önem veriyordu, çünkü 1897 yılında yapılan nüfus sayımında Rusya'da halkın dörtte üçünün okuma-yazma bilmediği görülmüştü (Devlet 1999: 84).

Karl Marx'ın 1872'de Rusçaya yapılan *Kapital* tercümesinin ardından Rusya'da "Marksizm" de yayılmaya başladı. Bu hareketin önderleri de Rus entelektüelleriydi. Rus Sosyal Demokrat Partisi'nin

kurucusu G. V. Plehanov (1856-1918) Çarlık tarafından takibe alınınca Avrupa'ya kaçtı ve orada sosyal demokrat fikirleri benimseyerek bu fikirleri Rusya'da yayma çabasına girdi. Plehanov, 1883 yılında ilk Rus sosyal demokrat partisinin temelini attı. O, Rusya'da Çarlık rejiminin yıkılmasının ancak sosyalist hareketin başarısı ile mümkün olacağı görüşündeydi. Plehanov, Marx ve Engels'in eserlerini çevirerek Rusya'da Marksizm'in yayılmasında önemli bir rol oynadı. Plehanov, 1903'te Rus Sosyal Demokratları "Bolşevik" ve "Menşevik" olarak iki gruba ayrıldıkları zaman tarafsız kaldı. 1917 İhtilali'nden sonra Rusya'ya dönen Plehanov, bir süre Bolşevikler tarafından hapsedildiyse de serbest bırakılıp 1918'de Finlandiya'da öldü. Rusya'da Marksizm'in yayılmasında ve ilerideki ihtilal hareketlerinin hazırlanmasında önemli bir rol oynamış, Rusya'da sosyalist hareketin "babası" olarak kabul edilmiş ve 19. yüzyıl sonunda görülen Rus fikir hareketlerinin önemli bir ismi olmuştur. Ancak, Rus Sosyal Demokrat Partisi mensupları arasında beliren yeni isimler ve parti üyeleri arasındaki fikir ayrılıkları nedeniyle Plehanov geri planda kalmıştır (Kurat 2010: 366-367).

Sosyalizm fikirleri işçi sınıfı arasında geniş bir kitleye yayılmamasına rağmen, Rus entelektüelleri arasında oldukça yaygındı. Sosyalizmi benimseyen bu entelektüel kitle, Çarlık rejimine karşı mücadeleyi kendileri için kutsal bir görev olarak görmeye başlamışlardı. Plehanov tarafından 1883'te kurulan Sosyal Demokrat Partisi'ne girenlerin sayısı küçük bir gruptan ibaretken, partiye Vladimir İlyiç Ulyanov'un (Lenin) katılımıyla Rus ihtilalcilerinin hareketleri yeni bir safhaya girmiş oldu. Lenin'in ağabeyi Petersburg Üniversitesi'nde öğrenciyken rejim karşıtı hareket içinde yer almış ve III. Aleksandr'a yapılan bir suikasta karıştığı ortaya çıkınca da asılmıştı (1887). Bu olay 17 yaşından beri Lenin'in hayatına çok derin tesir etmiş ve onun ihtilalci kimliğinin oluşmasında esas rolü oynamıştır. Lenin, Rusya'da Çarlık rejiminin ancak tam bir devrim hareketi ile yıkılabileceğini, bunun da ancak Marx'ın prensiplerinin uygulanmasıyla ve proletaryanın ihtilali ile mümkün olabileceğini düşünüyordu (Kurat 2010: 367; Devlet 1999: 84).

Lenin kısa zaman içinde Sosyal Demokratların önde gelenlerinden biri oldu. Petersburg'daki işçiler arasında teşkilatlar kurmaya ve sosyalist propaganda yapmaya başladı. Bu faaliyetleri sonucunda Çarlık rejimi tarafından 1896 yılında tutuklanarak 1897'de Sibir'e sürüldü. Sürgün süresi bittikten sonra hükümetten izin alarak Avrupa'ya gitti ve orada ihtilalci faaliyetlere devam etti. Kısa bir zaman içinde Rus Sosyal Demokrat Partisi içinde oldukça sivrildi. Plehanov ve Martov ile birlikte Partinin yayın organı olan *İskra*[4] adlı gazeteyi çıkardı. İskra "kıvılcım" demekti ve gazete "Koca yangını yalnızca bir kıvılcım başlatır." sloganı ile yayımlanıyordu (Zinovyev 2012:100-104). Lenin, gizli yollarla bu yayını Rusya'ya sokarak işçiler arasında propaganda faaliyetini yürüttü. Yine Rus entelektüellerinden olan Leon Bronştein (Trotski) da Sibir'de sürgündeyken Avrupa'ya kaçmıştı ve *İskra*'nın yazı heyetinde yer alıyordu. Rusya'daki sosyalist harekete bir düzen vermek amacıyla *İskra*cılar 1903'te önce Brüksel'de sonra ise Londra'da Rus Sosyal Demokratları'nın kongresini topladılar. Bu kongrede Lenin, merkez komitenin bütün teşkilat ve üyeler üzerinde mutlak bir otoritesinin olması gerektiğini savundu. Ona göre, Parti'ye yeni katılacak olanlar ancak bu merkez komite kararıyla onaylanmalıydı. Lenin, her üyenin ihtilalci hareketete fiilen katılmasını istiyordu. Martov'un temsil ettiği grup, Lenin'in bu fikirlerine karşı geldi ve küçük bir değişiklik yapılmasını teklif etti. Kongrede bir ikilik meydana geldi, oylama sonucunda Lenin grubu çoğunluk kazanarak "Bolşevik" (çoğunluk) adını aldı, Martov grubuna da "Menşevik" (azınlık) adı verildi. Başlangıçta Bolşevikler ile Menşevikler arasında önemsiz prensip farkları varken, Lenin'in Rus sosyalist hareketin tek lideri olmak istemesi, diğer partileri tanımaması nedeniyle Bolşevikler ile

[4] Aralık 1900 yılında Münih'te ilk sayısı yayımlanmıştır. Bu gazete genel olarak Devrim tarihinde, özel olarak ise Komünist Parti tarihinde önemli rol oynamıştır. *İskra* yalnızca bir gazete işlevi görmemiş, aynı zamanda bütün bir kuşağın düşüncelerini belirlemiş, büyük bir yazınsal-siyasal iş başarmış, partinin genişlemesinde büyük örgütsel-siyasal işlev gören bir yayın organı olmuştur. İskra'nın yayın kurulu: Plehanov, Lenin, Martov, Akselrod, Potresov ve Zasuliç. Lenin dışındaki diğer üyeler daha sonra Menşevizme kaymış ve Lenin gazetede sivrilmiştir ve gazete kısa bir sürede "Leninci" olarak anılmaya başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zinovyev (ilk baskı Paris 1926, 2012:100-104).

Menşevikler arasındaki mesafe giderek açıldı. Bolşevikler, tam bir proleterya iktidarı kurmayı esas prensip olarak benimsediler (Kurat 2010: 368).

II. Nikolay Çarlık yönetimini korumak için politika geliştirirken, Çarlık karşıtı olan bütün gruplar da farklı farklı yollarla da olsa bu rejimi yıkmak için teşkilatlı bir faaliyete başlamıştı. Sonuç olarak, Çarlık Hükümeti karşıt hareketler nedeniyle önce yavaş yavaş geri çekilmek, ardından da rejim karşıtlarına tavizler vermek zorunda kalmıştı.

Rus-Japon Savaşı (1904-1905) ve Rusya'da 1905 İhtilali

Rusya, 1891 yılında inşası başlayan ve önemli bir kısmı 1904 yılına kadar tamamlanan "Transsibirya" demiryolu ile Uzak Doğu'da da varlık gösterme imkânı bulmuştu. Çarlık Hükümeti, halkın dikkatini iç huzursuzluklardan başka yöne çekmek için Japonya ile savaşı göze almıştı. Çarlık Hükümeti'nin düşüncesine göre, Japonya ile yapılacak savaşta Rusya halkı, fikir ayrılıklarını bir kenara bırakarak Rusya'nın dış düşmana karşı başarısını isteyecekti. Japonlar, Rusya'nın kendileri aleyhine savaş hazırlıkları nedeniyle 1904 yılı başında Rusya'ya savaş ilan etti. Bir yıl sonra Rusya beklemediği şekilde Japonlar karşısında kayıplar verdi, 3 Ocak 1905'te Port-Artur kalesi düştü ve Japonlar hem çok sayıda Rus'u esir alırken, hem de çok miktarda ganimetin de sahibi oldu. Savaşın sonuna doğru Rusya'nın çeşitli şehirlerinde büyük kargaşa meydana geldi. Grevler, sosyalist mitingler Çar Hükümeti'ni savaşı bitirmeye zorladı. Rusların kendilerinden daha güçsüz olan Japonlara yenilmeleri, bütün dünyaya Çarlık Rusyası'nın artık ne kadar güçsüzleştiğini göstermiş oldu. Bu yenilgi, Rusya'ya Uzak Doğu kapısını kapatmıştı. Ama bu yenilginin esas can alıcı sonucu Rusya'da ilk ihtilalin gerçekleşmesine zemin hazırlaması oldu (Kurat 2010: 369-371).

İç karışıklıklarla çalkalanan ve kendisine karşıt hareketin güçlendiğini fark eden Çarlık Hükümeti, Japon Savaşı'nın yenilgisinin ardından rejimi biraz yumuşatarak, hükümetin istişarî mahiyette bir Duma kurma fikrinde olduğunu bildirdi. Bu sırada Rusya dışındaki ihtilalci liderler de olayları dikkatle takibediyor, Rusya'daki sosyalist ve ihtilalcileri yönlendiriyorlardı. Rus-Japon savaşının kötü gidişi Çarlık Hükümeti'nin otoritesini oldukça zayıflatmıştı ve Çarlık'a karşı işçilerin hareketleri de durmaksızın devam ediyordu (Kurat 2010: 379-384; Vernadsky 2011: 328-329).

II. Nikolay başka çare kalmayınca nihayet 30 Ekim 1905'te Rusya'da meşrutî bir idare kurulmasına karar verdi ve bir ferman yayınladı. Çar'ın Rus halkına vaatleri şunlardı: "1) Temel kişi hak ve özgürlükleri- kişi dokunulmazlığı, düşünce, konuşma ve örgütlenme özgürlüğü- güvence altına alınacak; 2) Demokratik oy verme hakkı getirilecek; 3) Duma'nın onayı alınmadan hiçbir kanun çıkarılmayacak." (Vernadsky 2011: 329). Çar'ın fermanı, Rusya'da yeni bir dönemin başladığının habercisiydi. Liberaller ve sosyalistler daha geniş hürriyet talep ederken, muhafazakâr gruplar verilen hürriyetten tatmin olmuştu. Bunlardan bir grup "17 Oktober Birliği" adlı parti çatısında bundan böyle Çarlık Hükümeti'ni destekleme kararı aldı. Liberal ve demokratik çevreler ise, Duma'da Kadet Partisi çatısı altında yer aldı. Sosyalist partiler genel olarak gelişmelerden memnun olmasalar da meşru yollarla faaliyet yürütme kararı verdi (Kurat 2010: 385-386). 30 Ekim sonrası Rusya'ya dönen Lenin ve destekçileri ise, hükümet politikalarını şiddetle eleştirmeye devam etti (Vernadsky 2011: 330).

1905 İhtilali, Rusya Türkleri arasında da nispî bir hürriyet havasının doğmasına yol açmıştır. Rusya Türkleri, Çar'ın kendilerine verdiği imkânlardan ellerinden geldiği ölçüde faydalanmıştır. İhtilalin hemen ardından özellikle Kazan Türkleri'nin önderliğinde millî ve siyasî bazı faaliyetler gerçekleşmiştir. 1905 yılına kadar, yayınlanan tek Türkçe gazete Kırım'daki *Tercüman* idi. Matbuat hürriyeti ile Kazan'da ve diğer şehirlerde birçok Türkçe gazete ve dergi çıkmaya başlamıştır. İhtilal her ne kadar tam anlamıyla bir hürriyet getirmese de Türkler arasında kültürel bir aydınlanmaya imkân sağlamıştır. Bununla birlikte siyasî anlamda da Türkler Hükümet yetkililerine dilekçeler yazarak bazı haklar talep etmişlerdir (Kurat 2010: 389-390).

Rusya Müslümanları'nın önde gelen isimlerinden Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı ve Azerbaycanlı Alimerdan Topçubaşı 1905 sonrası gerçekleşen nispî rahatlıktan Rusya Müslümanları adına faydalanma amacıyla 8 Nisan 1905 tarihinde Petersburg'da bir araya gelerek Rusya Müslümanları Kongresi toplama planını hazırladılar. 15 Ağustos 1905'te Nijni Novgorod şehrinde gayriresmî olarak Rusya Müslümanları'nın Birinci Kongresi'ni topladılar (Devlet 1999: 102-103). Kongrede Rusya Müslümanları'nı ilgilendiren pek çok mesele üzerine kararlar alındı. Bu kararlardan bazıları şunlardı: Rusya Müslümanları'nın siyasî, sosyal ve kültürel faaliyetlerde birleşmeleri gerektiği; bunu gerçekleştirmek için Rusya'nın yenilikçi gruplarıyla işbirliği yapılması; Ruslarla her

bakımdan eşitlik talep edilmesi; Müslümanlar arasında yayın ve okullar aracılığıyla modern hayatın yaygınlaştırılması; bu planların gerçekleştirilebilmesi için kongrelerin toplanması. Kararlarda Rusya Müslümanları'nın talepleri siyasî olmaktan çok, Rusya Müslümanları'nı kültürel açıdan geliştirmeyi hedefliyordu. 1905 İhtilali ile birlikte Rusya Müslümanları da artık kendi haklarını talep etmeye başlamışlardı (Kurat 2010: 391; Devlet 1999: 104). Rusya Müslümanları, 1905'teki ilk Rusya Müslümanları Kongresi'nin ardından I. Dünya Savaşı'na kadar II. (13-23 Ocak 1906), III. (16-21 Ağustos 1906) ve IV. (Haziran 1914) Rusya Müslümanları Kongrelerini toplamıştı. Bu kongreler, Rusya Müslümanları arasında millî bir aydınlanma hareketi başlatması açısından oldukça önemli bir misyon üstlenmişti.

1905 İhtilali'nin Kazak Türklerine etkisi, Kazan Türklüğü'ne oranla daha az olmuştu. Troisk'te çıkarılan *Aykap* gazetesi etrafında toplanan Kazak aydınları, Kazaklar arasında ihtilalci fikirlerin yayılmasına gayret ettiler. İhtilal sonrasında Kazak asilleri arasından Rus okullarında okuyarak yenilikçi görüşlere sahip bir zümre de oluşmaya başlamıştı. Sayıları az da olsa Kazaklar arasından da Duma'da temsilci yer alıyordu. Kazak aydınları ve *uruk* liderleri, II. Nikolay'a müracaat ederek Kazak bozkırlarındaki Rus sömürgeciliğinin durdurulmasını ve Kazakların haklarının iade edilmesini de talep etmişlerdi. Aralık 1905'te Kazak ileri gelenlerinden Alihan Bökeyhanoğlu, Batı Kazakistan aydınlarının, ileri gelenlerinin katıldığı bir konferans düzenlemiş ve konferans sonucunda Kadet Partisi'nin desteklenmesi kararı alınmıştı. 1913 yılında Orenburg'da Alihan Bökeyhanoğlu, Ahmet Baytursunoğlu ve Mirjakıp Duvlatoğlu'nun çıkarmaya başladığı *Kazak Gazetesi,* Kazak aydınlanmasında çok önemli bir misyon üstlenmişti. *Kazak Gazetesi,* özellikle Rus okullarında eğitim gören Kazak gençleri üzerinde etkili olmuştu. O gün için Kazakların en büyük sorunu, Kazak topraklarına yapılan Rus ve Ukraynalı göçüydü. Kazaklar, Rus göçlerine engel olmak için 1907'de Troisk, Orenburg, Kostanay gibi şehirlerde konferanslar düzenleyerek Kazak topraklarına yapılan bu göçlerin Kazak Türkleri'nin sosyal ve ekonomik hayatlarına çok kötü tesir ettiğini dile getiriyorlardı. Duma'da da bu mesele görüşülmesine rağmen, Ruslar Kazak topraklarına göç politikalarında hiçbir değişiklik yoluna gitmemişlerdi. Kazakların konar-göçer hayat yaşamaları, Kazak topraklarının genişliği nedeniyle birbirleriyle ulaşım ve temas imkânının olmaması Kazaklar arasında güçlü siyasî bir faaliyetin yürütülmesine engel oluyordu. Bu sebeple, Kazakların siyasî faaliyetleri sadece Duma'ya katılan üyeler ve birkaç aydın tarafından yürütülüyordu. Ancak bu dönemde başta Alihan Bökeyhanoğlu'nun yürüttüğü faaliyetler ileride Alaş Orda Partisi'nin kurulmasına zemin hazırlamıştı (Devlet 1999: 138-139).

1905 İhtilali Çarlık İdaresi altındaki Rusya'da ilk kırılma noktasıydı. Bazıları ihtilal sonrasında daha çok, bazıları ise daha az olsa da bütün Rusya halkı ihtilalin meyvelerini toplamıştı. Çarlık Hükümeti her ne kadar ihtilal sonrası verilen tavizlerden rahatsız olsa da bunu engellemeyi başaramamıştı. I. Dünya Savaşı başlayana kadar Çar, zaten zorunlu olarak açtığı Duma'nın faaliyetlerini fırsat buldukça tatil etmiş ve bu sebeple Duma dört kez yeniden açılmıştı.

İlk iki meclis oldukça kısa üreli çalıştığı için parlamenter hayat tecrübesi kazanamamıştı. Ancak sonraki iki meclis dönemi Rusya siyaseti için oldukça verimli geçmişti. Siyasî bakımdan iyi eğitilmiş, çoğunluğu kaliteli entelektüellerden oluşan parlamenterler, kısa sürede meclis çalışmalarının bütün yönlerini öğrenmişlerdi. Rusya'da, Duma'nın varlığı siyasî partilerin hayat bulmasına ve buradan hareketle, demokratik ilerlemenin müstakbel şartlarını yaratmada önemli bir katkı sağlamıştı (d'Encausse 2003: 197).

I. Dünya Savaşında Rusya

Rusya'nın Fransa'dan aldığı borçlara karşılık Fransa'yı siyasî platformlarda desteklemesi Rus-Fransız ilişkilerini pekiştirmişti. Yine bu dönemde Rus-İngiliz ilişkilerinde de bir yumuşama söz konusuydu. Japon Savaşı sonucunda Uzak Doğu planları suya düşen Rusya, Orta Doğu politikasında da ihtiyatlı davranmaya başlamıştı. Ağustos 1907'de İngiltere ve Rusya arasında, İran, Afganistan ve Tibet'in durumunu belirleyen bir anlaşma imzalandı. Anlaşmaya göre İngiltere, Afganistan'ın tek hâkimi olacak; İran, Rusya ve İngiltere arasında paylaşılacak; Tibet ise, tarafsız bölge olarak kalacaktı. Bütün bu siyasî gelişmeler İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yakınlaşmasıyla bir "üçlü itilaf"ın oluşmasına zemin hazırladı. Karşı tarafta ise Almanya, Avusturya ve İtalya'dan oluşan "üçlü ittifak" yer alıyordu (Vernadsky 2011: 335).

Romanov'ların tahtını koruyabilmesi için büyük bir savaşa girmekten kaçınması gerektiği açıktı, zira Rus-Japon Savaşı sonundaki mağlubiyet neredeyse Çarlık rejimini devirecekti. 1914'te büyük bir savaş başlarken Rus devlet adamları arasında buna dur diyen etkili kişiler yoktu, ancak sosyalistler savaş karşıtı görüş bildiriyordu. Sosyalistler, emperyalist bir savaşta işçi sınıfının boş yere acı çekeceğini düşündükleri için savaşa karşıydı. Üstelik bu defa Rusya'nın karşısındaki Japonya gibi küçük bir devlet değil, uzun zamandan beri savaşa hazırlıklı olan Almanya idi. Savaş başladığında bütün Rusya'da vatanperver bir hava kendini hissettirdi ve herkeste Almanlara karşı bir nefret duygusu uyandı. Öyle ki Petersburg adı bile Almanca olduğu gerekçesiyle Petrograd'a çevrildi. Savaş, kısa süre de olsa Rus halkının bütün katmanlarını bir araya topladı, savaş öncesi başlayan işçi grevleri bile durdu. Rus halkı, şehirli, köylü, zengin, fakir, aristokrat, burjuva, işçi demeden Çar'ı destekleyerek Rusya'nın savaştan galip gelmesini arzuladı. Bu, uzun zamandan beri Rusya'da görülmeyen bir durumdu. Ancak bu durum çok uzun sürmedi, çünkü savaşın baştan itibaren kötü gidişatı, idarenin yolsuzluklarının ortaya çıkması ve bunlara eklenen ihtilalci propagandalar Rusya'da yeniden eski memnuniyetsiz havanın doğmasına yol açtı. Savaş çıkınca Duma kısa bir toplantının ardından tatil edilmişti. Baskılar nedeniyle 1915 Ocak ayında toplanan Duma üç oturumun ardından tekrar tatil edildi. Çar, ülkeyi Dumasız, kanun yerine geçen emirleriyle idare ediyordu. Devlet mekanizması savaşın başından beri kötü işlemekteydi. Savaşın ilk yılında Rus ordusunun teçhizat sıkıntısı ortaya çıkmış ve cephane yetersizliği kendini göstermişti. İstenilen malzemelerin cepheye sevkiyatında da büyük sıkıntılar yaşanıyordu. İş gücünü oluşturan köylü ve işçilerin askere alınması, tarımda ve üretimde gerilemeye neden olmuştu. Büyükbaş hayvanlar da cepheye sevkediliyordu, o yüzden hayvan sayısı da azalmıştı. Kısaca, Rusya bütün gücünü savaşa kanalize etmesine rağmen, Rusya'nın gücü savaş ihtiyaçlarını karşılamaya yetmiyordu. İngiltere ve Fransa'dan savaş ihtiyaçlarını karşılamak için çok miktarda borç alınmıştı. Yine de Rus ordusunu tam olarak silahlandırmak mümkün değildi. Ziraat alanındaki gerilemeler büyük şehirlerde yiyecek sıkıntısının yaşanmasına neden oldu. 1917 yılına girerken büyük şehirlerde açlık baş göstermişti. Halk, günlük ihtiyaçlarını karşılayamaz olmuş, karaborsacılık yaygınlaşmış, fiyatlar da bu sebeple yükselmişti. Halkın durumu iyice kötüye giderken, savaş zenginlerini yaratmıştı ve bunlar lüks içinde yaşamlarını sürdürmeye devam ediyordu. Zengin ve nüfuzlu kişiler çocuklarını askerlik mükellefiyetinden kurtarmak ve onların cepheye gitmesine engel olmak için rüşvet yolunu tercih ediyor, bu şekilde işlerini hallediyordu. Halk, bütün bunları görüyor ve gün geçtikçe halkın memnuniyetsizliği artıyordu. Orduda da bir bıkkınlık seziliyordu. Savaş uzadıkça asker kaçaklarının sayısı artıyordu. Sarayda ise eskiden olduğu gibi debdebeli hayat devam etmekteydi. 1915 baharında Duma toplantıya çağrıldı. Duma'da hükümet aleyhine güçlü bir blok oluşmuştu ve artık hiçbir şekilde anlaşma zemini kalmamıştı. Eylül 1915'te Duma süresiz tatil edildi. Petrograd'daki aristokratlar arasında bile Çar ve Çariçe eleştirilmeye başlandı. Çariçe Aleksandra Feodorovna'nın bir Alman prensesi olması nedeniyle, Çariçe'ye düşmanlık beslenerek, onun Almanlarla anlaştığı, Rusya'yı bilerek felakete sürüklediği, sarayda Alman casuslarının bulunduğu dedikoduları yayıldı. Çar'a yakın olan kimseler

bile Duma'nın toplanmasını istediler, bunun üzerine 1916 Kasım ayında Duma toplandı. Ancak Duma'daki ilk görüşmelerden itibaren Hükümet aleyhine şiddetli tenkitler oldu. II. Nikolay bu tenkitleri dikkate almadığı gibi, Duma'yı Ocak 1917'ye kadar tatil etti. Çar, o günlerde Rusya'nın geleceğinden çok, kendi iktidarını düşündüğü için, sık sık bakan değişiklikleri yapıyor ve savaşın kötü gidişatıyla pek ilgilenmiyordu. Çar, Duma'da kendine karşı tepkiler nedeniyle Duma'yı bir türlü toplamak istemiyor ve tatili uzatıyordu. Duma ancak Şubat 1917'de toplanacaktı, oysa Rusya'nın durumu iyice kötüye gidiyordu (Kurat 2010: 421-426). Nihayet Şubat 1917'de beklenen oldu ve Rusya'da üç yüz yıllık bir hanedanın egemenliğine son veren bir devrim gerçekleşti.

Lenin, 1907'den beri yurt dışında olmakla birlikte Rusya'daki gidişatı yakından takip ediyordu. O, halklar arasında süren bu "emperyalist" savaşın sonlandırılması için alt sınıfların üst sınıflara karşı bir iç savaş başlatması gerektiğini çeşitli vesilelerle savunuyordu (Vernadsky 2011: 347). Lenin I. Dünya Savaşı için "Savaş devrime verilmiş en güzel armağandır" diyordu. Çünkü savaş, Çarlık rejiminin güçsüzlüğünü, tıkanmışlığını gözler önüne sermiş ve Çarlık'ı yıkıma sürüklemişti. Rusya, savaşa katılan diğer ülkeler gibi savaşın kısa süreceğini tahmin ederken, uzun süren savaş onu ekonomik krize sürüklemiş, bütün imkânlarını savaşa seferber eden Çarlık Hükümeti ülkedeki durumu kontrol edemez olmuştu (Werth 2008: 15).

Türkistan'da 1916 İsyanı

Rusya'nın I. Dünya Savaşı'na katılması Türkistan Türklüğü üzerindeki yükü de artırdı. Ruslar, Türkistanlılardan, 1834'ten beri de Kazak ve Kırgız Türklerinden asker almıyordu ve bu sanki onlara sunulan bir ayrıcalıkmış gibi gösteriliyordu. Savaş başladığında Kazan Türkleri ve Başkurtlar'dan asker alınırken, Türkistanlılardan ve Kazak-Kırgızlardan da savaşa maddî yardım istenmeye başladı. Halka yeni mükellefiyetler konuldu. Türkistan Genel Valisi Kuropatkin, "savaş ihtiyaçları vergisi" adıyla halktan para toplamaya başladı. Üstelik toplanan bu paralar savaş ihtiyaçları için kullanılmıyor, Çarlık idarecileri tarafından paylaşılıyordu. Son olarak 25 Temmuz 1916'da II. Nikolay tarafından çıkarılan bir fermanla Türkistan halkından 19-43 yaş aralığındakiler cephe gerisinde savaştırılmak üzere askere alınacaktı. Türkistan halkı Çarlık İdaresi'nin bu fermanına şiddetle karşı çıktı, çünkü Ruslar Türkistanlıların eline silah vermiyor, Türkistanlıları cephe gerisinde hizmet etmeleri için bir nevi ölüme gönderiyorlardı. Türkistan halkı bu emre karşı çıkarak Çarlık Hükümeti'ne isyan etti. İsyan özellikle Fergana'da etkili oldu, burada bütün *uruk*lar bir araya gelerek kendilerine Abdülgaffar'ı lider seçip isyan ettiler. Kazaklar da Amangeldi idaresinde silahlanıp Çarlık Hükümeti'ne karşı isyana katıldılar. Özbekler, Türkmenler, Karakalpaklar da akabinde Rus hâkimiyetine karşı ayaklandılar. Türk ahali Rus köylerine saldırıyor, ellerine geçen Rusları öldürüyor, hatta Rus memurlarını da öldürmekten çekinmiyordu. Ayaklanma tam bir millî istiklal hareketine dönüşmüştü. Rus Hükümeti isyanı bastırmak için bölgeye çok sayıda asker sevketti ve isyancıları şiddetle cezalandırma yoluna gitti (Kurat 2010: 427-428).

O günün şartlarında, Türkistanlıların Rusların modern silahları karşısında galip gelmelerinin imkânı olmamasına rağmen, Ruslar isyanı bastırmakta çok zorlanmıştır. I. Dünya Savaşı devam ederken Rus Hükümeti'nin gücünü savaş yerine isyanı bastırmak için harcaması, ordusunun önemli bir bölümünü Türkistan bölgesine sevketmesi şüphesiz Rusya'yı I. Dünya Savaşı'nda zayıf duruma düşürmüş ve Rusya'nın savaşta mağlubiyetinde önemli bir rol oynamıştır.

Bu isyan hareketinin esas önemi, Türkistan ve Kazak bozkırlarında Rus düşmanlığının artması, artık Çarlık Hükümeti'ne olan tahammülün sınırlarının zorlanması olmuştur. Bu hareket, şüphesiz 1917 Ekim İhtilali'ne Türkistan Türklüğünü hazırlamış, kısa bir süre sonra gerçekleşecek İhtilal için gerekli zemini oluşturmuştur.

Bolşevik İhtilali ve SSCB'nin Kuruluşu

1917 İhtilali evrensel bir anlam taşımakla birlikte, İhtilal'in kökeni Rusya'nın kendine özgü şartlarında yatmaktaydı. Serflerin serbest kalışından itibaren önemli gelişmeler olmasına rağmen, Çarlık, etkileyici dış görünüşünün altında durağan bir kırsal ekonomi ile aç ve huzursuz bir köylülük gizliyordu (Carr 2010: 47).

Savaş yorgunluğu ve savaşın gidişatından duyulan hoşnutsuzluk iyice artmıştı. Artık, Çarın tahttan çekilmesinden başka hiçbir şey ihtilal dalgasını durduramazdı (Carr 2010: 48). Beklenenden uzun süren savaşın neden olduğu kıtlık Petrograd'da tahammül edilemez boyutlara ulaşmıştı ve 12 Mart'ta şehir, isyan eden ihtilalci kitlelerin kontrolüne geçti. Çarlık'ın güvenlik güçleri sokaklarda öldürüldü, hapisteki tutuklular serbest bırakıldı, adliye sarayı yakıldı. Artık Rusya geri dönüşü olmayan bir yola girmişti ve Hükümet bu anarşiyi durduramıyor sadece izlemekle yetiniyordu (Vernadsky 2011: 350).

Duma harekete geçme kararı aldı. Duma'nın aldığı kararla Prens Lvov'un başkanlığında Geçici Hükümet kuruldu. Kadet lider Milyukov dışişleri bakanı, Guçkov savaş ve donanma bakanı ve kabinenin tek sosyalist lideri olan Kerenski adalet bakanı oldu. Geçici Hükümet'te Kadetler çoğunluğu oluşturuyordu. Yeni hükümet Çar'ı tahttan düşürmeyi ilk iş olarak belirledi. Çar II. Nikolay, kendi ve tek oğlu Aleksis adına tahttan feragat etti ve yerine kardeşi Mihail'i bıraktı. Ancak Mihail de bu görevi kabul etmeyerek yetkiyi Geçici Hükümet'e devretti. Böylece Romanovların Rusya'daki hâkimiyeti sona erdi (Riasanovsky, Steinberg 2011: 489).

Geçici Hükümet, 27 Şubat 1917'den 25 Ekim 1917 tarihine kadar sekiz ay boyunca görev yaptı (Riasanovsky, Steinberg 2011: 490). Ancak, kurulan bu hükümet otoriteyi tek elde toplamayı başaramadı. Geçici Hükümet'in yanında Petrograd Sovyeti de 1905 modeline göre yeniden kuruldu (Carr 2010: 48). Sovyet, Petrograd'daki fabrikalardan ve askerî birliklerden seçilmiş işçi ve askerlerden oluşuyordu. Sosyalist liderler de Sovyet içinde yer alıyordu (Vernadsky 2011: 353). 1917 Şubat devrimi ile sürgündeki devrimciler Petrograd'a geri döndü. Bunlar arasında Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Bolşevik ve Menşevik kanadından olanlar ile Sosyalist Devrimci Parti'nin üyeleri bulunuyordu. Bu sürgünden dönen siyasîler, Petrograd Sovyeti'nde kendilerine hazır bir platform buldu. Sovyet, ilk andan itibaren yaşlı Duma'da yer alan partilerce kurulan Geçici Hükümet'in rakibiydi ve bu dönemde Rusya'da âdeta "ikili iktidar" yaşanıyordu (Carr 2010: 49).

Lenin'in 16 Nisan 1917'de sürgünden dönmesinin ardından Bolşevikler Menşeviklerle bağlarını tamamen koparıp daha sonra Komünist Parti adını alacak yeni bir parti kurdular. Lenin grubu, Sovyet içinde azınlıkta olmasına rağmen zamanla daha etkili hâle geldi. Diğer sosyalistler idarenin Geçici Hükümet'te olmasından rahatsızlık duymazken, Bolşevikler yetkinin bir an evvel Sovyet'e geçmesi taraftarıydı (Vernadsky 2011: 354; Carr 2010: 50).

Merkezî bir Sovyet örgütlenmesi oluşturmak için Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi 1917 Haziran ayında toplandı. Lenin kongrede Sovyet'in içinde devlet iktidarını almaya hazır bir parti olarak Bolşevikler'i işaret etti. Geçici Hükümet'in prestiji ve iktidarı gün geçtikçe azalırken, fabrikalarda ve orduda Bolşeviklerin etkisi artıyordu (Carr 2010: 51). Kongrenin gündeminde olan sorun savaştı. Savaş konusunda iki görüş ortaya çıktı. Ilımlı sosyalistler savaşa devam edilmesini isterken, Bolşevikler derhâl savaşın sona erdirilmesini istiyordu. Savaş konusunda kongrede bir uzlaşma sağlanamadı. Sovyet savaşın bitirilmesi noktasında Geçici Hükümet'e baskı yaptı ve bunun üzerine Hükümet kabinede değişiklik yapmak zorunda kaldı. Yeni Hükümet'te Lvov başbakan olarak kalırken, gerçek lider Savaş ve Deniz Kuvvetlerinden sorumlu bakan Kerenskiy idi (Vernadsky 2011: 354-355).

Kerenskiy'nin ordudaki yeni yapılanma çalışmaları ordudaki çözülmeleri hızlandırdı. Bununla birlikte idarede dağınıklık ve ekonomideki bozulmalar Rusya'nın durumunu daha da kritik bir noktaya sürüklüyordu. Bu durumdan istifade eden Bolşeviklerin önderliğinde Petrograd'daki birkaç

alay ve denizci, hükümeti devirmek için isyan başlattı ama cepheden çağrılan bir süvari tümeni isyanı bastırmayı başardı (Vernadsky 2011: 357).

Bolşeviklerin programları üç esas üzerine kurulmuştu: 1) Hemen barış yapılarak savaşın sonlandırılması; 2) Toprakların köylülere ve fabrika yönetimlerinin işçilere bırakılması; 3) Tüm yetkinin Sovyetlere bırakılması. Bolşeviklerin Petrograd Sovyeti'nde ve Sovyet Kongresi'nde sayıları az olmasına rağmen baskın oldukları görülmüştü. Özellikle de Lenin ve Troçki'nin Rusya'ya dönüşüyle Bolşevikler daha da güç kazanmıştı (Vernadsky 2011: 357).

İlk Bolşevik isyanı başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen, bu isyan kısa bir süre sonra gerçekleşecek olan Bolşevik devrimine hazırlık niteliği taşıyordu. Troçki ve bazı Bolşevik liderler bu isyanın ardından tutuklandı, Lenin ise Finlandiya'ya kaçtı. Ama bütün bu yaşananlara rağmen Bolşevikler Sovyetler'den çıkarılmadı. Hükümet de bu arada yeniden yapılandırıldı; Lvov istifa ederken, Kerenskiy önceki bakanlıklarını korudu ve aynı zamanda başbakan oldu. Böylece kabinenin büyük bir kısmı artık sosyalistlerden oluşuyordu (Vernadsky 2011: 358).

Bolşevikler, Eylül 1917'de Petrograd ve Moskova Sovyetlerinde çoğunluğu sağladı. Lenin, artık etrafındakileri iktidarın hemen ele geçirilmesi konusunda ikna etmişti. İkinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi toplandı. Kongreyi toplamaktaki amaç, hükümeti darbe ile indirmek ve kongrenin desteğini alarak yeni bir hükümet kurmaktı. 25 Ekim'de (Batı takvimine göre 7 Kasım) hükümet binası Bolşevik birliklerinin eline geçti. Kerenskiy, orduyu Bolşeviklerin üzerine sürerek onları durdurmayı düşünse de Petrograd garnizonunun Bolşeviklere katılması üzerine artık hükümetin elinde hiçbir silahlı güç bulunmuyordu. Dolayısıyla bu sefer Bolşevikler başarılı oldular, kabine üyeleri tutuklandı ve bu ihtilalle hükümet Lenin'in eline geçti (Carr 2010: 52; Vernadsky 2011: 360).

Lenin'in başkanlığına seçildiği Halk Komiserleri Konseyi (*Sovnarkom*) adlı bir kabine kuruldu. Troçki Dış İşleri Halk Komiserliği'ne, Rykov İçişleri Halk Komiserliği'ne ve Stalin Milliyetler Halk Komiserliği'ne getirildi (Vernadsky 2011: 361).

Bolşevikler ilk iş olarak daha önce programlarında yer alan iki önemli meseleyi, Barış ve Toprak Kararnamesi'ni çıkararak çözümlediler. Böylece onlar, sadece hükümeti ele geçirmekle kalmamış aynı zamanda Rusya'nın uzun zamandan beri devam eden çok önemli iki sorununu çözümlemişlerdi (Carr 2010: 53).

Kısa bir süre içinde Bolşevik Parti üyesi kişiler devletteki önemli makam ve mevkileri ele geçirdiler. Birkaç hafta içinde Moskova ve Petrograd'daki devlet mekanizmaları Bolşevik kontrolüne girmişti. Bolşevik Devrimi ile güç, Geçici Hükümet'ten Sovyetler'e geçmişti. Büyük şehirlerde Bolşevikler otoritelerini kolay kabul ettirirken, yerel Sovyetlerin yönetimlerini ele geçirmekte sıkıntı yaşadılar. Bunu ancak silahlı kuvvetlerin yardımıyla sağlayabildiler. Lenin, 20 Aralık 1917'de Tüm Rusya Karşı-Devrim ve Sabotaj ile Mücadele Olağanüstü Komisyonu'nu, yani ÇEKA'yı kurdu. Akabinde 23 Şubat 1918'de Kızıl Ordu'yu kurdu ve Sovyet Hükümeti'nin düzeni sağlamasında ÇEKA ve Kızıl Ordu önemli bir destek sağladı (Vernadsky 2011: 362-364).

İhtilal'in en önemli sonucu, Rusya'nın İtilaf Devletleri safından ve savaştan çekilmesi oldu. Sovyet Hükümeti 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk anlaşmasını imzaladı. Anlaşma şartları Rusya için oldukça ağırdı. Ukrayna, Litvanya, Estonya ve Letonya Almanlara bırakıldı. Bu ülkeler İttifak devletlerinin savaşı kaybetmesinin ardından da bağımsızlığına kavuştu (Carr 2004: 47-48). Finlandiya'nın bağımsızlığını ise Sovyet Hükümeti kendisi Aralık 1917'de tanıdı. Yeni rejim savaş gündemini kapatarak artık kendini güçlendirme faaliyetine girişti. Rusya'da yeni bir başlangıç için başkent Petrograd'dan Moskova'ya taşındı (Vernadsky 2010: 367). Böylece Rusya'da, merkezi Moskova olan ve yetmiş yıldan fazla sürecek bir Sovyet hâkimiyeti başladı.

Rusya'da İç Savaş

Lenin'in 3 Mart 1918'de imzaladığı barış anlaşması Rusya'da her kesimi memnun etmemişti. Büyük şehirlerde erzak sıkıntısı nedeniyle açlık yaşanmaktaydı. Lenin, büyük şehirlerdeki bu açlık sorununu çözmek için Kızıl Orduyu ve ÇEKA'yı köylere göndererek köylülerin elindeki buğdaylara el koydu. Ekmek dağıtımını karneye bağladı. Yiyecek bulmada büyük sıkıntı yaşanıyordu. Gıda dağıtımlarında da çok âdil davranılmıyordu. Lenin'in yaptığı bu uygulamalar halktaki memnuniyetsizliği artırdı. Özellikle de köylüler, ürünlerinin Kızıl Ordu ve ÇEKA tarafından zorla alınmasına çok kızıyordu ve sonunda bu uygulamaya karşı çıktı. Bununla birlikte Bolşeviklerin kurucu meclisi dağıtmaları, siyasî açıdan da antidemokratik bir uygulamaydı. Ayrıca Almanya ile yapılan anlaşma, Rusya'nın müttefik olduğu diğer ülkelerde Bolşeviklere karşı düşmanlığın doğmasına neden oldu (Bullit 1947: 25)

Rus partileri arasında görüş ayrılıkları olmasına rağmen 1918 ortalarına kadar bu görüş ayrılıkları silahlı çatışmaya dönüşmemişti. Ancak, Bolşeviklerin Rusya'nın tek hâkimi olmak istemeleri üzerine 1918 ortalarından itibaren Bolşevik ve aleyhtarları arasında kanlı çatışmalar başladı. Rusya'da bir iç savaş çıktı (Hayit 2006: 123).

Bolşeviklerin Almanlarla yaptığı anlaşmaya karşı çıkan eski ordu mensubu bazı subaylar ülkenin güneyinde Gönüllüler Ordusu'nu kurarak Don ve Kuban Kossakları ile temasa geçtiler. Kossaklar, güneyde baştan beri devrime karşı bir tutum içindeydiler (Vernadsky 2011: 368).

İç Savaş esnasında Ruslar, Beyaz Ordu ve Kızıl Ordu kuvvetleri olarak ikiye bölünmüştü. Beyazlar, bir bölgeden Kızılları çıkarıyor ve akabinde de devrim öncesi kanunları yeniden uygulamaya koyuyordu. Bu durumda Beyaz ve Kızıllar arasında yaşanan çatışmada olan halka oluyor, halk bu iki güç arasında eziliyordu.

Bolşeviklere karşı en güçlü direniş Güney Rusya'da olmuştu. Gönüllüler Ordusu, Don ve Kuban Kossaklarının desteğini de alarak 1918 yazında Bolşevikleri Kuzey Kafkasya ve Don bölgelerinden çıkarmayı başarmıştı. Samara, Omsk ve Sibirya bölgelerinde de Bolşevik karşıtı hükümetler meydana getirildi. Samara ve Omsk Hükümetleri Çeklerin de desteğini alıyordu. 1918 sonbaharında Bolşevikler eski Rusya İmparatorluğu toprakları içinde sadece Avrupa Rusyası'nın merkez kısmını kontrol altına alabilmişlerdi (Vernadsky 2011: 375).

1918-1919 kışında ve 1919'un ilk yarısında Bolşevik karşıtı kuvvetler, Bolşeviklerle mücadelelerinde başarılar kazandı. Kızıl karşıtı hareketin liderlerinin hedefinde Moskova vardı. Amiral Kolçak Sibirya'da kendisini bölgenin en yüksek otoritesi olarak ilan etmişti. Emrindeki orduyla Perm, Orenburg ve Ufa'yı ele geçiren Amiral Kolçak Moskova'ya gitmeye hazırlanıyordu. Başlangıçta Beyaz orduları başarılı olmasına rağmen onların bu başarıları çok uzun sürmedi. 1919 yazında Kolçak kuvvetleri ard arda aldıkları yenilgiler sonucunda Sibirya'ya geri çekilmek zorunda kaldılar (Vernadsky 2011: 378-379).

Amiral Kolçak müttefiklerin kendisine söz verdiği yardımı göndermemesi ve birlikleri ile iletişiminin kesilmesi nedeniyle zor durumda kaldı. Devrimci komite böylece Amiral Kolçak'ı yakalamayı başardı. Kolçak kurşuna dizilerek öldürüldü. Kızıllar, Bolşevik karşıtı tüm güçleri ortadan kaldırmayı başardılar. Sovyet Hükümeti'nin İç Savaş'ın galibi olması Sovyet Hükümeti'ne karşı içte ve dıştaki tutumların da değişmesine neden oldu (Vernadsky 2011: 380).

Sonuç olarak, İç Savaş Kızıl Ordu'yu güçlendirdi ve Sovyet Hükümeti'ni de merkezî güçlü bir otoriteye dönüştürdü (Vernadsky 2011: 375).

İç Savaş'ın etkileri Kazaklar arasında da derinden hissedildi. Kazakistan'daki İç Savaş'ın merkezlerinden biri olan Orenburg'da Rus Kazaklarından olan Dutov, 1917 Kasım sonunda Sovyet Hükümeti'ni dağıtıp, İhtilalci Komite'nin üyelerini tutukladı (Aldajumanov vd. 1994: 311). Yine 5-13 Aralık 1917'de Orenburg'da II. Umumî Kazak Kurultayı toplandı. Kurultayda Alaş Orda Muhtar

Hükümeti kurulmasına karar verildi. İç Savaş'ın başlamasıyla Alaş Orda taraftarları ile Bolşevik yanlısı olan iki taraf birbirlerine karşı mücadeleye girişti (Aldajumanov vd. 2010: 146).

Sovyet karşıtları Orenburg dışında Yedisu ve Oral'da da birleşti. Bu bölgelerdeki Sovyet karşıtı güçleri, Rus Kazaklarından oluşan askerler, işadamları ve tüccarlar oluşturuyordu. Sovyet Hükümeti'ne yerel Alaş Ordacılar da karşı çıkıyordu. 1917 Kasımda hem Yedisu hem de Oral'da Beyazlar tarafından "Askerî Hükümet" kuruldu. Sovyet karşıtı bu askerî hükümetlere, Beyaz askerleri, Es-Er'ler, Menşevikler ve Alaş Orda destek veriyordu (Aldajumanov vd. 1994: 311).

İç Savaş'ın alevlenmesine, I. Dünya Savaşı yıllarında esir alınan Avusturya-Macaristan ordusunun askerlerinden oluşan Çekoslovak Birliği'nin önemli etkisi oldu. İyi silahlanmış Çekoslovak Birliği 1918 Mayıs sonunda İdil boyunda ve Sibir'de Sovyetlere karşı mücadele etti. Çekoslovak Birliği'nin bir bölümü İhtilâl karşıtı güçlerle birleşip Petropavl, Akmola, Atbasar, Kostanay şehirlerini ele geçirdi. Birliğin başarısı, Bolşevik karşıtı hareketleri güçlendirdi. 1918 yılı Haziran ayında Sovyet Hükümeti Semey şehrinde de düştü (Aldajumanov vd. 2010: 146).

1918 yazında Oral, Akmola, Semey ve Torgay bölgelerinin büyük bölümü tamamen Beyaz kuvvetlerinin eline geçti (Aldajumanov vd. 2010: 147). 1918 yazında Sovyet Hükümeti sadece Yedisu bölgesinin önemli bir bölümünde, Sır Derya bölgesinde, Torgay bölgesinin küçük bir bölümünde ve Bökey Ordası'nın bir bölümünde varlığını koruyabildi (Aldajumanov vd. 1994: 312).

Çekoslovak Birliği'nin yardımıyla Samara'da Es-Er'ler ve Beyazlar kısa adı KOMUÇ olarak bilinen bir hükümet kurarken, Ombı'da da Amiral Kolçak idaresinde Geçici Sibir Hükümeti kuruldu (Aldajumanov vd. 2010: 148). 1918 yazında Dutov, Sovyet Hükümetine karşı mücadelesinde Orenburg'u ele geçirdi (Hayit 2006: 127). Alaş Orda, Orenburg'da Dutov ile işbirliği yaptı. Alaş Orda aynı zamanda Sovyet Hükümetine karşı, Kolçak idaresinde Ombı'daki Sibir Geçici Hükümeti ve Samara'daki KOMUÇ ile de ilişkiler geliştirdi (Aldajumanov vd. 1994: 312).

II. Umumî Kazak Kurultayı'nda Alaş Orda Muhtar Millî Hükümeti'nin kurulması görüşülürken millî silahlı bir güç kurulmasına da değinilmişti. 1918 yılı Haziranında Alaş Orda bazı kararlar aldı. Karara göre, Alaş Muhtar bölgesi sınırlarında Sovyet Hükümeti'nin çıkardığı hiçbir karar geçerli olmayacaktı. Bununla birlikte, Bolşeviklerle mücadele için gençleri askere çağırma görevini üstlenecek bir askerî komite kuruldu (Aldajumanov vd. 2010: 148). İlk Alaş askerî gücü 1918 Ocak-Şubat aylarında Vernıy (Almatı) şehrinde kuruldu, ancak Yedisu bölgesine Sovyet Hükümeti'nin yerleşmesi ile (1918 Mart) silahsızlandırılıp dağıtıldı (Aldajumanov vd. 2010: 153).

İç Savaş yıllarında Alaş Orda Kazakların millî hükümeti olarak siyasî arenada yer aldı. Savaş yıllarındaki imkânları kullanarak ne şekilde olursa olsun Kazaklar için millî bir idare kurmaya çalıştı. Bu sebeplerle de Alaş Orda Rusya'nın merkezî idaresine karşı bir tehdit olarak görülmeye başlandı.

İç Savaş yıllarında Kızıl Ordu saflarına Ruslarla birlikte katılan Kazaklar da oldu. Yine Beyaz kuvvetleri ile mücadele için Kızıl Ordu saflarına Kazaklarla birlikte Macarlar, Almanlar, Çekler, Polonyalılar da katıldılar. Yavaş yavaş Bolşevik hareket güçlenmeye başladı. Beyaz kuvvetlerinin ele geçirdikleri yerlerde halk isyanları yaşandı (Aldajumanov vd. 1994: 313).

1918 sonu ile 1919 başındaki mücadeleler Beyazların aleyhine gelişti. Kolçak kuvvetleri Orenburg ve Oral bölgesindeki Beyazlara yardım ulaştıramayınca, Kızıl Ordu bu bölgelerin hâkimiyetini ele geçirdiler. Türkistan ve Yedisu'daki konumlarını güçlendirmek için de fırsat elde ettiler (Aldajumanov vd. 2010: 156). Dutov ve Kolçak her geçen gün güç kaybederken, Kızıl Ordu da Kazakların stratejik bölgelerini ele geçirmeye çalışıyordu. Sovyet Hükümeti kendi güvenliğini sağlayabilmek için Kazak bozkırlarındaki önemli bölgeleri ele geçirerek bu bölgelerin zenginliklerinden ve nüfusundan faydalanmayı umuyordu (Pipes 1997: 172).

İç Savaş sürerken Sovyet Hükümeti bir yandan da siyasî olarak millî devletler kurma reformunu ele alıp Tataristan, Başkurdistan ve Kazakistan'da millî muhtar devletler kurma işine hız verdi. İç Savaş'ta galibiyete doğru ilerleyen Bolşevikler, Beyazlar ve diğer hükümetlerden ümidini kesen Alaş Ordacılar ile yakınlaşmaya başladı. Alaş Orda'nın tanınmış ismi Ahmet Baytursınov önderliğindeki

Alaşçılar devrin şartları gereği Sovyet Hükümeti ile anlaşmak zorunda kaldı (Aldajumanov vd. 2010: 156).

Kolçak rejiminin Çarlık İdaresi'ni tekrardan getirmek isteyen diktatör bir rejim olduğu anlaşıldı. Zaten Kolçak Hükümeti hiçbir zaman Kazaklardan aldığı destek karşısında onlara hürriyet hakkı vermeyi düşünmemişti (Hayit 2006: 123). Kolçak, 1918 Kasım'da idareyi ele geçirdiğinde Sibir ve Kazakistan'ın kuzeyinde Sovyet Hükümeti'ni düşürmekte önemli rol oynayan Es-Er'lerle de uğraşmaya başladı. Bununla birlikte, 1919 Mart ayında tutuklananlar arasında Alaşçılar da vardı. Alaş hareketinin yayın organı olan *Jas Azamat* gazetesi de kapatıldı (Aldajumanov vd. 2010: 156).

Beyazların rejimi Alaş Orda'yı güvenilmez ilan etti, hatta Alaş Ordacılara düşmanlık göstermeye başladı. Sovyetler ve Beyazlar arasında, iki ateş arasında kalan Kazak millî hareketinin liderleri 1919 yılının başından itibaren çaresiz, Sovyet Hükümeti tarafına geçme kararı aldı. Alaş Orda'nın hem Beyazlara hem de Kızıllara karşı mücadele edebilecek gücü yoktu (Hayit 2006: 124). Üstelik Kızıllar, Kazaklara kendi devletlerini kurma vaadinde de bulunuyordu. Akabinde Sovyet Hükümeti, Kazaklar için yeni bir devlet kurma işine girişti. 1919 yılı Temmuzunda Lenin, "Kırgız (Kazak) İhtilâl Komitesi"ni (*Kazrevkom*) kurma kararını imzaladı. Bu tarihten sonra Alaş Ordacılar Bolşevikler tarafına geçerek, Kazak halkını da Bolşevik harekete çekmeye çalıştı (Aldajumanov vd. 2010: 157).

1919 yılının sonu ile 1920 yılının başında, Sovyet Hükümeti'ne karşı harekete doğrudan veya dolaylı olarak katılan Kazaklara af çıkarıldı. Affın şartları: 1) Sovyet Hükümeti'nin idaresini mutlak surette kabul etmek, 2) Beyaz Ordu'ya yardımı derhâl bırakmak ve Kazak bozkırlarında gizlenen Beyaz Ordu askerlerini yakalayıp Sovyet Hükümeti'ne teslim etmek, 3) Halkın huzurunu bozan Beyaz Ordu askerlerini tamamen yok etmekte Kızıl Ordu'ya yardımcı olmak idi (Aldajumanov vd. 2010: 158).

Beyazlar ve Kızıllar arasındaki son çatışma 1920 Mart ayında gerçekleşti. Çatışmada Beyaz Ordu mağlup oldu. Kaçmaktan başka çaresi kalmayan Annenkov ve Çerbakov gibi Beyaz liderleri, Kazak topraklarından Doğu Türkistan bölgesine kaçtı (Hayit 2006: 128). Böylece Beyaz Ordu Kazakistan'dan tamamen atıldı. Kazakistan topraklarında Sovyet İdaresi kurulmaya başladı. Alaş Orda'nın 1919 yılının ortalarından itibaren Sovyet Hükümeti tarafına geçişi de Sovyetlerin Kazakistan'da güçlenmesinde etkili oldu (Aldajumanov vd. 2010: 158).

Alaş Ordacılar Sovyet Hükümeti tarafına geçmiş olsalar da ileride onları trajik bir kader bekliyordu. 1920 yılının başlarında Semey'de Alaş Orda lideri A. Bökeyhanov ve diğer Alaş Orda ileri gelenleri tutuklandı. Kazakistan'ın batısında da Alaş Orda için işler iyi gitmedi. Kazrevkom komisyonu, Alaş Orda ileri gelenleri hakkında araştırma yaparak Kızıl Kazaklar ile Alaşçı Kazakların işbirliği yapmalarının mümkün olmadığı kararına vardı. Kazrevkom, Alaş Orda'nın Batı bölgelerinde Sovyet Hükümeti tarafına geçiş nedeninin aslında Sovyet Hükümeti'ni desteklemek olmadığını düşünüyordu. Kazrevkom'a göre Alaş Orda, daha önce birlikte hareket ettiği Oral'daki Rus Kazaklarının durumları kötüye gittiği ve Kazakların kendilerini kurtarmak için başka çareleri kalmadığından böyle bir geçiş yaptıklarını düşünüyordu (Aldajumanov vd. 2010: 159).

Alaş Orda'nın dağılmasının ardından Sovyet idaresine giren Kazakistan'da Temmuz 1919'dan Ağustos 1920'ye kadar Kazrevkom Kazakistan'ı idare etti, 26 Ağustos 1920'de ise Kazakistan Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı Muhtar bir Sovyet Cumhuriyeti olarak ilan edildi. Bu yeni otonom cumhuriyete başkent olarak ise, Orenburg şehri uygun görüldü (Aldajumanov vd. 1994: 314).

Alaş Ordacı Kazaklar 1919-1920 yıllarında siyasî arenadan çekilseler de Kazakistan tarihinde silinmez bir iz bıraktılar. Sovyet Hükümeti tarafından 1919 ve 1920 yıllarında Sovyet Hükümeti'ne karşı yürüttükleri faaliyetler nedeniyle affedilseler de 20. asrın 1920'li ve 1930'lu yıllarında "burjuva taraftarı milliyetçiler" ve "halk düşmanları" suçlamasıyla yargılandılar.

Sonuç olarak, Kızıllar ve Beyazlar arasında yaşanan İç Savaş Kazak tarihinde önemli bir yer tuttuğu gibi, edebiyata da yansımıştır. Sovyet devrinde yazılan pek çok Kazak romanında İç Savaş yılları konu olarak işlenmiş, Kızıl ve Beyaz iki ateş arasında kalan Kazak halkının yaşadıkları

romanlara trajik bir şekilde yansımıştır. Ayrıca İç Savaş Kazak edebiyatında yerel boyutta da ele alınmış, Kızıl Kazaklar ve Alaşçı Kazaklar arasında yaşanan çatışmalar ayrıntılı olarak romanlara konu olmuştur.

Alaş Orda Partisi ve Hükümeti

1905 İhtilâli'nin ardından Rusya'da yaşanan nispî rahatlama döneminde Kazak aydınları "Kazak Anayasal Demokratik Partisi"ni kurdular. Bu parti bünyesinde bulunan Kazak aydınları, 1917 Şubat İhtilâli'ne kadar Kazak halkında millî bir şuur uyandırmak için çalıştılar, aynı zamanda toprak meselesinin çözümüyle ilgilendiler. 1917 yılında Orenburg'da II. Umumî Kazak Kurultayı yapıldı. Bu kurultayda "Kazak Anayasal Demokratik Partisi"nin adı "Alaş Orda Partisi" olarak değiştirildi. Alaş Orda'nın kurulmasına öncülük eden Kazak aydınları, Alihan Bökeyhanoğlu, Mirjakıp Duvlatoğlu ve Ahmet Baytursınoğlu idi. Alaş Orda Partisi'nin kurulmasından sonra Kazak aydınları Rus Anayasal Demokrat Partisi'nin (KADET) çizgisinden de ayrıldılar (Hayit 1995: 252).

Alaş Orda Partisi lideri Alihan Bökeyhanoğlu, I. Umumî Kazak Kurultayı'nda siyasî hedef olarak millî bir kurtuluş gerçekleştirmek istediklerini belirtmişti. Ancak genel olarak bu ilk kurultayda Kazakların muhtariyet istekleri dile getirilmemiş, esas olarak Rusların Kazakların elinden zorla aldığı toprakları Kazaklara iade etmesi talebi ortaya konulmuştu (Hayit 1995: 252). 5-13 Aralık 1917 tarihinde toplanan II. Umumî Kazak Kurultayı'nda ise Alaş Orda Partisi muhtar bir hükümet kurmayı ilk siyasî hedef olarak belirledi. Bu amaç doğrultusunda siyasî arenada kendisine yardımcı olacak güçleri aramaya başladı. Ayrıca bu kurultayda ileride kurulacak Alaş Orda Hükümeti'nin programının esasını oluşturacak kararlar da aldı (Olcott 1995: 138; Aldajumanov vd. 2005: 3).

1917 Ekim İhtilâli'nin ardından Türkistan coğrafyasında merkezî bir idare henüz kurulamamıştı. Siyasî olarak karışık bir dönem yaşanıyordu. Kızıllar ve Beyazlar savaş hâlindeydi. Alaş Orda Partisi ise yaşanan bu karışık dönemden faydalanarak Kazak Muhtar Hükümeti kurmaya çalışıyordu (Togan 1981: 369). 1917 yılında yapılan III. Umumî Kazak Kurultayı'nda, Demokratik Rusya çerçevesinde mahallî muhtariyet ilan edildi. Kurultayda Alaş Orda Hükümeti kuruldu. Semey, Alaş Orda Hükümeti'nin başkenti olarak belirlendi (Hayit 1995: 253). Alaş Orda Hükümeti'nin önemli bakanları şu isimlerden oluşuyordu: Alihan Bökeyhanoğlu (başbakan), Halil Abbasoğlu (Başbakan Yardımcısı), Muhammetcan Tınışbayoğlu (İçişleri Bakanı), Ahmet Baytursunoğlu (Millî Eğitim Bakanı), Mustafa Çokay (Dışişleri Bakanı), Dosmuhammedoğlu Halil, Dosmuhammedoğlu Cihanşa (Togan 1981: 369; Hayit 1995: 253).

Alaş Orda Hükümeti'nden hem Bolşevikler hem de Bolşevik karşıtları rahatsızlık duyuyordu. Alaş Orda Hükümeti kendi silahlı kuvvetlerini kurma kararı aldı ve Alaş Orda topraklarının idaresi iki bölgeye ayrıldı: Batı Bölgesi; Ural-Hazar ve Bökey Ordası bölgelerinden, Doğu Bölgesi ise, Torgay, Almola, Semey ve Yedisu bölgelerinden oluşuyordu. Kazak topraklarının genişliği, ulaşımın zorluğu ve Kızıllar ile Beyazlar arasındaki çatışmalar merkezî idareyi zorlaştırdığı için böyle bir idarî bölünme zorunlu olarak yapılmıştı. Alaş Orda'nın Batı Bölgesi, Başkurtlar ve Orenburg Kazakları ile işbirliği yapmaya çalışırken; Doğu Bölgesi ise Omsk'taki Beyaz Hükümeti ile anlaşma gayreti içindeydi. Ancak her iki tarafta da işbirliği anlaşması sağlanamadı (Hayit 1995: 253).

Sovyet Hükümeti ve Omsk'taki Beyaz Hükümeti her ne kadar Alaş Orda Hükümeti'ne karşıysa da, Alaş Orda Hükümeti yine de Sovyet Hükümeti ile bir temas kurmaya karar verdi. Milliyetçi ve Alaş Orda'nın önemli liderlerinden biri olan Ahmet Baytursunoğlu, 1918 yılının başında Moskova'ya gitti (Pipes 1997: 173). Moskova'da halk komiseri olan Stalin ile görüştü. Stalin bu görüşmede, kendi hükümetinin Kazak-Kırgız Muhtar Hükümeti'ni tanıyacağına teminat verdi. Stalin, bir yandan Alaş Orda yetkililerine Alaş Orda Hükümeti'ni tanıyacağını bildirirken; bir yandan da Alaş Orda başkenti Semey'deki Rus İşçi, Asker ve Köylü Sovyetlerine Alaş Orda ile mücadele etme emri verdi. Alaş Orda Hükümeti ise bunu çok geç öğrendi (Hayit 2006: 45).

Alaş Orda Hükümeti'ni düşürmeyi hızlandırmak için Moskova, Şubat 1918'de Goloşekin komutasında Semey'e askerî bir birlik gönderdi. Goloşekin komutasındaki askerî birlik, Alaş Orda askerî kuvvetleri üzerine ateş açtı ve Hükümeti dağıttı. Alaş Orda Hükümeti ve taraftarları bozkıra çekilmek zorunda kaldı. Alaş Ordacılar Sovyet Hükümeti'ne karşı mücadelesine devam etti ve

halkı Sovyet Hükümeti'ne karşı şuurlandırmaya çalıştı. Birbirlerine düşman olan Kızıllar ve Beyaz Hükümeti Alaş Orda Hükümeti'ni yok etme konusunda birlik içinde hareket etti. Alaş Orda'nın hem Kızıllara hem de Beyazlara karşı mücadele etmesi mümkün değildi. Kızıl Ruslar Alaş Orda Hükümeti'ni devirmeyi başardı. Omsk'taki Beyaz Hükümeti de Alaş Orda Hükümeti'nin her türlü faaliyetini yasakladı (Hayit 1995: 256). Alaş Orda Hükümeti'nin başarılı olması ve Kızıllar tarafından kabul edilmesi zaten imkânsızdı. Alaş Orda Hükümeti'nin geniş Kazak topraklarında birbirleri ile haberleşmek için düzgün bir haberleşme ağları bile yoktu. Organize değillerdi ve düzenli bir orduları da bulunmuyordu. Dolayısıyla Alaş Orda Hükümeti bir uzlaşma yoluna gitmek zorunda kaldı (Pipes 1997: 174).

1919 yılı sonunda Alaş Ordacılar ve Bolşeviklerin anlaşması sonucunda Alaş Orda bütün faaliyetlerine son verdi. 1920 Mart ayında Kazrevkom tarafından Alaş Orda'nın dağıtıldığı, Alaş Orda faaliyetlerine doğrudan ya da dolaylı olarak katılanlara af çıkarıldığı ilan edildi (Aldajumanov vd. 2005: 5).

Alaş Orda'nın Kızıllar ile anlaşmasının ardından Alaş Orda birlikleri Sovyetlere teslim oldu. Sovyet Rusya, Alaş Orda yönetimini baskı altına almadı, hatta Alaş Ordacıların Sovyet Hükümeti faaliyetlerinde çalışmalarına izin verdi. Alaş Ordacılar 1920'den itibaren Sovyet yönetimi içine girmeye başladı, ancak Sovyet sistemi içerisinde de zıt görüşlere sahip olmaya devam etti. Sovyet yönetimi onların her ne kadar Sovyet kadroları içinde olmalarına izin verse de onlara hiçbir zaman güvenmedi ve sürekli olarak Alaş Orda fikriyatı ile mücadele etti. Alaş Orda fikriyatı, Kazakistan sahasında Sovyet Hükümeti'ni 1930'lu yıllarda bile uğraştırmaya devam etti (Hayit 1995: 256).

Alaş ileri gelenleri, devirlerinde yürüttükleri siyasî faaliyetler yanında Kazakistan'ın sosyal ve kültürel meseleleriyle de meşgul oldu. Alaşçılar, Kazak halkının eğitimine büyük önem verdi ve yürüttükleri basın-yayın faaliyetleri ile Kazaklar arasında millî bir modernizm hareketine öncülük etti. Alaşçıların özellikle dil üzerine yaptıkları çalışmalar ve basın-yayın faaliyetleri Kazak kültürel gelişiminde önemli rol oynadı (Şükürulı, Tileşov 2009: 3-9). Alaş Orda hareketinin neredeyse bütün üyeleri 1927-1928 yıllarında Sovyet yönetimi tarafından tutuklandı. Tutuklanan Alaş Ordacılar 1930'larda ya idam edildi ya da hapishanede hayatlarını kaybetti. Bunlardan bazıları Ahmet Baytursunoğlu (1873-1937), Mirjakıp Duvlatoğlu (1885-1935), Jüsipbek Aymavıtoğlu (1889-1931), Mağjan Jumabayoğlu (1893-1938) gibi önemli Kazak aydınlarıdır. Sovyet devrinde "halk düşmanı" (*halık javı*) olarak tutuklanıp öldürülen Alaş Ordacı aydınların isimlerini anmak dahi yasaklandı. Alaş Ordacılar günümüzde her ne kadar itibarları iade edilmiş olsa da, onların Tatar millî komünistlerinden ve Özbek ceditçilerinden daha geri planda kaldıkları görülür (Uyama 2009: 593). Ancak özellikle Kazakistan'ın 1991'deki bağımsızlığının ardından Alaş Ordacılar ile ilgili Kazakistan'da Alaş aydınlarının çalışmalarının derlemeleri ve bu eserler üzerinde yapılan çalışmalar artmıştır (Aldajumanov vd. 2005; Nurpeyisov 1995; Amanjolova 1994; Pirmanov-Kapayeva 1997; Absemet, 1995; Elevkenov 1995).

Kazak SSC

Alaş Orda Hükümeti'nin Kızıllar ile anlaşıp dağılmasından sonra Kazaklar Sovyet idaresi altına girdi. Kazakistan'ı Temmuz 1919'dan Ağustos 1920'ye kadar Kazrevkom idare etti. 26 Ağustos 1920'de ise Kazakistan Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı Muhtar bir Sovyet Cumhuriyeti olarak ilan edildi. Orenburg şehri bu muhtar cumhuriyetin ilk başkenti olarak kabul edildi (1925 yılına kadar) (Aldajumanov vd. 2010: 169).

Kazakistan Muhtar Cumhuriyeti statü olarak doğrudan doğruya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne bağlıydı. 5 Aralık 1936'da Kazakistan Muhtar Sovyet Cumhuriyeti'nin statüsü yükseltilerek Kazakistan, muhtar cumhuriyetlikten çıkarılıp Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni oluşturan cumhuriyetlerden biri oldu. Bu suretle Kazakistan Sovyet Cumhuriyeti, merkezî hükümetin hüküm ve nüfuzu altına girdi (Hayit 1995: 352). 1925'ten sonra, önce başkent Orenburg'dan Kızılorda'ya taşındı, ardından da 1929'da Almatı şehrine nakledildi. Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin belli başlı yerleşim yerleri şunlar idi: Aktöbe, Almatı, Çimkent, Guryev, Karagandı, Kızılorda, Kökşetav, Kostanay, Semipalatinsk, Jezkazgan, Mangıstav, Pavlodar, Taldı Korgan, Torgay, Ural, Tselinograd (İsmail 2002: 93).

II. Dünya Savaşı (1941-1945)

23 Ağustos 1939 yılında imzalanan Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı'na rağmen 1940 yılında Alman-Rus ilişkileri bozulmaya başladı. Ağustos 1940'ta Alman lideri Hitler Rusya'ya savaş açıp Sovyetler Birliği'ni işgal kararı aldı. Hitler, 22 Haziran 1941'de Saldırmazlık Paktı'nı bozup günün ilk ışıklarıyla Alman birliklerini Rusya sınırına gönderdi (Vernadsky 2011: 491, 495, 498). Hitler, yayılmacı bir anlayışla Sovyetlerin geniş topraklarını ele geçirmeyi planlıyordu.

Almanlar, savaşın ilk günlerinde bu savaşın beş yıl gibi uzun bir süre devam edeceğini hiç düşünmemişti. Onlar, birkaç ay hatta belki de birkaç hafta içinde Sovyet Rusya'yı mağlup edeceklerine inanıyordu. 1941'de Almanlar bütün güçlerini ve teknolojilerini karşılarındaki tek düşman Rusya'ya yöneltti (Vernadsky 2011: 498). Gerçekten de Kızıl Ordu savaşın ilk aylarında çok büyük kayıplar verdi (Riasanovsky, Steinberg 2011: 568). Almanlar kısa süre içinde galibiyete ulaşacaklarını düşünmeye başladı.

II. Dünya Savaşı Sovyet halkı arasında Sovyet vatandaşlık şuurunu uyandırdı. Sovyet topraklarında kısa sürede başarılı bir örgütlenme gerçekleşti. Askerî teçhizat ve malzemelerin üretimini artırmak amacıyla fabrikaların çalışma saatleri artırıldı ve makineler hızlandırıldı (Vernadsky 2011: 501).

Savaşın başlamasıyla birlikte tüm tesisler askerî amaçlı üretim yapmaya başladığından sivil halk gündelik ihtiyaçlarını bile karşılayamaz oldu. Giysi ve tüketim mallarında yaşanan kıtlık, sivil halkın büyük sıkıntılar yaşamasına neden oldu (Vernadsky 2011: 501). Sivil halk çok çetin şartlara dayanmak zorunda kaldı. Halk, açlık, yoksulluk ve daha pek çok sıkıntıya maruz kaldı.

Sovyet ordusu, savaşın sonunda Berlin'e kadar ulaştı. Berlin savaşı 17 Nisan 1945'ten 2 Mayıs'a kadar devam etti. 1 Mayıs 1945'te Hitler'in öldüğü açıklandı. Almanya 8 Mayıs 1945'te Berlin'de teslim belgesini imzalayarak Ruslara karşı mağlubiyetini kabul etti (Vernadsky 2011: 520).

Almanlar Sovyetleri yerle bir etmek amacıyla savaşa girmişti ancak Sovyet rejimi ayakta kaldı. Savaş, Sovyetlerde millî duyguları açığa çıkardı. Halkın Sovyet Hükümeti'ne bağlılığı arttı. Büyük kayıplar vermesine rağmen Kızıl Ordu savaş sonunda Almanları Sovyet topraklarından atmayı başardı ve Berlin'e kadar ulaştı. Sovyet ordusu savaşta büyük başarılara imza attı. Düzenli ordu yanı sıra, oluşturulan gönüllü partizan birlikleri de büyük bir gayretle Almanlara karşı Sovyet Vatanı'nı savundu. Çok zor şartlarda da olsa Sovyet Hükümeti ordunun ihtiyaçlarını karşılamayı başardı. Üretim, savaş ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde değiştirildi. Fabrikalar ve işçiler doğuya taşınarak Sovyet savaş sanayisinin Almanların eline geçmesi engellendi. Sovyetlerde siviller, Leningrad ve diğer şehirlerde açlıktan ölmesine rağmen, cephede Sovyet askerlerinin giderleri karşılanarak morallerinin bozulmamasına özen gösterildi. Çok büyük kayıplara rağmen, savaş sonunda Sovyetler Birliği önemli bir zafer kazandı (Riasanovsky, Steinberg 2011: 568-569).

1917'deki Bolşevik devriminden 1940 yılına kadar geçen sürede Sovyet sistemi vaat ettiği her şeyi gerçekleştirememişti, hatta Kazaklar 1920-1940 yılları arasında pek çok sıkıntı ile birlikte, kıtlık, asılsız cezalandırmalar, aydın katliamlarını da yaşamıştı.

1941 yılında Sovyetler Birliği Almanlarla savaşa girdiğinde, diğer SSCB halkları gibi Kazaklar da Sovyetler Birliği'ni oluşturan cumhuriyetlerden biri olarak savaşa katıldı. Savaş döneminde Kazakistan stratejik bakımdan, insan kaynakları ve doğal kaynakları bakımından Sovyetler için büyük bir önem arzediyordu (*Kazakstan Tarihi Oçerkter* 1994: 342). Kazakistan savaş yıllarında Kızıl Ordu'nun çeşitli birimlerini oluşturduğu âdeta güçlü askerî bir kampa dönüştü (Abdekimulı 1997: 220). 1941-1945 yılları arasında askerî okullara 42 binden fazla Kazakistanlı genç gönderildi. Kazakistan'da bulunan 27 askerî okul emre uygun olarak 16 bin asker yetiştirdi. 1943 yılına doğru askere gönderilecek kişi sayısı oldukça azaldı. 1944'ten itibaren ise askere yollanacak kişi sıkıntısı yaşanmaya başladı (Abdekimulı 1997: 219). Sovyet ülkesinin her yerinde olduğu gibi Kazak Cumhuriyeti'nde de bütün kaynaklar savaşa yönlendirildi, gereksiz harcamalar kısıtlandı, bütün

fabrikalar diğer üretimlerini durdurup savaş ürünleri üretmeye başladı. Üretim savaş ihtiyaçlarına yönlendirildiği için gıda ve diğer günlük ihtiyaç ürünlerinde sıkıntı yaşandı ve bu ürünlerin fiyatları çok yükseldi. Rusya'nın Avrupa'ya yakın bölgelerinde yaşayan 970 bin kadar Alman ve Polonyalı yaşadıkları bölgelerden çıkarılarak Kazakistan'a getirildi ve büyük bir bölümü kırsal alanlara yerleştirildi. Kazakistanda hem konut sıkıntısı hem de maddî sıkıntı baş gösterdi (*Kazakstan Tarihi Oçerkter* 1994: 343). Erkeklerin cepheye gitmesi, geride kalan kadın, çocuk ve yaşlıların hayatını oldukça zorlaştırdı. Bu sıkıntı özellikle avullarda daha derinden hissedildi.

Savaş döneminde "kadın hareketi" oldukça güçlendi. Savaş şartlarında, kadınlar üzerine yüklenen ağır sorumluluklar onları sosyal hayatın her alanında çok güçlendirdi. Çeşitli kurumlarda, ulaşımda, kolhozlar ve sovhozlarda çalışan Kazak kadınları, savaş döneminde Sovyetler Birliği'ni savunmada üzerlerine düşen görevi büyük bir gayretle yerine getirdi.

Kazaklardan oluşan birliklerin savaş macerası 1941 yılında Moskova sınırındaki kanlı çatışmalarla başladı ve 1945 baharında Berlin'de sona erdi. Cepheye giden Kazaklar savaşta büyük kahramanlıklar gösterdi ve "Sovyetler Birliği Kahramanı" unvanını aldı. Bunlardan biri, Panfilov'a bağlı kuvvetler arasında bulunan Bavırjan Momışulı'dur. Momışulı, 1941'de Moskova sınırındaki çatışmalarda kendi emrindeki askerler ile düşman kuvvetlerini üç kez dağıtmış ve başarılı bir Moskova savunması yapmıştır (*Kazakstan Tarihi Oçerkter* 1994: 351). Kazakistanlılar partizan birliklere de aktif olarak katıldı. Hatta partizanlar arasında Nurganım Bayseyitova, Turgaş Cumabayeva, Jamal Akadilova gibi kadın partizanlar da savaş meydanlarında savaştı (Abdekimulı 1997: 222).

Savaş yıllarında, 1930-1937 yıllarında yaşanan aydın katliamından kurtulan Kazak aydınlarının bir kısmı da Sovyet Vatanı'nı korumak için savaş meydanına gitti ve hayatını kaybetti. Gazeteci-yazar Bavbek Bulkışev, akın Abdolla Jumagaliyev, müzisyen Ramazan Elebayev bunlardan sadece birkaçıdır (Abdekimulı 1997: 220).

1941-1945 yıllarındaki yaşanan olağanüstü dönem, Sovyetler Birliği'nin bütün bölgelerinde olduğu gibi Kazakları da her anlamda derinden etkilenmiştir. II. Dünya Savaşı'nda hayatını kaybeden Kazakların sayısı ile ilgili çeşitli fikirler olmakla birlikte, demograflar savaş meydanlarında 350 bin Kazak'ın öldüğünü ifade ediyor. 1993 yılındaki bilgilere göre ise bu sayı 410 bin kişiye kadar ulaşıyor (Abdekimulı 1997: 220).

Kazakistan SSC'den Bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti'ne

II. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan zorluklar ve Sovyet Hükümeti'nin Kazak topraklarına başka halkları yerleştirme siyaseti nedeniyle Kazak halkının nüfusunda büyük bir azalma oldu. Sovyet cumhuriyetlerinde yerli halkın yanında yaşayan ikinci en büyük etnik grup Rus halkıyken, Kazak Sovyet Cumhuriyeti söz konusu olduğunda uzun süre yerli halkın Rus grubundan sonra geldiği görülmüştür. 1959 yılında Kazakistan'da Rus nüfusu 3.972.000 iken, Kazak nüfusu 2.787.000'dir. Yine 1970 yılında Kazakistan'daki Rus nüfusu 5.522.000 iken, Kazak nüfusu 4.234.000'dir (D'encausse 1984: 109). Bu bakımdan Sovyet cumhuriyetleri içinde Kazak Sovyet Cumhuriyeti kendine özgülük arzetmiştir. Kazakistan'da Rus nüfusun yoğunluğunun doğal sonucu olarak Rusça kullanımı yaygın olmakla birlikte, Kazak Türkçesi geri planda kalmıştır. Dolayısıyla, Sovyet devrinde kendi ülkelerinde Rus nüfusundan sonra gelen Kazakların dili de Rus dilinden sonra gelmiş ve geri planda kalmıştır. Kazak Türkçesi'nin Kazakistan'da prestijli hâle gelmesi ancak 1991'den sonra bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra olmuştur.

Kazakistan'da Sovyet siyaseti 1980'lere kadar etkisini göstermiştir. Ancak 1980'li yıllarda Kazakistan'da Sovyet Hükümeti'nin Kazakistan'da yürüttüğü siyasete karşı bir başkaldırı olmuştur. 1985 yılında Sovyetler Birliği Genel Sekreteri olan Mihail Gorbaçov, Glastnost (açıklık) ve Perestroyka (yeniden inşa) siyaseti ile Sovyetler Birliği'ni yeniden yapılandırma kararı almıştır. Bu karara bağlı olarak 16 Aralık 1986'da Moskova'nın müdahalesiyle Dinmuhammed Konayev, Kazakistan Komünist Partisi Birinci Sekreterliği'nden alınarak, yerine Kazakistan dışından Rus asıllı G. Kolbin atanmıştır. Merkezden, Kazak halkını hiç tanımayan ve Kazakların da hiç tanımadığı Kolbin'in atanması Kazakistan'da özellikle gençlerin büyük tepkisine yol açmıştır. Başkent Almatı'da bu durumu protesto eden gençler sokaklara dökülmüş, meydanlarda mitingler düzenlemiş ve Sovyet Hükümeti'nin bu kararından dönmesini talep etmiştir. 1986 Aralık Olayları'nın arkasında yatan esas sebep, Komünist Parti diktatörlüğüne ve Ruslaştırma siyasetine o güne kadar susan Kazak halkının reaksiyon göstermesidir. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin nükleer çalışmaları özellikle Kazakistan'da Kazak nüfusun olduğu bölgelerde yapması ve Kazakistan'da ekolojik kirlenmeye neden olması da Kazak halkının ayaklanmasını tetikleyen sebeplerdendir (Kara 2012: 421). Kazak gençlerinin birkaç gün süren şiddetli mükavemeti sonucunda Komünist Parti geri adım atmış ve Kolbin'i görevden alarak yerine, Kazakistan'ın bugünkü lideri Nursultan Nazarbayev'i getirmiştir.

1986 Aralık Olayları, ilk defa Sovyetler Birliği dışında da basın-yayın organlarına yansımış ve dikkatleri Sovyetler Birliği üzerine çekmiştir. Kazakistan'da yaşanan 1986 Aralık Olayları'nda sokaklara dökülen Kazak gençleri, Sovyetler Birliği'ni çöküşe götüren ateşin ilk kıvılcımları olmuştur. Kazak gençlerinin Komünist Parti'nin kararlarına karşı çıkması ve Komünist Parti'nin geri adım atmasına neden olması ilk defa Sovyetler Birliği'nde merkez Moskova'nın kararlarına karşı çıkılabileceğini göstermiştir. Kazakistan'da başlayan bu mücadele sadece Kazakistan'ın değil, diğer Sovyet Cumhuriyetleri'nin de bağımsızlığa giden yolunu açması bakımından oldukça önemli tarihî bir olaydır.

1986 Aralık Olayları'nın ardından yaşanan süreçte, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Sovyetler Birliği'nden ayrılan diğer Türk devletleri gibi Kazakistan da bağımsızlığını ilan etti (16 Aralık 1991) ve Kazakistan Cumhuriyeti adını aldı. Bu yeni cumhuriyetin başkenti Almatı'dan Kazakistan'ın kuzeyinde bulunan Astana şehrine nakledildi.

Kazak Türkleri'nin Sosyo-Kültürel Yapısı

Kazak Türkleri'nin sosyo-kültürel yapısını, Rus işgalinden önce, Çarlık ve Sovyet devrinde olmak üzere üç başlıkta ele almak doğru olacaktır.

Rus İşgalinden Önce

Konar-göçer hayatın bir gereği olarak Kazaklar, hayvanlarını otlatmak için otlaklar ve sulak araziler arasında yer değiştirirlerdi. Yaz mevsiminin başında kışlaklardan çıkılır ve yaylaklara göçülürdü. Göç alanlarına yerleşme belli bir düzen içinde gerçekleşirdi (Bacon: 42). Her *ruv*un ve her ailenin kendilerine ait geleneksel bölgeleri vardı. Kışlaklarda akrabalık bağlarına göre bir arada oturulurdu. Yaylaklarda ise büyük gruplar daha küçük gruplara bölünerek yerleşirdi. Kış mevsiminin çetin şartlarına sabreden Kazak halkı, baharı her zaman neşeyle karşılardı. İlkbaharda yapılan göçler eğlence içinde gerçekleşirdi. Kazak halkı çocuklardan yaşlılara kadar en güzel elbiselerini giyer, şarkılar söyleyerek yaylaklara göçerdi. Baharın eğlencesi yaz mevsiminde de devam ederdi. Halk, yaz gecelerinde bir araya gelerek sohbet meclisleri kurar, sözlü halk edebiyatı ürünlerini icra eder, müzik aletleri eşliğinde çalıp söyleyerek eğlenirdi (Bacon: 43; Levşin 2007: 19).

Kazak konar-göçer hayatı at üzerine kurulmuştu. At, bozkır Kazaklarının hareketliliğini sağlardı. Büyük at sürülerine sahip olan kişiler ekonomik değerin çok üstünde bir prestije de sahip olurdu. Çocuklar çok küçük yaştan itibaren at binmeye başlardı (Bacon: 41). Yaz ve sonbahar aylarında hayvanlar verimli otlaklarda iyi beslenerek şişmanlarken, normal geçen kışlarda bile hayvanlar bahara kadar iyice zayıflardı. Kötü geçen kışlarda, hayvanlar açlığa ve soğuğa dayanamayıp telef olurdu (Bacon: 43).

Attan elde edilen ürünlerin başında kımız geliyordu. Kısrak sütünden yapılan kımız, Kazakların en sevdiği içkiydi. Bahar aylarından başlayıp yaz sonuna kadar elde edilebilirdi. Bu dönem içerisinde bir kısrak, sabah beşten başlayıp, akşam hava kararana kadar geçen vakit içerisinde, yaklaşık iki saatte bir olmak üzere günde altı veya yedi kere sağılabilirdi (Kurmangaliyeva Ercilasun 2008: 58). Kazak Türklerinin temel besinleri et idi. Etlerin en kıymetlisiyse *kazı* adı verilen at etiydi. Kazak konar-göçer geleneğinde misafirperverlik önemli bir yer tutardı. Yılın hangi mevsimi olursa olsun, misafir geldiğinde koyun kesmek âdetti. Toylarda ve ölüm merasimlerinde de hayvan kesilirdi (Bacon: 44).

Kazaklar keçe çadırlarda (*kiyizüy*) yaşardı. Bu çadırlar, konar-göçer hayat şartlarına uygun olarak yapılırdı. Kazak çadırları, duvarları açılıp kapanabilen ve tahta kafeslerin birleştirilmesiyle yapılan çadırlardı. Soğuğa karşı mükemmel koruma sağlarken, taşınılacak zamanlarda pratik bir şekilde keçeler toplanır, kafesler kapatılarak hacimleri küçültülürdü. Konulacak yerde ise çadırlar yeniden açılıp kurulurdu (Bacon: 44; Levşin 2007: 16-17).

Kazak sosyal hayatı, akrabalık bağları üzerine kurulmuştu. Evdeki büyük oğullar evlendiklerinde ona babasının çadırının yanında yeni bir çadır kurulurdu. En küçük oğul ise evlendikten sonra ayrı eve çıkmaz babasının yanında kalarak yaşlandıklarında anne ve babasından sorumlu olurdu. Anne ve babası öldüğünde de çadır en küçük oğula kalırdı. Kazak avulu geniş bir aileydi, baba, evlenmiş oğullar, evlenmemiş kızlar, babanın erkek kardeşleri ve onların ailelerinden oluşuyordu (Bacon: 47). Kazaklar arasında boy akrabalığı o denli önemliydi ki, kişilerin sosyal durumunu, otoritesini ve diğer boylarla olan ilişkisini belirlerdi. Ayrıca boy akrabalığının sosyo-ekonomik hayata da etkisi vardı. Kazaklar arasındaki akrabalık bağları, bir kimseyi akrabasının suçuna kefil olmak, borcunu ve cezasını ödemek, akrabalarını başkalarına karşı korumak ve akrabalarına maddî yardımda bulunmak zorunda bırakabilirdi (*Kazakstan Tarihi Oçerkter* 1994: 202). Kazaklar arasındaki akrabalık ilişkileri, Kazaklar arasında güven duygusunu artırırdı. Her Kazak kendi uruğuna ve cüzüne güvenir ve kendisini yalnız hissetmez, grup içinde bir sosyal kimlik kazanırdı. Kazaklar arasındaki akrabalık ilişkileri, toplumdaki bütün hayatî gelenekleri düzenleyerek yasa düzeyine yükseldiği için, akrabalık ilişkilerini bozanlar ayıplanır ve gruptan dışlanırdı. Konar-göçer hayatta yaşayan biri için bundan daha ağır bir ceza yoktu (Sahipova 2007: 185).

Kazaklar arasında yediden yetmişe herkesin bilmesi gereken, bir nevi millî sözlü tarih olan *şecere* son derece önemliydi. *Bozkırın Şifahî Tarihnamesi* olarak da adlandırılan *şecere,* bir kişinin veya bir ailenin en uzak atasından başlayarak bütün kollarını belirten soy ağacı, soy kütüğü idi.

Kazaklarda *şecere* geleneğinin bu denli önemli olmasının nedeni, konar-göçer hayat tarzıydı. Çünkü *şecere* konar-göçer hayatın pusulası işlevini görüyordu. Her konar-göçer Kazak Türkü için *şecere,* önemli bir Kazak değeriydi. Bu bağlamda, Kazaklar arasındaki akrabalık ilişkilerinin güçlü olma sebebi de her Kazak Türkü'nün kendinden başlayarak yedi atasına kadar sayabilmesiydi. *Şecere* geleneği Kazakların kimlik oluşumlarında ve kimlik muhafazalarında çok önemli bir işleve sahipti. *Şecere,* Kazaklar için tarihî bir bellek vazifesi görüyordu. Kazaklar arasında *yedi ata* (yedi göbek) aşılmadan kesinlikle kız alıp verme de olmazdı. Bu geleneği bozan kişi Kazak kimliğine kast etmiş sayılır ve *uruk*tan dışlanarak cezalandırılırdı (Sahipova 2007: 184-185). İki Kazak karşılaşınca birbirlerine hemen *şecere*lerini sorardı. Mensup olunan boyları ve *yedi atayı* bilmek Kazaklar için çok önemliydi. Toylarda, kurultaylarda oturma düzeni ve yemek ikramı da *şecere* sırasına göre olurdu (Bacon: 49). Her boy, o boya aidiyetin bir simgesi olan *uran*a (slogan) sahipti. Bununla birlikte her boyun bir damgası da vardı. Her boyun kendi mülkiyetindeki şeylerde bu özel işaret bulunurdu (Bokayeva 2002: 708). Kazakların mezar taşlarında, yaylaklardaki kayalarda, atlarda ve diğer hayvanlarda bulunan damga, boylar için bir tür tapu mahiyetindeydi (Gömeç 2011: 140).

Kazaklar arasında egzogami vardı ve evlenecek gençlerin en az yedi göbek akrabalık ilişkisinin dışında olması gerekirdi. Yedi göbekten yakın akrabalık ilişkisi olanlar kesinlikle birbirleriyle evlendirilmezdi (Bacon: 49). Bu sebeple nişanlılar birbirlerine uzak bölgelerde yaşardı. Çocuklar çok küçük yaşlarda "beşik kertmesi" usulüyle nişanlanırdı. Zengin ailelerin erkek çocukları, on iki ile on beş yaş aralığında, kızlar da daha ergenlik çağına gelmeden evlendirilirdi. Kızların erken yaşlarda evlendirmelerinin bir sebebi, kız ailelerinin başlık parası alma arzusuydu. Kazaklarda evlilik, aileler arasında sosyal ve ekonomik ilişkiler kurardı. Damat tarafı kızın ailesine *kalınmal* adı verilen başlık parasını ödemekle yükümlüydü. Ancak bazen aileler birbirlerinden gelin alarak *kalınmal* ödemekten kurtulurdu. *Kalınmal*ın bir kısmı ödendikten sonra damadın gelin adayını bir çadırda görmesine izin verilirdi. *Kalınmal* geleneği yabancılar tarafından kızların mal karşılığında satılması olarak değerlendirilirken, bu gelenek konar göçer hayatta nişanı muteber kılar, büyüklüğü evliliğin sağlamlığını garantiler, erkek tarafının kıza ve ileride doğacak çocuklarına bakabilecek maddî refaha sahip olduğunu gösterir ve veren tarafa da alan tarafa da sosyal bir prestij sağlardı (Bacon: 52-53). Kazaklar arasında birden fazla kadınla evlilik de vardı. Zenginler, ilk eşleri belli bir yaşa gelince daha genç bir kadınla ikinci, daha sonra üçüncü bir evlilik de yapabilirdi. Bununla birlikte, ölen kişinin geride kalan karısı ile ölenin ailesindeki erkeklerden biri evlenir, geride kalan dul kadın ve varsa çocukların bakımını üzerine sorumluluk olarak alırdı. *Amengerlik* adı verilen bu gelenek nedeniyle de Kazaklar arasında birden çok eşliliğe sık sık rastlanırdı. Kazak kızlarının hayat şartları oldukça ağır olmakla birlikte evlilikte de söz hakları yoktu, ancak evlilik konusunda erkekler de söz hakkına sahip değildi. Evlilik kararında aileler etkiliydi (Bacon: 53).

Kazak kadınları bütün vakitlerini avul hayatının işleriyle geçirirlerdi. Yemek yapmak, çocuklara bakmak, hayvanları sağmak, sütten yiyecekler yapmak, dikiş dikmek, keçe yapmak, dokuma dokumak, çadırları kurup sökmek, evin erkeğinin atını eğerlemek hep Kazak kadınlarının yapması gereken sorumluluklar arasındaydı. Buna karşın, erkeğin hayatı daha serbest ve at üstünde geçerdi. Eve bir konak geldiğinde kadın yemek pişirir ve onu misafire ikram ederdi ancak kendisi erkeklerden sonra yemek yerdi. Böyle olsa da Kazaklarda evin sahibi kadın olarak görülürdü. Kazak kadınları yüzlerini örtmez, at yarışlarında, manili atışmalarda ve diğer millî oyunlarda genç erkeklerle birlikte rahatça hareket ederdi (Bacon: 53-54).

Kazak toplumunun idarî ve sosyal yapısı iki temel zümreye dayanıyordu. Bunlardan biri, toplumun üst katmanını oluşturan *ak süyek,* diğeri ise halk tabakasını oluşturan *kara süyek*'tir. Ak süyeklerin temelini, *töre*ler oluşturuyordu. Bunlar kendi soylarını Cengiz hanedanından Cuçi ulusuna dayandırıyor ve Kazaklar arasında seçkin bir zümreyi meydana getiriyordu. Kazak hanları da bunlar arasından seçilmekteydi (*Kazakstan Tarihi Oçerkter* 1994: 205). Soya dayanan böyle bir *ak süyeklik* anlayışı, Kazaklar arasında yerleşik bir "sınıf"ın varlığını düşündürebilir. Ancak, daha 19. yüzyılın ikinci yarısında Türkistan'a gelen bazı Batılı diplomatlar, Kazak han ve sultanlarının

dünyanın başka hiçbir yerinde olmadığı kadar az anlam ve güce sahip olduklarını, aralarından birinin büyük başarılar kazanıp, ardından kitleleri sürüklemesinin onun *ak süyek* oluşuna değil, kendi şahsî yeteneklerine bağlı olduğunu belirtmiştir. Yeteneği ölçüsünde, *kara süyekt*en birinin de aynı dereceye yükselebileceğine vurgu yapmıştır (Bacon: 51). Levşin de, *ak süyek* olan hanın *ak süyek*liğinden kaynaklı bir yetki ve güce sahip olmadığını belirtmiştir. Han, boy beyleri tarafından seçilmekteydi ve boylardan herkes bu seçime katılabilirdi. Han ne kadar *ak süyek* olursa olsun, hanın otoritesi, zekâsı, zenginliği ve etrafında onu destekleyenlerin çokluğu ile doğru orantılıydı (Rumyantsev 1910: 18-19). Dolayısıyla Kazak toplumunda ak süyeklik, sınırsız bir yetki ve imtiyaz sağlamıyordu.

Kazaklarda *kara süyek,* toplumun büyük bir kısmını oluşturan halktı. Halk kendi içinde *Ulu, Orta* ve *Küçük Cüz* olarak üçe ayrılıyordu. Üç Cüz bir araya gelerek Kazak Hanlığı'nı meydana getiriyordu. Üç Cüz'e birden hâkim olan han, *ulu han* adını alırken, her bir cüzün başında bulunan han da *kişi han* (küçük han) adıyla anılıyordu. Han çocuklarına *sultan* unvanı veriliyordu. Bu cüzlerin altında *ruv* adı verilen idarî ve sosyal boy yapılanması, *ruv*ların altında ise *avul* adı verilen daha küçük yapılanmalar yer alıyordu. Yakın akrabalardan oluşan yaklaşık on aile bir *avul*u oluşturuyordu. *Aymak* ise, birkaç avulun veya *ruv*un yaşadığı bölgeyi tanımlıyordu. *Ruv*ların başında *ruv bası* (uruk başı), aymakların başında *aksakal* ve avulların başında *avul ağası* bulunuyordu (Kurmangaliyeva Ercilasun 2008: 25-26). *Aksakal*lar, yönetimde oldukça etkili kişilerdi. Güçlerini kendi alt birimlerinde kendilerine duyulan saygı ve hürmetten alırlardı. Kazak hanlarının, halka kabul ettirmek istediklerini *aksakal*ların nüfuzunu kullanarak kabul ettirmeye çalıştıkları da olurdu. *Aksakal* unvanını alan kişi zeki olmanın yanı sıra, konar-göçer hayat tarzının özelliklerini iyi bilmeli, hayvancılığa dair bilgi ve deneyime de sahip olmalıdır. Bu özellikleri nedeniyle *aksakal*lar toplumda çok büyük bir değere sahiptir ve onların kararları Kazaklar tarafından kabul görür. *Aksakal*ların kararlarına aykırı davrananlar toplumdan dışlanır (*Kazakstan Tarihi Oçerkter* 1994: 206). Barış zamanlarında Kazaklar arasında sadece küçük grupların başkanları etkilidir. Buhran zamanlarında küçük gruplar bir araya gelerek tek bir idarecinin idaresi altında toplanır. Başkanın otoritesi, emrindekilerin saygısı ölçüsünde güçlüydü (Bacon: 50). Kazak liderlerinde, akıllı ve becerikli olmak, geniş bir aileye sahip olmak, etrafındaki fakirlere yardımcı olmak ve büyük hayvan sürülerine sahip olmak gibi özellikler aranırdı (Bacon: 51).

*Kara süyek*ler arasında kendisine saygı duyulan, ileri gelen denilebilecek diğer kişiler *ruv bası, biy* ve *batır*lardı. *Ruv bası* temsil ettiği *ruv*un ortak kararıyla seçilmiş, *ruv*un seçkin bir ailesine mensup bir kişi olurdu. *Biy*ler ise, adalet işleriyle ilgilenirlerdi. Hukukî düzenlemeleri yapmak ve Kazaklar arasında çıkan anlaşmazlıkları çözmek *biy*lerin göreviydi. *Batır*lar da askerî lider olarak Kazak toplumunda çok büyük bir prestije sahipti ve siyasî alanda da etkili kişilerdi. *Batırlık* babadan oğla geçmezdi. *Batırlar,* bu unvana gösterdikleri cesaretle, kahramanlıkla ve kendi gayretleri ile sahip olurdu (*Kazakstan Tarihi Oçerkter* 1994: 205).

Kazak din anlayışı, İslamiyet ve bozkır ruh kültünün birleşiminden oluşuyordu. Çariçe Elizabeth'in, Kazaklara eğitimleri için Kazan Tatarlarından din adamları göndermesinin ardından, İslamiyet Kazaklar arasında daha çok tutunmaya başlamıştı. Tatarlar, Kazaklar arasında hem dinî kimlikleriyle hem tüccar olarak hem de Kazak boy beylerinin yanında kâtip olarak bulunurdu. Kazaklar arasında Hive ve Buhara'dan gelen mollalar da vardı. Kazaklar sünnî olmakla birlikte, aslında aralarında mezhepler arasındaki farkı bilen de yoktu. Mollalar bile İslam dininin ince ayrıntılarını bilmezdi. İslamın beş şartına tam anlamıyla uyulduğu görülmezdi. "Allah" adı dualardan çok, eski Türk inancından; Türk Tengri inancından kalma ilgili ritüellerde duyulurdu. Bir molla geldiğinde namaz kılınırdı ancak beş vakit namazın düzenli olarak kılındığı görülmezdi. Cuma günleri ise toplu şekilde namaz kılınmazdı, zira Kazakların topluca namaz kılınan camileri yoktu. Sosyal dayanışma çok güçlü olduğu için zekat vermeye de Kazak sosyal hayatı içerisinde pek rastlanmazdı, çünkü fakir aileler zengin ailelerin yanında çalışır, onlarla birlikte yaşar ve kendi ihtiyaçlarını kendi emekleri ile karşılardı. Kazaklar arasında genellikle oruç tutulmazdı. Çok az sayıdaki Kazak, Mekke'ye gidip hacı olurdu. Bu kazanılması çok meşakkatli bir statü olduğundan Kazaklar arasında

hacılar çok büyük bir saygı görürdü (Bacon: 54-55). İslamın şartlarına uymakta esnek olan Kazaklar, İslâm dininin bazı gereklerine ise uyarlardı. Erkek çocuklar sünnet ettirilir ve toylar düzenlenirdi. Düğünlere molla çağrılırdı. Cenaze töreninde molla varsa dualar okurdu ancak molla bulunmadan geçen cenaze törenleri de olurdu. Ama genel olarak ölüm törenlerinde yapılan ritüeller daha çok gelenekseldi. Kazaklar düğünlerinde olduğu gibi ölüm törenlerinde de büyük ziyafetler verirlerdi. Ölümün birinci yıldönümünde ölen kişi anılır ve "*ölü aşı*" tertiplenirdi. (Bacon: 55-56).

Yirminci yüzyılın başlarına kadar eski Türk inanç geleneği Kazaklar arasında yaşamıştır. Toplumda hastalıkları tedavi etme, gelecekten haber verme, kayıp nesneleri bulma gibi işlevleri yerine getiren ve Kazaklar arasında sayılan kişiler yanında, hayvanların kürek kemiğini yakarak fala bakan, kehanette bulunan kişiler de vardı. Halk arasında mollaların Kur'ân'dan ayetler yazarak yaptığı muskalara da inanılırdı. Ondokuzuncu yüzyılda hastaları tedavi etmek amacıyla hem halk hekimlerine hem de mollalara başvurulurdu (Bacon: 56-57).

Kazaklar arasında en önemli törenler düğün, ölüm ve ölüm yıldönümünde yapılırdı. Bu törenlerde çok büyük ziyafetler verilir ve çeşitli yarışmalar düzenlenirdi (Bacon: 58). Yılın hangi mevsimi olursa olsun, Kazaklar arasında türkü söyleme geleneği yaygındı. Konar-göçer hayatın bir parçası olarak, Kazaklar bir araya gelip sık sık çalıp söyleyerek kendi aralarında eğlenirdi. Göç esnasında, düğünlerde, cenazelerde söylenen türküler vardı (Bacon: 58). Avul avul dolaşarak çalıp söyleyen *akın* adı verilen halk ozanları, halk tarafından çok sevilir, büyük bir memnuniyet ve hürmetle ağırlanırdı. Kazaklar arasında çalıp söyleyen kişilerin *akın* olabilmek için akınlık yeteneklerini halk karşısında ispatlamaları gerekirdi. *Akın* olmak isteyen kişiler, *akın*lıklarını halka kabul ettirmek için *akın* olarak kabul edilen başka kişilerle yarışır eğer halk tarafından beğenilirlerse *akın* olarak kabul görürlerdi, ancak halkın beğenisini almayan kişilerin *akın*lığı kabul edilmezdi (Mukanov 2005: 162).

Kazaklar arasında on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar çok zengin bir sözlü gelenek gelişmişti. Okuma yazma oranı Kazaklar arasında çok yaygın olmamasına rağmen, Kazaklar medrese tahsili için ya kuzeye İdil-Ural bölgesine ya da güneydeki Buhara, Semerkant gibi şehirlerdeki medreselere eğitim görmeye gidiyordu.

Çarlık Devrinde

Kazak topraklarının Çarlık hâkimiyetine girmesinden sonra, Kazakların verimli topraklarına Rus göçmenlerin iskân edilmesi, Kazakların otlaklarını gittikçe daralttı. Onların kışlak ve yaylak olarak kullandıkları bölgeler tahıl arazileri hâline getiriliyordu. Kuzey ve Doğu Kazakistan'daki en verimli bölgelere Rus göçmenlerinin yerleştirilmesi I. Dünya Savaşı'na kadar sürmüştü (Bacon: 107).

Rus ticaret kasabaları ve mevsimlik panayırlarla Kazaklar yabancı mallar almaya başladı. Ayrıca, bozkırda geçici pazarlar arasında mal taşıyan Sartlar ve Kazan Tatarları da vardı. Ticaret konusunda bilgisiz olan Kazaklar yüksek fiyata, kötü mallar alıyordu (Bacon: 109).

Kazaklar arasındaki davaları her iki tarafın saygı duyduğu *biy*ler çözerdi ve kimse bu kişilerin verdiği karara karşı çıkmazdı. Oysa bu dönemde, Kazakların kendi istekleri dışında, Rusların gösterdiği hâkime gitmeleri zorunlu olmuştu (Bacon: 111).

Çarlık devrinde Kazakistan'da pek çok Rus Çarlık yöneticisi görev yapıyordu. Bu Ruslar, Kazakça bilmedikleri için çoğu Kazan Tatarı olan tercümanlar aracılığıyla Kazaklarla anlaşıyordu. Aynı zamanda, Kazak bölge yöneticileri de Rusça bilmediklerinden onların da bu tercümanlara ihtiyacı vardı. Dolayısıyla tercümanlık ve kâtiplik yapan kişiler büyük önem arzediyor, kimi zaman meseleleri kendi menfaatleri doğrultusunda yorumlayarak kaydediyordu (Bacon: 112).

Çarlık devrinde toprak anlayışında da değişiklik oldu. Kazaklarda her boyun belirli yaylak ve kışlağı vardı, bu arazi içindeki otlaklardan faydalanma hakkı da o boya aitti. Ancak bu otlaklar kimsenin mülkiyetinde değil, sadece boylar otlaklar üzerinde hak sahibiydi. Ancak zamanla mülkiyet anlayışı Kazaklar arasında da görülmeye başlandı. Önce kışlaklarda yapılan evlerin mülkiyeti alındı. Bu evler de artık miras bırakılıp satılabiliyordu. Daha sonra, otlaklar da kişilerin mülkiyetine geçerek miras bırakılabildi. Kuzey bölgelerinde Kazaklar topraklarını Ruslara kiralayabiliyordu, ancak maddî olarak güçlenen Ruslar ilgili memuru ikna edip bu kullandıkları araziyi kendi üzerine geçiriyordu. Bu durum Kazakların kendi topraklarını kaybetmesine neden oluyordu. Bazı zengin Kazaklar da nüfuzlarını kullanarak boylarının eski topraklarına sahip olup fakir akrabalarını ırgat durumuna düşürebiliyordu (Bacon: 112-113). Çarlık Hükümeti, istila politikaları gereği Kazaklar arasında geleneksel akrabalık bağlarını zayıflatıp, Kazak topraklarında *uruk*lar arasında çatışmalar yaratıyordu. Özellikle *bolıs* seçimlerinde *uruk*ların arası açılıyordu. Kazaklar arasındaki bu çatışmaları önleyecek en önemli savunma mekanizması da *yedi ata* geleneği idi. *Yedi ata* bilinci, Kazak nesilleri arasındaki bağı güçlendiriyordu (Sahipova 2007: 192-193).

Çarlık devrinde eğitim alanında da önemli değişiklikler meydana geldi. Başlangıçta, Kazak çocukları Kazakların yüksek eğitim veren okulları olmadığı için Rus liselerine gönderiliyordu. 1841'de Kazakların kendi liseleri kuruldu. Çarlık Hükümeti de Kazak çocuklarının Rus okullarında okumasına sıcak bakıyordu. 1813'te Omsk'ta, 1825'te Orenburg'da Kazak öğrenciler için açılan sınıflar vardı. 1850'den sonra ise eğitim, artık Rus şarkiyatçı İlminski'nin stratejik planları doğrultusunda yön verilen bir alan olmuştu. Kazaklar için açılan Rus-Kazak liseleri ve Kazak Öğretmen Okulları Kazaklar arasında aydınlanmaya öncülük eden okullar oldu. Bu okullarda okuyan Kazaklar, Çarlık İdaresi'nin de işine yarıyordu, çünkü Ruslar, Kazak yurdundaki Rus idarecilere yardımcı olabilecek Kazak kâtip ve tercümanları bu sayede yetiştirmiş oluyordu. Amaç ne olursa olsun, Kazaklar arasında açılan Rus sistemine uygun okullar vasıtasıyla sayılı da olsa elit bir Kazak grubu yetişmişti (Bacon: 113-115).

Sovyet Devrinde

Sovyet yöneticileri, hayvancılıkla uğraşan konar-göçer Kazakların yerleşik hayata geçirilmesi ve tarım alanına kaydırılması ile yakından ilgilenmiş ve büyük çaba göstermiştir. Çünkü konar-göçer hayat yaşayan Kazakları kontrol altında tutmak oldukça güçtü. 1921-1922'de yapılan toprak ve su reformu ile Yedisu ve Sır Derya bölgesindeki fakir Kazaklara toprak dağıtımı yapıldı. 1926-1927'de, *bay* olarak adlandırılan zengin Kazaklardan alınan araziler fakir Kazaklara dağıtılmaya başlandı. Kazaklar arasında hâlâ geçerliliğini korumaya devam eden hayvancılığa karşı Sovyetler 1928'de, *bay*lardan aldıkları büyük hayvan sürülerini fakir ve orta hâlli ailelere dağıttı. Bu tarihten itibaren Kazaklar arasında kolektifleştirme politikası uygulanmaya başlandı. Kolektifleştirme şartlar dikkate alınmadan büyük bir hızla uygulandı. Kolektifleştirilme süreci Kazaklar için oldukça çetin geçti. Konar-göçer Kazak aileler kollektif kamplar olan *kolhoz*larda yaşamaya zorlandı, hayvanları otlak yokluğundan telef oldu, kolektifleştirmeye karşı çıkan Kazaklar "gerici *bay*lar" olarak suçlandı, kimisi sürülürken kimisi de öldürüldü. Sonuç olarak 1926-1939 yılları arasında Kazak nüfusunda azalma yaşandı (Bacon: 131-132).

Kolektifleştirme ile birlikte Kazak bozkırlarında endüstrileşme de başladı. Güney bölgelerini pamuk tarlaları kapladı. Üç milyon metrekarelik Kazakistan Rusya'nın maden yatağı hâline geldi. Kazakistan'ın zengin krom, bakır, kurşun ve civa madenleri için Kazakistan'ın çeşitli bölgelerinde fabrikalar kuruldu ve işlenen bu madenler Sovyet ekonomisinin önemli bir bölümünü oluşturdu. Böylece Sovyet devrinde Ruslar, Kazakların yer altı ve yer üstü zenginliklerine de el koyarak bir çeşit sanayii sömürgeleştirme siyasetini de yürütüyordu (Akder 1957: 91). II. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş esnasında Kazakistan'a pek çok etnik grup sürgün edildi. Bunlar arasında Koreli, Ukraynalı, Alman, Kırım Tatarı ve başka gruplar yer alıyordu. Çarlık devrinde olduğu gibi, Sovyet idaresi boyunca da mütemadiyen Rus iskân siyaseti Kazakistan'da uygulanmaya devam etti (Bacon: 132). Kazakistan'da uygulanan Rus iskân siyaseti, Kazakistan'ın demografik yapısına çok büyük zarar verdi. Sovyetlerde, ülkelerin yerli halkının yanındaki ikinci en büyük etnik grup Rus grubu olarak görülürken, durum Kazakistan için farklılık arz etti. Kazakistan'da yerli Kazak halkının Rus grubundan sonra geldiği dönemlerin yaşandığı da oldu. Böylece Kazaklar tam anlamıyla kendi ülkelerinde sığıntı durumuna düştü. Bu durum 1959 ve 1970 nüfus sayımlarında çok açık bir şekilde görülmektedir (D'encausse 1984: 108).

Tablo 5: *1959-1970 yıllarında Kazakistan'da Kazak ve Rus nüfusu*

Cumhuriyet	1959	1970	1959 %	1970 %
Kazakistan Genel Nüfus	9.295.000	13.009.000	-	-
Kazaklar (yerli ulus)	2.787.000	4.234.000	29,8	32,6
Ruslar	3.972.000	5.522.000	42,7	42,4

Kaynak: D'ecausse (1984: 109)

1960'lara gelindiğinde Sovyetler, Sovyet ekonomisinin konar-göçerlerin ürettiği süt ve süt ürünlerine, ete, deriye, yüne, kürke ihtiyacını kabul etmiş ve konar-göçer hayatın gerekliliğini anlayarak, konar-göçerlerin yaşadığı coğrafyaya en uygun üretim şeklinin hayvancılık olduğunu

anlamıştı. Dolayısıyla Ruslar, bu tarihten sonra Kazakların hayvancılıktaki maharetlerini takdir etmiş ve desteklemişlerdi. Yine aynı dönemde konar-göçerlerin dertleriyle de yakından ilgilenerek, onların hayat şartlarını kolaylaştırmak için çözüm önerileri de aramaya başlamışlardı. Bu amaçla 1961'de Devlet Başkanı Kruşçev, Kazak çadırları için daha dayanıklı maddelerin üretimini istedi. O, çobanların millî ekonomideki işlevlerine dikkat çekerek, çobanlar için çadırlardan vazgeçmeyip, çadırları daha kullanışlı hâle getirme gerekliliği üzerinde durdu (Bacon: 136-137). Hatta incelenen romanlardan *Ösken Örken*'de tamamiyle bu konu ele alınmıştır. Kruşçev'in Kazak bozkırları için belirlediği bu siyaset, bire bir olarak Muhtar Avezov'un *Ösken Örken* romanına yansımıştır.

Her *kolhoz*un bir merkezi vardı. Bu merkezde değirmenci, marangoz, toplanılabilecek bir kültür merkezi ve çocuklar için de bir okul olurdu. *Kolhoz* merkezlerinin çok azında bütün bir yıl oturan bulunurdu. Ancak Rusların da bulunduğu karışık tarım merkezlerinde durum farklıydı. Bölge merkezlerinden ise diğer bütün ihtiyaçlar karşılanırdı. Hastane, kütüphane, postane ve okul bu bölge merkezlerinde bulunurdu. Bazı bölge merkezlerinde, radyo istasyonu, otel, hamam ve berber de olurdu (Bacon: 139).

Kazakların inşa ettikleri evler, Rus evlerinden izler taşır. Özellikle doğuda ağacın çok olduğu bölgelerde, evler ağaçtan yapılır. Kazaklar, ister yılın belirli bir döneminde isterse tamamında bu evlerde yaşasalar bile iç döşeyişi çadırlarınınki gibidir (Bacon: 142).

Sovyet döneminde "halkların eşitliği" sloganıyla Ruslaştırma ve yok etme siyasetine rağmen, Kazak kimliğinin önemli bir unsuru olan *yedi ata, ruv* ve *cüz* bağlılığı, yani güçlü akrabalık ilişkileri yaşamaya devam etmiştir. 70 yıllık Sovyet yönetimi altında Kazakların geleneksel akrabalık bağları, şekil değiştirerek de olsa varlığını korumuştur. Sovyet döneminde Komünist Parti ideolojisine aykırı bulunmasına rağmen, Kazaklar *şecere* geleneği ile toplumsal belleklerini canlı tutmuş, nesiller arasındaki bağlantıyı korumayı başarmış ve böylece kimliklerini de muhafaza edebilmişlerdir (Sahipova 2007: 184, 194). Bu dönemde Kazaklar arasındaki akrabalık ilişkileri şekil değiştirmiş, kolhozlaşmada kolhoz yakın akrabalardan meydana gelmiş, yakın akrabalar kolhoz çatısı altında yine bir arada sıkı ilişkiler içerisinde yaşamıştır (Bacon: 147). Eskiden çeşitli törenlerde bir araya gelen akrabalar, kolhoz sayesinde artık devamlı bir arada bulunmuş, bu da Kazaklar arasında zaten güçlü olan akrabalık ilişkilerini daha da perçinlemiştir. Böylece kolhozlaştırma Kazakların boy akrabalığını bozmak yerine, bilakis güçlendirmiştir.

Sovyet devrinde, şehirlerdeki kültürlü ortamlarda bile geleneklerin yaşamaya devam ettiği görülür. Erkek çocuklar sünnet ettirilir, cenazelerde ve düğünlerde dua edilir, *toy* olarak adlandırılan törenlerde eskiden olduğu gibi çok sayıda davetli bulunur ve büyük harcamalar yapılır. Bu törenlerde domuz eti yenmemekle birlikte vodkanın içildiği görülür, böylece İslamî uygulamaların biraz yumuşatılarak da olsa yaşamaya devam ettiği dikkati çeker. Eskiden olduğu gibi misafirperverlik ve yaşlılara saygı gibi değerler önemli olmaya devam ederken, yemek yeme alışkanlıkları ve ev içi düzenlenmesi de geleneklere uygun olarak varlığını sürdürür (Roy 2000: 125-126).

Sovyetlerin titizlikle üzerinde durdukları bir konu kadının konumudur. Çünkü kadınlar, ideolojik ve kültürel açıdan Ruslaşmaya engel olan kapalı aile yapısının temel taşını oluşturuyordu. Sovyetler bu sebeple 1927 ve 1928'de kadının konumu üzerinde yoğunlaşarak eskiden kalan geleneklere karşı bir mücadele başlattı. 1927'de adlî sistem ve 1928'de de ceza kanunu değiştirildi ve şeriat mahkemeleri yasaklandı. Yapılan bu değişikliklerle "gelenek kökenli suçlar" cezalandırılıyor, özellikle de başlıkparası, erken yaşta evlilik, zorla evlendirme, çokeşlilik gibi gelenek ve İslamiyetle bağlantılı uygulamalar hedef alınıyordu (Roy 2000: 122). Sovyet Hükümeti'ne göre kadın içinde bulunduğu esaretten kurtarılmalıdır. Hükümet, bu sloganla kadınlar konusundaki reformları başlatmıştır. Kadınları çalışma hayatı içine sokmaya gayret gösterilmiştir. Ancak, konar-göçer kadınları zaten her zaman çalışıyordu ve pek çok sorumluluğu taşıyordu. Kocası olmadığı zamanlar ya da kocasının ölümünden sonra evlenmeyerek boyunu idare eden Kazak idareci kadınlar da vardı. Ancak Sovyet devrinde Kazak kadınlarına sunulan büyük fırsat eğitim almaları olmuştur. Zaten toplumda önemli bir misyonu olan Kazak kadınları Sovyet devrinde kendilerine tanınan

olanakları çok iyi değerlendirmiştir. *Amengerlik* geleneği ve çokeşlilik Sovyet devrinde de tamamiyle yıkılamamıştır. Çok eşlilik, "gelenek kökenli suç" olarak kabul edilip yasaklanmasına rağmen, parti üyesi bazı kolhoz başkanlarının ekonomik durumlarının da elverişli olması sebebiyle birden fazla kadınla, geleneğe uyarak ölen akrabalarının geride kalan dul eşleriyle evlenmelerine de rastlanır (Bacon: 151-152).

Sovyet devrinde eğitim faaliyetleri yaygınlaşmıştır. Devrimden hemen sonra Kazaklar arasında okumuş sayısı düşüktü. Türkistan coğrafyasında kadınlarsa neredeyse hiç okutulmuyordu ve kadınların okuması gereksiz olarak görülüyordu. 1930'ların sonunda Türkistan'da modern anlamda eğitim alan bir zümre yetişmişti, ancak Stalin'in 1937 ve 1938'de gerçekleştirdiği aydın kırımı, Türkistan sahasından yetişmiş eğitimli kişilerin yok olmasına neden oldu (Bacon: 158).

Sovyet devrinde Rusça'nın yaygın kullanımı, Türk toplulukları arasında anadili kullanımını oldukça düşürmüştü. Anadilin geri plana düşmesindeki ana faktörlerden biri, Çarlık devrinde başlayan ve Sovyet devrinde de devam eden Rus iskân siyaseti nedeniyle Türk halklarının kendi yurtlarında nüfus bakımından azınlık durumuna düşmeleriydi (Özönder 1999: 36-37, 38). Sovyet devrinde Kazakistan'a yapılan yoğun Rus göçü nedeniyle Kazaklar arasında da Rusçanın yaygın kullanımı anadili kullanımında düşüşe neden olmuştu. Ayrıca Rusçanın prestijli dil konumunda olması nedeniyle Kazak aileler çocukları ileride Rusça bilmediği için sıkıntı çeker korkusuyla çocuklarını Rus okullarına göndermeyi tercih ediyordu. Bu okullarda Rus öğretmenlerle iyi derecede Rusça öğrenen Kazaklar, kendi ana dillerini daha az kullandıkları için Kazakça, Rusça karşısında gün geçtikçe değerini yitiriyordu (Karabulut 2004: 79). Bununla birlikte, Rus okullarında okuyan Kazak öğrencilerin Rus öğrenci ve hocalarla temasları, onların Rus kültürüne yakınlaşmasına neden oluyor ve ilerleyen süreçte onların Ruslaşmasını kolaylaştırıyordu.

3. Bölüm
Sovyetler ve Edebiyat

Sovyetlerde uygulamaya konulan ideoloji, "Sovyet ideolojisi" olarak nitelendirebileceğimiz, Marksist-Leninist ideoloji üzerine kurulmuştur. Lenin önce, Marx'ın dünya görüşünden etkilenmiş, ardından da kendisi de Marksizm'e katkılarda bulunarak, Sovyetlerde Marksist-Leninist ideolojiyi uygulamaya koymuştur.

Marksizm, genellikle bir iktisadî doktrin olarak ele alınmasına karşın, insan, tarih, devlet, toplum, doğa, Tanrı sorunlarıyla ilgilenen, hem teori alanında hem de uygulamada bu sorunları çözümlemeği ve bir senteze ulaşmayı amaç edinen bir dünya görüşüdür. Marksizm, bu özelliği ile tüm hayatı içine alır. İnsanla uzaktan ya da yakından ilgili olan tüm sorunlar Marksizm'in kapsamına girer. Bir dünya görüşü olarak sadece teoriyi sunmakla kalmaz; dünyanın görünümünü, yönünü değiştirmeyi hedefleyerek, mutlaka bir aksiyon düşüncesini ve bir siyasal programı kapsar (Göze 1983: 326). Lenin, Marksist dünya görüşüne bir katkı olarak Devrimci Parti kavramını ekler. O, parti'ye çok önemli bir misyon yükler. Rusya'da sosyalizmin kurulmasına işçi sınıfı önayak olacaktır; ancak işçi sınıfı, henüz sosyalist bilince ulaşmadığı için ideal sosyalist toplumun kurulmasında parti ona rehberlik ve öncülük etmelidir (Daver 1968: 66; Göze 1983: 370). Dolayısıyla Marksist-Leninist dünya görüşünün zirvesinde Sovyetler Birliği Komünist Partisi yer alır. Sovyetler Birliği'nde edebiyat da bu bağlamda Marksist-Leninist dünya görüşünün uygulama alanlarından biridir ve Komünist Parti edebiyatın da en üst düzey kontrol unsurudur.

Milliyetler Prensibi

Sovyetler Birliği "halkların eşitliği" prensibi üzerine kurulmuştu. Daha 1903 yılında *İskra*'da yayımlanan *Parti Programımızda Ulusal Sorun* başlıklı yazısında Lenin, dillerin, ulusların tam eşitliğini parti programlarına aldıklarını, bunun yanı sıra her ulusun kendi kaderini tayin hakkını da tanıdıklarını dile getiriyordu (Lenin 1979: 21). Yine 1913 yılında Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin ortak yaz konferansında alınan kararlardan biri şöyleydi:

> Sömürüye, kâr elde etmeye ve didişmeye dayalı olan kapitalist toplumda herhangi bir biçimde ulusal barış, ancak, bütün ulusal topluluklarla dillerin tam eşitliğini güvence altına alan, resmî zorunlu bir dil tanımayan, halka bütün yerli dillerle öğretim yapacak okullar sağlayan ve anayasası herhangi bir ulusal topluluğa herhangi bir ayrıcalık verilmesini ve herhangi bir ulusal azınlığın haklarına saldırılmasını önleyici maddeleri kapsayan, A'sından Z'sine demokratik, cumhuriyetçi bir hükümet sistemiyle sağlanabilir. Bu, özellikle, geniş bir bölgesel özerkliği ve tam demokratik özyönetimi gerektirir. Özyönetime sahip özerk bölgelerin sınırlarını, o bölgelerde oturanlar, kendi iktisadî ve toplumsal koşulları, nüfusun ulusal yapısı,vb., çerçevesinde, kendileri belirlemelidirler. (Lenin 1979: 109)

1917 Rus devrimini hazırlayan süreçte, *milletler hapishanesi* olan Çarlık idaresine karşı *eşitler ülkesi* olan bir Sovyetler Birliği zihinlerde filizlenmeye başlamıştı. Sosyal Demokrat Parti her fırsatta Çarlık monarşisi tarafından ezilen halklara kendi kaderini tayin hakkı tanıyor, halkların ayrılma ve bağımsız devletler kurma hakkını destekliyordu. 1914 yılında yayımlanan *Ulusal Eşitlik Tasarısı*'nda "Rusya'da oturan, her türlü ulusal topluluğun yurttaşları, yasalar önünde eşittir." (Lenin 1979: 163); Rusya'da yaşayan hiçbir yurttaş, cinsiyeti, dini ne olursa olsun, kökeni veya ulusuna bakılarak siyasal ya da herhangi bir hakkından yoksun bırakılamaz deniyordu (Lenin 1979: 164). Yine 1914'ten sonra yazılan ve ilk kez 1924 yılında yayımlanan *Ulusal Siyaset Sorunu Üzerine* başlıklı yazıda sosyal demokratların demokratik bir merkeziyetçiliği destekledikleri dile getiriliyordu. Lenin, bütün öteki koşullar eşit olduğu takdirde, iktisadî ilerleme ve proletarya ile burjuva mücadelesi konusunda büyük devletlerin küçük devletlere göre daha etkin olduğuna inançlarını da belirtmekten geri kalmıyordu (Lenin 1979: 172). Lenin her ne kadar halkların eşitliği üzerinde özellikle dursa da, burada büyük devletin etkinliğine olan inanç Orwell'in "bütün hayvanlar eşittir ama bazı hayvanlar diğerlerine göre daha eşittir." sloganını doğruluyordu. Sovyetler Birliği ilerleyen süreçte bütün halkların eşitliği noktasından bazı halkların daha eşit olduğu bir yapıya dönüşecekti.

Lenin her ulusun kendi kaderini tayin hakkına sıklıkla vurgu yapıyor, *zorlayıcı bağlar* yerine *gönüllü bağları* koymanın değişik ulusların proletaryası arasındaki sınıf dayanışmasını güçlendireceğine dikkat çekiyordu (Lenin 1979: 173).

1917 Temmuz ayında toplanan Sovyetler Kongresi, Rusya'daki bütün ulusların kendi kaderlerini tayin haklarını ilan etmiştir. Ekim ayında yapılan ikinci kongrede de bu hak kararlılıkla ortaya konulmuştur. Bu kongre kararları doğrultusunda Halk Komiserleri Kurulu, Rusya'daki uluslara ilişkin stratejilerini şu ilkelere dayandırmaya karar vermiştir:

> 1) Rusya'daki ulusal toplulukların eşitliği ve egemenliği.
>
> 2) Rusya'daki ulusal toplulukların, ayrılma ve bağımsız devletler kurma hakkı dâhil, kendi kaderlerini serbestçe tayin etme hakkına sahip olmaları.
>
> 3) Ulusal ve ulusal-dinsel her türlü ayrıcalık ve sınırlamanın kaldırılması.
>
> 4) Rusya'nın sınırları içinde yaşayan ulusal azınlıkların ve etnografik grupların özgür gelişmesi. (Lenin 1979: 343)

Lenin, sınıflar arası dayanışmaya bağlı yeni insan toplumu içinde milliyetlerin farklılıklarının eriyeceği ve zamanla milliyetlerin yok olacağı idealine sıkı sıkıya bağlıydı. Ancak Lenin bunun bir çırpıda olmayacağını, belirli bir süreç içerisinde yumuşak bir siyaset yürütülerek halledilebileceğini anlamıştı. Lenin'in idealize ettiği topluma eğitim, hukukî eşitlik ve güven gibi önemli parametreler aşılarak zamanla ulaşılabilirdi. Ona göre, millî vicdanların derinliğine inilmeden, milliyetlerin eriyerek yok olduğu *Sovyet toplumunu* yaratmanın imkânı yoktu (D'encausse1984: 28). Stalin'in milliyetler siyaseti daha merkezci olmakla birlikte, Birlik'e bağlanmış halklara bazı ayrıcalıklar vermek gerekliydi, çünkü *eşitler ülkesi* Sovyetler Birliği *milletler hapishanesi* Rus Çarlığı'na alternatif olarak diğer halkların da desteğini alarak kurulmuştu. Sovyetler Birliği'nin gerçekte de eşitler ülkesi olduğunu herkese ispatlama gereği vardı. Stalin, Lenin'in ölümünün ardından milliyetler siyaseti işini tamamiyle kontrolü altına aldı.

Stalin öncelikle "ulus"u tanımlıyor, ardından da milliyetler siyasetini bu tanım üzerine kuruyordu. Stalin'e göre, "Ulus, tarihsel olarak oluşmuş, kararlı bir dil, toprak, iktisadî yaşam ve kendini kültür ortaklığında dile getiren ruhsal biçimlenme birliğidir." (Stalin 1994: 15) Milliyetler siyasetine göre, önce halklar birbirlerinden ayrılıyor, tarih boyunca varlığını sürdüren ve hiç değişmeyen bir sabitin varlığı kabul ediliyor, bu sabit "etni"yi oluşturuyordu. Her etnisiteye bir toprak ve dil tahsis ediliyordu. Etnisiteler toprağa ve dilin statüsüne dayanan idari ve siyasal bir sınıflandırmaya tâbi tutuluyordu. Her etni diliyle tanımlanıyordu. Bu siyasete göre, bir Kazak etnisitesi olduğuna göre mutlaka bu etnisiteye ait bir dil ile toprağın da olması gerekiyordu. Sovyet kuramcıları etnilere sağlam bir temel oluşturabilmek için, etnik oluşum ve dilbilim imkânlarından faydalanmışlardır. Etnik oluşum yaklaşımına göre, etninin şeceresi çıkarılıyordu. Bu yaklaşımla örneğin bir "Özbek etnisi"nin çok eskiden oluştuğu, Marksist anlayışta öngörülen gelişme aşamalarından geçtiği, ancak her zaman o günkü Özbekistan Cumhuriyeti'nin bulunduğu topraklarda yaşadığı ispat ediliyordu. Stalin'e göre, dil bir etninin sürekliliğini sağlayan unsurdu dolayısıyla etnileri temellendirmenin yollarından biri de dilbilimdi. Sovyetlerde dilbilim, bir dilin doğal kullanımının dışında, dilleri ideolojik kriterlere göre sınıflandırıyor ve biçimlendiriyordu. Bu noktada Sovyet *bilim adamı* olmak da tıpkı Sovyet yazarı olmak kadar zordu, çünkü daha önce doğru kabul edilip ispatlanan bir olgu günün şartları içerisinde değişebiliyordu. Bu sebeple Sovyet bilim adamı daha önce ispatladığı olguyu yeniden gözden geçirmek, eski görüşlerini reddedmek ve yeni dayanaklar bulmak zorunda kalıyordu (Roy 2000: 102-103).

Sovyetler Birliği'nde eşitlik, hukukî olarak ortaya konulmuştu ama Birlik içerisinde çok karışık statüler söz konusuydu. Sovyet idarî sistemi şu yapılardan oluşuyordu:

> Teorik olarak, diliyle tanımlanan her halk, gelişmişlik düzeyiyle orantılı bir idari statü kazanan bir "milliyet" (natsionalnost) oluşturur. Kapitalist bir üretim biçimi ve bir piyasaya sahip oldukları için ulus (natsya) aşamasına gelmiş olan halklar "sovyet sosyalist cumhuriyeti" statüsüne hak kazanırlar. Daha az gelişmiş halklar, aşağıya doğru bir sıralamayla "özerk cumhuriyet", "özerk bölge" (oblast) ve ulusal toprak (okrug) statüsünü alırlar. (Roy 2000: 104)

Sovyet devletinin içyapısı, toplumun etnik bakımdan oldukça karışık olduğunu gösteriyordu. Sovyet toplumu içinde siyasal ve kültürel yapıları birbirine hiç uymayan insanların olduğu ortaya çıkmıştı (D'encausse 1984: 30). Yukarıdaki idarî statülerin dışında dilleri tanındığı için tanınan ama toprak ve kendi idarî makamına sahip olmayan milliyetler de vardı. Gruplar arasındaki ayrım dillerin sınıflandırmasına dayanıyordu. Diller, yazılı olmayan diller, yazılı diller ve edebî diller olarak sınıflandırılıyordu. Yazılı dili olmayan bir milliyet toprak sahibi de olamıyordu, ancak yönetim bir dilin yazıya geçirilmesine karar verebildiği için dilin statüsü siyasaldı. Eğer yazılı dili olmayan bir grubun toprak sahibi olması isteniyorsa, o gruba hemen bir yazılı dil icat edilebiliyordu; şair ve yazarlara bu dilde şiirler ve sosyalist realist romanlar yazdırılarak bu dile edebî dil statüsü de verilebiliyordu (Roy 2000: 105). SSCB'de karmaşık ve değişken bir milliyetler listesi mevcuttu.

SSCB'de milliyetlerin bir dil ve toprakla tanımlanması prensibi yaşanan karmaşıklığa neden oluyordu. Bu prensip her zaman olması gerektiği gibi uygulanamıyor ve sık sık keyfî uygulamalar ortaya çıkıyordu.

Toprak bölümlenmesi öyle bir düzenleme ile yapılıyordu ki, bu düzenleme ile hiçbir Sovyet Cumhuriyeti kendi başına ayakta duramıyor ve elbette bağımsız da olamıyordu. Sınırlarla, azınlıklarla ve iç topraklarla sürekli oynanması bu cumhuriyetlerin yumuşak karnıydı. Orta Asya'daki cumhuriyetlerin sınırları coğrafî, iktisadî ya da etnik hiçbir mantığa dayanmıyordu. Zaten bu coğrafyada etniler o kadar birbirinin içine girmişti ki, etnisiteye dayanan bir sınır çizmek de oldukça zordu. Çimkent ve Oş şehirlerinde Özbek nüfusun çokluğuna rağmen Çimkent Kazakistan'a, Oş da Kırgızistan'a bağlıydı (Roy 2000: 109). Sır Derya Vadisi Kazak, Kırgız ve Özbekler arasında devamlı etnik sorunların yaşandığı bir bölgeyi oluşturuyordu. Özbekistan'ın komşu olduğu Kırgızistan, Türkmenistan, Kazakistan, Tacikistan ve Afganistan'da Özbekler yaşıyordu. Özbekistan örneğinde olduğu gibi, isimlerini verdikleri ülke sınırları dışında yaşayan meşru milletler önemli bir çatışma unsurunu meydana getiriyordu. Zaten birbirinin içine girmiş etnisiteler, Sovyetlerin sınır çizimleri nedeniyle daha da karmaşık hâle geliyordu. Sınırlardaki bu karmaşa etnisiteler arasında, özellikle de tarihten beri kan bağları olan Türk halkları arasında çözümsüz sorunlar yaratmıştır. Sovyetlerin Orta Asya devletleri arasında ortaya çıkardığı bu sınır sorunları günümüzde dahi zaman zaman o bölgelerde yaşayan Türk halkları arasında kanlı çatışmalara neden olmaktadır.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «Литрес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию на Литрес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.